

**Het derde
jaarboek voor
het democratisch
socialisme**

Onder redactie
van Jan Bank,
Paul Kalma, Martin Ros
en Bart Tromp

De weerklank op de voorgaande *Jaarboeken voor het democratisch socialisme* is bijzonder groot geweest. De recensenten loofden, ook waar ze kritisch op bepaalde bijdragen ingingen, dit initiatief om tot een geregelde inventarisatie van historische en actuele vraagstukken in verband met de sociaal-democratie te komen. De sociaal-democratie en de afgrenzing daarvan tegen vormen van extremisme staat meer dan ooit in de belangstelling.

In dit *Derde jaarboek voor het democratisch socialisme* schrijft Marja Blom over de socialistische partij van Italië, de PSI; Maarten van Rossem over het ontbreken van het socialisme in de Verenigde Staten; Ger Verrips over de relatie tussen democratisch socialisme en communisme in Nederland; Marnix Krop over de Socialistische Internationale. C.H. Wiedijk schetst een profiel van Koos Vorrink.

Het boek is een gezamenlijke uitgave van Uitgeverij De Arbeiderspers en de Wiardi Beckman Stichting.

* Een belangrijke en gedeeltelijk geslaagde poging om het politieke bedrijf aan de weerbarstige maatschappelijke realiteit te toetsen. — Paul Kapteyn in *de Volkskrant*

* Een zeer te waarderen poging de socialistische beweging via een bezinning op haar nabij en verder verleden tot verheldering en bewustmaking van de eigentijdse problematiek te brengen. — *Socialisme en Democratie*

* De redactie van deze uitgave verdient alle waardering voor dit initiatief. — *Civis Mundi*

ISBN 90 295 2302 6

Het derde jaarboek voor het democratisch socialisme

Het derde jaarboek
voor het democratisch socialisme

Onder redactie van

Jan Bank, Paul Kalma,

Martin Ros en Bart Tromp

Amsterdam Uitgeverij De Arbeiderspers

Wiardi Beckman Stichting

Het derde jaarboek voor het democratisch socialisme is een uitgave van de Wiardi Beckman Stichting, in samenwerking met Uitgeverij De Arbeiderspers.

De redactie is benoemd door het curatorium van de wbs, maar verricht haar werkzaamheden in onafhankelijkheid.

Copyright © 1982 Wiardi Beckman Stichting

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. *No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publisher.*

ISBN 90 295 2302 6

Inhoud

INLEIDING Redactie Jaarboek

7

DIE STROOM GROEIT AL MEER EN MEER?

Marnix Krop *Een vreemde eend in de bijt. De Socialistische Internationale in de wereldpolitiek* 12

Marja Blom *De Italiaanse Socialistische Partij na de Tweede Wereldoorlog* 48

Maarten van Rossem *De on-marxistische revolutie in Amerika*
65

ROND 1914

C.H.Wiedijk *De politieke leerschool van Koos Vorrink* 103

KLASSIEKE DILEMMA'S

Ger Verrips *Nederland 1945-1982: tussen communisme en democratisch-socialisme* 133

PERSONENREGISTER

167

PERSONALIA AUTEURS

175

Inleiding

In of na 1902 stuitte Sam de Wolff in een artikel van Kautsky in *Die Neue Zeit* op een intrigerende uitspraak: 'Krisen, Kriege, Katastrophen aller Art, diese liebliche Alliteration ist es, die uns die Entwicklung der nächsten Jahrzehnte ins Aussicht stellt.' Vele malen heeft De Wolff dit citaat in woord en geschrift gebruikt. Hij wist dat Kautsky in hetzelfde artikel had gesproken over de klassenstrijd die moest worden uitgevochten voordat van maatschappelijke harmonie sprake kon zijn. Nog in 1951 vinden we in *De Vlam* zijn eigengemaakte vertaling, waarin hij probeerde de 'noodlottige' klank van het origineel te behouden: 'Krisis, krijg en katastrophen van allerlei aard, het is deze liefelijke alliteratie, welke ons de ontwikkeling der eerstvolgende decennien in uitzicht stelt.'

Zonder het te willen voorstellen alsof dit citaat een passend motto vormt voor dit derde jaarboek, vormt het toch een passende begeleiding bij verschillende bijdragen. Het wereldbeeld van het socialisme is altijd gekenmerkt geweest door de gedachte dat de betere tijd die ooit zou aanbreken, slechts bereikt kon worden door moeizame strijd.

Ook Koos Vorrink werd lang beheerst door het verlangen naar een 'betere' tijd. Hij dacht dat niet in de eerste plaats de kapitalistische klasse, maar de kapitalistische geest bestreden moest worden. In 1906 had hij deze geest in zijn geboorteplaats Vlaardingen al leren kennen. In 1910 meende hij de 'Lichtende Dageraad' van de zege te bespeuren. In 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. Tegen die tijd had Vorrink zijn politieke leerschool doorlopen: de Kwekelingen Geheel-Onthouders Bond. Met aandacht voor detail tekent Wiedijk in zijn bijdrage op welke wijze en onder welke omstandigheden de politieke socialisatie van Vorrink gestalte kreeg.

Is dit artikel vooral historisch gericht, en tot de geschiedenis van het Nederlandse socialisme beperkt, het hoofdthema van dit jaar-

boek wordt gevormd door de internationale dimensies van hedendaags socialisme. Dat gebeurt in de eerste plaats in de beschouwing die Krop wijdt aan de internationale vormen van samenwerking zoals die in de (sociaal-democratische) 'Internationales' gestalte hebben gekregen. Het accent ligt daarbij op het opereren van de huidige, in 1951 opgerichte Socialistische Internationale, die zich in de loop van dertig jaar ontwikkelde van 'linkervleugel van de *pax Americana*', tot een min of meer zelfstandige politieke macht. In dit jaarboek wordt daarnaast aandacht besteed aan twee tegenpolen binnen de rijke geschakeerdheid van het naoorlogse westerse socialisme: de Amerikaanse 'Einde-der-ideologieën'-beweging, het intellectuele produkt van teleurgestelde ex-marxisten, en de PSI, die lange tijd, vanwege zijn nauwe betrekkingen met de communistische partij van Italië, in meer dan één opzicht een buitenbeentje was: politiek-ideologisch, zeker, maar ook electoraal. Het lijkt erop dat de situatie zich recentelijk in beide opzichten gewijzigd heeft. In dat geval zou de PSI nog eens extra steun geven aan de gedachte dat op het moment dat de Noordwesteuropese sociaal-democratie ernstige tegenslagen ondervindt, het Zuideuropese socialisme in opmars is.

Die laatste ontwikkeling heeft zeker te maken met de relatieve en soms (Frankrijk) absolute neergang van het orthodoxe, op Moskou georiënteerde communisme. In tegenstelling tot landen als Frankrijk en Italië heeft de Communistische Partij Nederland getalsmatig nooit een strategische positie in het politieke krachtenveld kunnen innemen. Niettemin heeft ook hier voor velen aan de linkerkant het dilemma bestaan te kiezen tussen sociaal-democratie en communisme. Ger Verrips, die tot 1975 deel uitmaakte van het partijbestuur van de CPN, tracht hier de naoorlogse geschiedenis van de relatie tussen CPN en PvdA te schetsen in termen van de politieke dilemma's en inzichten zoals hij die zelf in die periode ervaren heeft.

Het Derde Jaarboek voor het democratisch socialisme verschijnt onder een andere aegis dan de twee voorgaande. Het is een gezamenlijke uitgave geworden van uitgeverij De Arbeiderspers en de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de

pvdA. De redactie is aangevuld met Paul Kalma, wetenschappelijk medewerker van de wvs. Het jaarboek maakt geen deel meer uit van de reeks 'Links Klassiek'. Ondertussen blijft de onafhankelijkheid van de redactie gewaarborgd, en daarmee ook de zekerheid dat het jaarboek niet gebonden is aan partijpolitieke belangen. Daarvoor zijn er, dunkt ons, al te veel organen.

Die stroom groeit al meer en meer?

MARNIX KROP

Een vreemde eend in de bijt.

De Socialistische Internationale in de wereldpolitiek

MARJA BLOM

De Italiaanse Socialistische Partij na de Tweede Wereldoorlog

MAARTEN VAN ROSSEM

De on-marxistische revolutie in Amerika

Een vreemde eend in de bijt.

De Socialistische Internationale in de wereldpolitiek

'De Socialistische Internationale is niet slechts een organisatie, zij is in de eerste plaats een idee.' Zo heeft Willy Brandt de SI ooit gekenschetst. Dat was in Genève in 1976, toen deze Duitse sociaal-democraat de nieuwe voorzitter werd van de Internationale. Ongetwijfeld wilde Brandt met deze uitspraak te hooggespannen verwachtingen in de kiem smoren. Tenslotte was, zeker toen, de SI niet veel meer dan een idee. (Een idee, bovendien, die in de loop der jaren veel van zijn oorspronkelijke glans had verloren.) Nu, zo'n zes jaar later, heeft Brandt alle reden tot tevredenheid. Weliswaar huist het hoofdkwartier van de SI nog steeds in een wat schriel onderkomen boven een kruidenierswinkel in een rustige Londense wijk, en zijn daar nog steeds niet veel meer dan een tiental functionarissen werkzaam. Maar voor het overige heeft de SI in die betrekkelijk korte periode een grote vlucht genomen. De *organisatie* gonst van activiteit. Congressen worden weer om de twee jaar gehouden en kenmerken zich door een snel groeiende deelname. De tussenliggende tijd wordt gevuld met drukbezochte bijeenkomsten van partijleiders en van het Bureau, en met missies naar alle delen van de wereld. Werkgroepen zijn in de weer op deel-terreinen en scheiden daadwerkelijk rapporten af. Aan onderwerpen geen gebrek.

Ook de *idee* kan zich in een groeiende belangstelling verheugen. De Socialistische Internationale heeft in de afgelopen jaren een hele reeks nieuwe leden mogen inschrijven, voornamelijk uit de Derde Wereld. Vooral in Latijns-Amerika is het succes van de SI spectaculair. Er is daar nu geen land meer waar niet een zich socialistisch of progressief noemende beweging bij de SI is aangesloten of daarmee intensieve contacten onderhoudt.

Om deze reden, maar ook vanwege de diplomatieke initiatieven die de SI op verschillend terrein heeft ondernomen, en niet in de laatste plaats door het gewicht van de partijen en politici die het

gezicht van de SI bepalen, is de Internationale in enkele jaren tijds uitgegroeid tot een factor van belang in de wereldpolitiek. In de Oost-Westverhouding, in het conflict in het Midden-Oosten, in de Noord-Zuiddialoog, in de spanningshaard Midden-Amerika, in al deze en andere probleemgebieden speelt de SI een rol die zowel in machtspolitieke als ideologische termen valt te beschrijven. Als gevolg daarvan mag de SI zich tegenwoordig, naast de traditionele waakzaamheid waarmee zij vanuit het Oostblok wordt gevolgd, koesteren in een toenemende politieke en journalistieke belangstelling uit alle delen van de wereld. Vooral in Washington, in verschillende Europese hoofdsteden, en in de machtscentra van de niet-gebonden wereld (Belgrado, Algiers, Rio de Janeiro en Havana) wordt het doen en laten van de SI nauwlettend gadeslagen. Dat daarbij regelmatig aan de SI een veel machtiger positie wordt toegedicht dan hij in werkelijkheid bezit, is vooral toe te schrijven aan gebrekkige kennis. Maar dat is een euvel waaraan traditiegetrouw ook menig aanhanger van de bij de SI aangesloten partijen lijdt.¹ De bijzondere aard van het beestje mag daarvoor als belangrijkste verontschuldiging gelden. Want al meer dan honderd jaar is de Internationale in een wereld van natie-staten een vreemde eend in de bijt.

De Eerste Internationale

De Eerste Internationale werd in 1864 door Engelse en Franse socialisten opgericht en in Londen gevestigd. Ofschoon hij op menig congres verstek moest laten gaan, was Karl Marx de drijvende kracht achter deze Internationale Arbeidersassociatie, zoals de organisatie officieel heette. Marx fungeerde als corresponderend secretaris van het algemeen bestuur en kon op die wijze zijn stempel drukken op de politiek en ideologie van de Internationale. De statuten en de preambule daarop verraden onmiskenbaar de hand van Marx. Daarin wordt onder meer vastgesteld dat 'de emancipatie van de arbeidersklasse (die het werk van de arbeidersklasse zelf moet zijn) niet een lokale of nationale opgave is maar een sociale, die alle landen omvat waarin een moderne samenleving bestaat en waarvan de aanpak van de praktische en theoretische samenwerking van de meest geavanceerde landen afhangt.' Getuige artikel 1

van de statuten beschouwde de Internationale zichzelf als een middelpunt voor communicatie en daadwerkelijke samenwerking tussen de verschillende bestaande organisaties die zich richtten op de verdediging en emancipatie van de arbeidersklasse. Van dat ambitieuze voornemen kwam in de praktijk inderdaad het een en ander terecht. Zo gelukte het deze eerste socialistische internationalisten enkele malen om effectieve internationale solidariteit te mobiliseren en daarmee bij te dragen aan het succes van lokale stakingen. Hierdoor verwierf de Internationale zich snel grote faam, zowel onder de arbeiders in de moderne industriële samenlevingen als onder hun regeringen. Vooral de (in bloed gesmoorde) Commune van Parijs (1871) bezorgde de Internationale een aura van effectiviteit en macht die een coalitie van geschrokken reactionaire regeringen tegen haar in het geweer bracht. Overigens hadden die zich de opwinding en moeite kunnen besparen, want de kracht van de Internationale berustte meer op legende dan op werkelijkheid. Vanaf het begin werd de organisatie innerlijk verscheurd door ideologische twisten, eerst tussen Marx en de aanhangers van Proudhon, en vervolgens tussen Marx en Bakoenin. Deze conflicten betroffen in het eerste geval de vraag of de arbeidersklasse zich slechts economisch moest organiseren (zoals de proudhonisten meenden) of dat zij zich ook moest richten op politieke strijd als noodzakelijk middel voor haar emancipatie (zoals Marx voorstond), en in het tweede de vorm van die politieke strijd en de positie van de Internationale daarin. Bakoenin bepleitte gewapende volksopstanden als hét middel om een sociale omwenteling teweeg te brengen. De Internationale zou zich naar zijn opvatting vooral moeten organiseren als een internationale revolutionaire samenzwering. Marx daarentegen meende dat de Internationale vooral moest fungeren als internationale democratische arbeiderspartij die de nationale secties moest bijstaan in hun strijd om de staatsmacht. Want die staatsmacht achtte Marx onontbeerlijk voor het naderbij brengen van het klassenloze socialisme.

De jonge Internationale overleefde deze titanenstrijd niet. Tussen 1872 en 1876, een periode waarin de zetel van het secretariaat ook nog even naar Philadelphia (v.s.) verhuisde, stierf de Eerste Internationale een even uitgerekte als roemloze dood. Maar de

idee van internationale arbeiderssolidariteit, waaraan hij voor het eerste enige bestendige vorm had gegeven, leefde voort.

De Tweede Internationale

Een nieuwe Internationale zag het levenslicht in 1889. Eigenlijk was tot 1900 geen sprake van een nieuwe organisatie. Toen pas werd namelijk, door het congres van Parijs, besloten tot de instelling van een permanent secretariaat en van een Internationaal Socialistisch Bureau. Vóór die tijd ging het slechts om internationale congressen die om de paar jaar bijeenkwamen en waarvan de organisatie in handen was van de partij in het ontvangende land. Deze congressen waren ook telkens getooid met een andere naam. Eerst vanaf 1900 raakte de naam Internationaal Socialistencongres ingeburgerd. Buitenstaanders en historici hebben deze Internationale, als opvolger van die van Marx, *Tweede Internationale* gedoopt. Niettemin onderscheidde de Tweede Internationale zich nogal wezenlijk van de Eerste. Vertoonde de laatste onmiskenbare trekken van een internationale partij, de Tweede Internationale was daarentegen niet meer dan een losse federatie van sterke, nationaal georganiseerde socialistische partijen en vakbonden. Dit verschil was uitdrukking van het feit dat tegen het einde van de vorige eeuw in de meeste industrielanden een krachtige arbeidersbeweging tot ontwikkeling was gekomen en de socialistische idee alom wortel had geschoten. Deze nationale organisaties vertoonden de tendens om zich bij de formulering van hun strategie en strijdwijzen steeds meer te richten op de omstandigheden in eigen land en bleken steeds minder genegen om zich aan een internationaal centrum ondergeschikt te maken. Besluitvorming geschiedde in deze Internationale dan ook bij overeenstemming en er bestond geen middel, buiten overtuigingskracht, om de lidpartijen aan eenmaal geformuleerde resoluties te binden. Ondanks (of misschien wel dankzij) deze veel minder verplichtende opzet was de Tweede Internationale in menig opzicht een groot succes. Als coördinerende instantie bracht hij veel samenhang in de snel groeiende internationale socialistische arbeidersbeweging. Zo was de Internationale het toneel waarop veel van de ideologische, programmatische en tactische conflicten, waarmee de beweging kampte, werden uitgevochten.

Reeds in 1896 werd het anarchisme onverenigbaar verklaard met de doelstellingen en het lidmaatschap van de Internationale. Met deze vaststelling van het primaat van de politieke strijd ontstond ogenblikkelijk het conflict over de daarbij te volgen tactiek. Daarbij ging het niet slechts om de vraag of socialisten in burgerlijke regeringen zitting konden hebben (het vraagstuk van het 'ministerialisme', uitgevochten over de kwestie-Millerand), maar vooral over de interpretatie van de kapitalistische ontwikkeling en de al dan niet 'natuurnoodwendigheid' van de komst van het socialisme. Evolutionair of revolutionair socialisme, daarover ging het debat, waarin de aanhangers van het evolutionaire socialisme nog waren te onderscheiden in reformisten en revisionisten. De laatsten, onder aanvoering van Eduard Bernstein, vochten de geldigheid van belangrijke leerstukken van Marx aan. De strijd tussen marxisten en revisionisten woedde vooral in de boezem van de SPD, de Duitse partij, die in organisatorisch en theoretisch opzicht in die jaren de leidende partij van de Internationale was, maar had zijn weerslag in de gehele socialistische beweging. Het congres van Amsterdam van 1904 bevestigde de overwinning die de marxisten in de SPD op Bernstein hadden behaald, maar daarmee was de kwestie uiteraard niet de wereld uit. In feite is zij tot op de huidige dag actueel gebleven en lijkt Bernsteins visie binnen de sociaal-democratie inmiddels zelfs de overhand te hebben gekregen.

Zo wist de Tweede Internationale de aandacht van miljoenen gevangen te houden. De organisatie maakte een bloeiende en krachtige indruk en leek ook in de internationale politiek een factor van gewicht. Dat dit bedrieglijke schijn was, bleek in 1914. Na jaren van discussies en resoluties over de wijze waarop de internationale arbeidersklasse, door op het juiste moment tot algemene staking over te gaan, een Europese oorlog zou kunnen verhinderen, waren de Duitse en Franse partijen, toen die oorlog inderdaad uitbrak, onmachtig tegen het virus van het nationalisme effectief verzet te bieden. Alle eerdere vaststellingen dat de komende oorlog een kapitalistisch-imperialistische zou zijn, waarbij het in feite onbelangrijk zou zijn welk land als eerste tot de vijandelijkheden zou overgaan, ten spijt, bleek vooral de SPD geen verweer te hebben tegen het weinig steekhoudende argument van de keizerlijke Duitse regering dat het hier om een defensieve oorlog ging. Op dat

uur van de waarheid bleek dat tot dan toe het gebrek aan wendbaarheid en strijdlust door revolutionair-marxistische retoriek was verhuld. De SPD was een parlementair gerichte reformistische partij geworden in een land waar een parlementaire democratie slechts in schijn bestond en waar het politiek-maatschappelijke systeem geen wezenlijke hervormingen toeliet. De déconfiture van de SPD stond symbool voor het failliet van de Tweede Internationale.

De Socialistische Arbeiders Internationale

Met het succes van de bolsjewistische revolutie in Rusland werd de al langer sluimerende scheiding der geesten in de socialistische beweging een onontkoombaar feit. De revolutionaire verwickelingen in Duitsland in 1918—1919 deden daar nog een schepje bovenop. Lenin en de zijnen richtten in 1919 de communistische Derde Internationale op, die als *Komintern* bekendheid heeft gekregen. Na heftige debatten en enkele hergroeperingen (onder andere in Duitsland waar links-socialisten zich opsplitsten in communisten en in de moederschoot van de SPD terugkerende socialisten) gordde de sociaal-democratie zich in 1923 aaneen tot de Socialistische Arbeiders Internationale (SAI).

Vanzelfsprekend was die ontwikkeling in elk land niet. Zo slopen de Noorse en Italiaanse socialisten zich bij de revolutionaire Komintern aan, terwijl de Oostenrijkse socialisten (de 'austromarxisten') nog enige tijd een poging deden om door middel van de zogeheten 'Tweeënhalfde Internationale' het geslagen gat in de internationale arbeidersbeweging te dichten. Tevergeefs. De communisten richtten zich gaandeweg frontaal tegen de sociaal-democratie, een proces dat ongeveer parallel liep met de ontwikkeling van de dictatuur in de Sovjetunie. Tegelijk bood de Sovjet-Russische neiging om alle andere communistische partijen aan de sovjetpolitiek ondergeschikt te maken de sociaal-democratie de kans om zich van de opgelopen schade te herstellen en zich in vrijwel ieder land tot de belangrijkste vertegenwoordigster van de arbeidersklasse en tot enig democratisch alternatief voor de heersende orde op te werken.

Dit waren de jaren waarin de sociaal-democratie zich duidelijk

begon te bekeren tot het socialistisch reformisme, dat wil zeggen tot een ideologie en praktijk van hervormingen binnen het kapitalistische systeem teneinde dat geleidelijk in socialistische zin te veranderen. De SAI vormde een belangrijk forum voor deze aarzelende ideologische heroriëntering, waarbij vooral het groeiend gewicht van de Engelse Labour Party zich deed gelden. Daarnaast beijverde de SAI zich voor het behoud van de zo breekbare vrede door zich in te zetten voor verzachting van de gevolgen van 'Versailles', en voor ontwapening en ontspanning.

Aanvankelijk belichaamde de SAI veel van het internationalistisch optimisme van die tijd (Volkenbond), maar economische crisis en opkomend fascisme in de jaren dertig – in combinatie met de te late communistische bekering van de schandelijke sociaalfascisme-these – bleken uiteindelijk rampzalig voor de cohesie en daadkracht van de Europese sociaal-democratie. Vooral de traumatische ervaring met de Spaanse Burgeroorlog (1936–1939) maakte dit duidelijk. Enerzijds bleek dat socialistische regeermacht, indien geïsoleerd zoals met de Volksfront-regering in Frankrijk het geval was, voor behoud van de vrede weinig gewicht in de schaal kon leggen. Anderzijds was voor een andere vorm van actie, bijvoorbeeld stakingen, de tijd niet gunstig – economische depressie, grote werkloosheid – terwijl de SAI inmiddels ook ernstig verzwakt was door het wegvallen van haar steunpunt in Duitsland. Gesteld tegenover de aanstormende bruine dictatuur en in de rug verzwakt door het opportunisme van de communisten, bleken de SPD en de Duitse vakbeweging wel beginselvast maar niet tot effectief verzet in staat. In april 1940 stierf de SAI, onder het geraas van de Duitse Blitzkrieg, een onopgemerkte dood.

De SI; de voorbereidende fase

Na de Tweede Wereldoorlog heeft het tot 1951 geduurd alvorens een nieuwe versie van de Internationale ten doop werd gehouden. Net als na de Eerste Wereldoorlog waren, vergeleken met de vooroorlogse situatie, de verhoudingen ingrijpend gewijzigd. Van een min of meer onafhankelijke positie van Europa in de wereldpolitiek was nauwelijks meer sprake. Het socialistische internationalisme van een nieuwe Internationale diende zich dan ook te schik-

ken naar het internationalisme van de geallieerden (de Verenigde Naties) en vervolgens, na het uitbreken van de Koude Oorlog, naar dat van de *pax Americana*, het door Amerika overheerste westerse wereldsysteem.

Maar vóór het zover was moesten de Europese socialistische partijen zich nog losworstelen van de gedachte dat alle Duitsers aan Hitlers wandaden medeschuldig waren. Wegens deze these van de 'collectieve schuld' duurde het tot eind 1947 voor de SPD weer als volwaardig lid tot de internationale socialistencferenties werd toegelaten.²

Want die conferenties werden inmiddels wel weer gehouden. Zelfs met grote regelmaat: zo'n twee keer per jaar. Maar voor de heroprichting van de Internationale bestond in die jaren nog menig struikelblok. Zo voelden de Britse en Scandinavische partijen, die regeermacht bezaten en bezig waren een omvattend programma van maatschappelijke hervormingen uit te voeren, er weinig voor hun politiek ondergeschikt te maken aan eventuele directieven vanuit een internationaal socialistisch commandocentrum. Immers dat was de situatie geweest in de SA1, waarvan de statuten — in reactie op de machteloosheid van de Tweede Internationale — hadden bepaald dat de besluiten van de Internationale 'in alle internationale vraagstukken voor alle lid-partijen bindend zijn' en dat 'daarom ieder besluit van de internationale organisatie een zelfgewilde inperking inhoudt van de autonomie der partijen uit de individuele landen.' Weliswaar was op deze bepaling nooit een beroep gedaan, maar vooral in de laatste jaren voor de oorlog, toen sommige partijen-in-ballingschap op een krachtiger confrontatie met het fascisme aandrongen en ook positiever wilden reageren op communistische voorstellen betreffende de vorming van een eenheidsfront, werd de druk om de SA1 zijn politieke macht te ontnemen steeds krachtiger. Vooral de Labour Party, die aanvankelijk in een politiek van *appeasement* de beste garantie zag voor het bezweren van het Duitse gevaar, drong toen op een statutenwijziging aan. De Nederlandse, Belgische en Scandinavische partijen neigden ook in die richting zonder het echter op een breuk in de SA1 te willen laten aankomen. In 1939 stelde de SDAP-leider Albarda, die de Belg De Brouckère als voorzitter van de SA1 was opgevolgd, vast dat het voor het bijeenhouden van de organisatie

noodzakelijk was deze bepaling uit de statuten als buiten werking te beschouwen.³ Friedrich Adler trad vervolgens uit protest tegen deze 'liquidering van het internationalisme' als secretaris-generaal af. In de in 1951 op te richten Socialistische Internationale bleek het Britse standpunt uiteindelijk de overhand te hebben. De nieuwe Internationale zou een confederatie worden zonder enige macht over de lid-partijen.

Een geheel andere kwestie vormde nog een beletsel voor een wederopstanding van de Internationale. Dat betrof de relatie met het communisme. In de eerste naoorlogse jaren bestond in socialistische kring een wijdverbreid gevoel dat meer samenwerking moest worden gezocht met de communisten en met de Sovjetunie. Zo trok de Internationale Socialistenconferentie van 5 maart 1945, die in Londen werd gehouden en waaraan dertien socialistische partijen deelnamen, uit de ervaringen met de strijd tegen het fascisme de conclusie 'dat de eenheid der arbeidersklasse dringend noodzakelijk' was. De Labour Party streefde de vorming van een met de Sovjetunie vriendschappelijk verbonden Internationale na, de Italiaanse en Franse partijen werkten in het verzet en vlak na de oorlog nauw met de communisten samen, terwijl van 1945 tot 1949 communistische en niet-communistische vakbonden broederlijk verenigd waren in het Wereldvakverbond. Voor de gedachte van een Internationale die, naar analogie van het Wereldvakverbond, communistische en sociaal-democratische partijen zou herbergen, bleken vooral de Oosteuropese sociaal-democratische partijen (die alleen al om geopolitieke redenen zich niet apart van de communisten internationaal meenden te kunnen organiseren) maar ook de Italiaanse socialistenleider Pietro Nenni (die een pact van actie-eenheid met de PCI had gesloten) sterk geporteerd. Nochtans was voor een dergelijk vergaande vorm van samenwerking met de communisten geen meerderheid te vinden. In die situatie kon de derde Internationale Socialistenconferentie van Bournemouth (november 1946) dan ook weinig anders dan vaststellen 'dat een heroprichten van een Socialistische Internationale op dit ogenblik niet mogelijk' was. Wel was inmiddels een soort verbindingsbureau in het leven geroepen, maar diens bevoegdheden waren strikt administratief.

Het uitbreken van de Koude Oorlog bracht vervolgens een wa-

terscheiding teweeg. In maart 1947 kondigde de Amerikaanse president Truman de naar hem genoemde anticommunistische doctrine af. In juni 1947 keerde de Sovjetunie zich tegen de Marshallhulp. In september van dat jaar stelde Stalin de Westeuropese communistische partijen weer onder curatele in de *Kominform* (na in 1943, in het kader van de Grote Alliantie met de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, de *Komintern* te hebben opgeheven).

Onderwijl kreeg de bezetting van Oost-Duitsland steeds meer het karakter van een inlijving bij een Oosteuropes blok van 'volksdemocratieën'. Van de vorming van dat blok maakten ook de geforceerde fusies van socialistische en communistische partijen in Oost-Europa deel uit. Het einde van deze ontwikkeling was de communistische machtsgreep in Praag in februari 1948. Die gebeurtenis en de daarmee gepaard gaande liquidering van de Tsjechische sociaal-democratie markeerde het definitieve begin van de Koude Oorlog tussen sociaal-democratie en communisme in Europa. De Internationale Socialistenconferenties van Londen (maart 1948) en Wenen (juni 1948) spraken zich in scherp afgrenzende zin over het communisme en het sovjetstelsel uit. Oosteuropese partijen die zich met de communisten hadden verenigd werden de conferentie uitgegooid en in 1949 gebeurde hetzelfde met Nenni's Italiaanse socialisten (de sociaal-democraten van Giuseppe Saragat, die zich reeds in het begin van 1947 wegens de 'communisten-kwestie' van de PSI hadden afgescheiden, mochten uiteraard blijven). Van gemeenschappelijke acties met communisten kon geen sprake meer zijn. Het ging nu 'om de verdediging van de democratie'. De conferentie van Londen juichte het Marshallplan toe en de leden werden opgeroepen de doorvoering ervan te ondersteunen. In 1949 was de situatie met betrekking tot de heroprichting van een Internationale dus opeens fundamenteel gewijzigd. De overblijvende partijen — de West- en Noordeuropese sociaal-democratie — vormden een hecht blok met een tamelijk vergaande overeenstemming aangaande internationaal-politieke en ideologische oriëntatie. In 1949 traden ook de niet-communistische vakbonden uit het Wereldvakverbond om het Internationaal Verbond van Vrije Vakverenigingen (IVVV) op te richten. Afgezien van enkele formaliteiten stond niets de wederopricting van de Internationale meer in de weg.

De si; de linkerleugel van de pax Americana

Het commentaar van het blad van de Kominform op de oprichting van de Socialistische Internationale luidde: 'Frankfurt am Main was vorige week getuige van een bijeenkomst van schorem; agenten van Wall Street; rechts-socialistische leiders die met veel kabaal een heroprichting van een "Socialistische Internationale" aankondigden. Bij deze bontgekleurde nieuwe agentuur van verraders en helpers van de oorlogsophitsers, die met de militaire staven, spionagediensten en heersende bendes van de kapitalistische landen nauw verbonden zijn, bevindt zich de secretaris van de Britse Labour Party, Morgan Philips, pleitbezorger van Amerikaans-Engelse bewapening, Jules Moch, Amerikaans politiechef in Frankrijk, Schumacher, leidend agent-provocateur in West-Duitsland, Saragat, vleesgeworden verrader van de Italiaanse arbeidersklasse, en Spaak, die rijk is geworden aan de verkoop van uranium dat met slavenarbeid in de mijnen van Belgisch Kongo is gewonnen. Anderen, die daar aanwezig waren, waren "vertegenwoordigers" van de Oosteuropese landen — rechtse socialisten, ontmaskerde en uitgespeelde geheime agenten, die uit de landen van de volksdemocratiën waren gevlucht om de toorn van het volk te ontlopen. [...] Maar het werkende volk van de wereld,' zo besloot het artikel, 'wijst met verachting deze politie-internationale af, die geschapen werd met het doel de monstrueuze plannen van de Amerikaanse imperialisten om de wereld te beheersen te rechtvaardigen en te ondersteunen...'⁴

In al zijn overdrijving raakte dit sovjet-communistische commentaar wel de kern van de nieuwe si. Het was een organisatie van socialistische partijen wier primaire oriëntatie gericht was tegen het communisme en tegen de Sovjetunie.

De beginselverklaring, die ter gelegenheid van de heroprichting van de si werd opgesteld — overigens sinds Marx' *Inaugureel Adres van de Internationale Arbeidersassociatie* pas de tweede keer dat de deelnemende partijen zich op een dergelijk fundamenteel stuk wisten te verenigen — is dan ook veel harder van toon waar zij de sociaal-democratie van het communisme afgrenst dan waar zij het kapitalisme verwerpt.

'De communisten beroepen zich,' zo heet het, 'ten onrechte op

socialistische tradities. In werkelijkheid hebben zij deze tradities tot op het onherkenbare verminkt. Het communisme is verward tot een dogmatisme, dat in onverenigbare tegenstelling staat tot de kritische geest van het marxisme.' En verderop wordt vastgesteld dat 'het communisme het instrument [is] van een nieuw imperialisme. Overal waar het aan de macht is gekomen, heeft het de vrijheid uitgeroeid of de mogelijkheid haar te verwerven vernietigd. Het wordt geschraagd door een militaire bureaucratie en een terroristische politie. Het heeft een nieuwe klassenmaatschappij met stuitende verschillen in bezit en privileges geschapen. Dwangarbeid is een belangrijke factor in de communistische economie.'

In deze beginselverklaring wordt weliswaar met geen woord gerept over het westerse bondgenootschap, maar de wijze waarop gesproken wordt over collectieve verdediging en het feit dat de belangrijkste oorzaak van oorlogen wordt gezien in de bedreiging en overheersing van andere volkeren, werpt, op zijn zachtst gezegd, geen enkele hindernis op voor de aangesloten partijen om het NAVO-lidmaatschap van hun land met kracht te ondersteunen.

Wanneer in 1961 de Internationale in de Verklaring van Oslo de beginselverklaring van 1951 nog eens tegen het licht van nieuwe ontwikkelingen houdt, wordt zelfs onomwonden vastgesteld dat 'de democratisch-socialistische partijen van de NAVO-landen in dit bondgenootschap een machtig bolwerk van de vrede [zien] en het krachtig in stand wensen te houden.'

Maar in de tussentijd had inmiddels ook de Duitse SPD haar neutralistische koers laten varen en gekozen voor Adenauers politiek van integratie in het Westen. Dat deze koerswending van de SPD veeleer tactisch dan strategisch was, zou eerst later blijken, maar het bevorderde wel de consensus in de SI.

De wijze waarop de beginselverklaring over het kapitalisme spreekt is weliswaar heel uitvoerig en ook principieel afwijzend, maar vertoont de trekken van een overtuigd evolutionair socialisme. Gesteld wordt dat het socialisme een machtige kracht in de wereldpolitiek is geworden, dat de fase van het werven voor de socialistische idee is afgesloten en dat inmiddels de fase van de verwerkelijking van de socialistische idee in menig land in werking is getreden. 'In landen met machtige socialistische partijen,' zo heet het, 'is een nieuwe maatschappelijke orde aan het ontstaan.'

[...] 'De kwalijke eigenschappen van het kapitalisme zijn daar op hun retour, en nieuwe energie wordt er voor het gemeenschappelijk welzijn vrijgemaakt. Het socialisme bewijst zijn scheppende kracht.'

En de waarde van democratisch pluralisme wordt nog eens bevestigd gezien in het feit dat ook waar socialistische partijen slechts in de oppositie zijn, hun regeringen vaak door de openbare mening worden gedwongen de problemen van volledige werkgelegenheid en sociale welvaart met wezenlijk socialistische maatregelen aan te pakken. 'Zo is ook in de Verenigde Staten van Amerika door druk van de vakbonden en andere sociaal-progressieve krachten de maatschappelijke ontwikkeling beïnvloed.' (Verklaring van Oslo, 1961).

De op deze wijze tot stand gekomen Internationale was zeker een andere dan de socialistische aartsvaders voor ogen had gestaan, maar, gegeven de tweedeling van het nu machteloze Europa en de daarmee globaal parallel lopende tweedeling in de socialistische arbeidersbeweging, was zij vermoedelijk wel de enig mogelijke.

In elk geval was er veel dat de partijen van de SI gemeen hadden en met elkaar verbond, hetgeen een onmisbare voorwaarde lijkt voor de effectiviteit van een internationale organisatie waarin niet een leidende partij eenheid van ideologie en actie kan opleggen – het organisatieprincipe van de Komintern en de Kominform.

Zo kon de SI in de jaren vijftig uitgroeien tot een belangrijk forum voor de ideologische vernieuwing die vooral de West- en Nooroeuropese socialistische partijen toen doormaakten: van klassepartij tot sociaal-democratische volkspartij, een ontwikkeling die het best kan worden samengevat met de naam van een plaatsje bij het Duitse Bonn, waar de SPD in 1959 een sterk revisionistisch getint beginselprogramma formuleerde: *Bad Godesberg*.

In dat proces speelde de nieuwe Partij van de Arbeid over het algemeen geen onbelangrijke rol. Zo werd door de PvdA de gedachte achter het doorbraak-socialisme, namelijk dat het socialisme een ethische opdracht is die op grond van verschillende levensovertuigingen kan worden aanvaard, met veel succes uitgedragen op een buitengewone conferentie van de SI in Bentveld in 1953.⁵

Ook op een ander terrein vormde de SI een forum voor het tot stand brengen van een programmatische consensus. Dit betrof de

relatie met de Derde Wereld. De Verklaring van Frankfurt bevat een reeks uitingen van solidariteit met hen die tegen imperialisme en kolonialisme strijden. Maar verzet alleen werd niet voldoende geacht. De strijd tegen armoede en voor democratie en vrede vroeg ook om een herverdeling van welvaart op wereldschaal. Door een aparte SI-conferentie in Milaan in 1952 werd een beginselverklaring over 'socialistische politiek voor de onderontwikkelde landen' opgesteld. Gedetailleerd werd daarin ingegaan op de gewenste ontwikkeling in de Derde Wereld, op de door socialisten in Noord en Zuid te volgen koers en op een 'wereldplan voor wederzijdse hulp' waarin de 'internationale solidariteit van de werkende massa's van de gehele wereld zich moest manifesteren.'

Lezing van deze verklaring, die onder voorzitterschap van pvda'er Hein Vos is opgesteld, maakt duidelijk hoezeer daarin reeds de grondtrekken van het latere ontwikkelingsbeleid van de individuele socialistische partijen (maar overigens ook dat van de Verenigde Naties) zijn aan te treffen. De verklaring oogt zelfs veel socialistischer, in de zin van planmatiger, dan de Nieuwe Internationale Economische Orde waarop in de jaren zeventig vanuit de Derde Wereld zo sterk de nadruk is gelegd.⁶

Overigens mocht deze openheid naar de Derde Wereld niet verhinderen dat de SI sterk gedomineerd bleef door de Europese sociaal-democratie. Pogingen om tot een daadwerkelijke Internationale uit te groeien, door bij socialistische bewegingen op andere continenten aansluiting te vinden, leden grotendeels schipbreuk. De SI werd daarvoor als te Europees, te zeer verbonden met de oude koloniale moederlanden, beschouwd. Voor dat laatste bestond ook stellig reden, gezien de weifelachtige politiek van dekolonisatie die regerende socialistische partijen toentertijd vaak in coalitiekabinetten ten uitvoer brachten (SFIO aangaande Indochina en Algerije; Belgische socialisten ten aanzien van de Kongo; pvda met betrekking tot Indonesië; veel beter daarentegen Labour aangaande het Indiase subcontinent).

Ook de sterke identificatie met het Oost-Westconflict, waarvan veel jonge landen zich juist zo ver mogelijk probeerden te houden (Beweging van niet-gebonden landen), deed de SI in de Derde Wereld niet veel goed. Hetzelfde gold voor de warme steun die Israël in SI-kring genoot.

Voor zover de SI erin slaagde in die beginjaren leden te werven buiten Europa, ging het vaak om partijen die door de Engelse en Franse socialisten in de voormalige koloniën naar hun eigen beeld waren geschapen en wier belangrijkste verdienste doorgaans hun anticommunistische opstelling was. Democratisch-socialistische partijen waren dit slechts in dezelfde zin als het Heilige Roomse Rijk heilig, rooms noch een rijk was. Maar hun anticommunistische papieren strekten hun zozeer tot voordeel dat geen van de andere lidpartijen zich erg veel moeite getroostte om zich van hun werkelijke positie te vergewissen. In de loop der jaren hebben sommige van die partijen de SI dan ook danig in verlegenheid weten te brengen.⁷

Aldus bood de SI in de jaren vijftig en beginjaren zestig het beeld van een voornamelijk Europese socialistische organisatie, waarin naast Westeuropese partijen ook Oosteuropese partijen – in ballingschap – geruime tijd een rol van betekenis speelden en waarin voor andere dan Europese accenten nauwelijks plaats was. De Oost-Westtegenstelling domineerde. Samenwerking in enigerlei vorm met het communisme werd resoluut afgewezen (besluit SI-bureau 1956, Zürich).

Het internationalisme van de nieuwe SI voegde zich voor een belangrijk gedeelte naar het wat anderssoortige, maar in elk geval territoriaal omvattender internationalisme van de *pax Americana*. In die samenhang kreeg *gelijkheid* de compromisvorm van de verzorgingsstaat, werd *vrijheid* gerealiseerd gezien in de parlementaire democratie – zorgvuldig afgegrensd van de ‘socialistische democratie’ van het Oostblok – en tevens in internationale vrijhandel, terwijl *solidariteit* gezocht werd in aanzetten tot nieuwe vormen van internationale samenwerking en hulpverlening. In dit kader was de SI ook een warm pleitbezorgster van de Europese integratie.

De SI in de versukkeling

In de loop van de tweede helft van de jaren zestig en de eerste helft van de jaren zeventig is de SI ernstig in de versukkeling geraakt. Vooral de periode 1972–1976 vormde een dieptepunt. Dit verval vertoonde verschillende gezichten: een organisatorisch,

een ideologisch en een politiek. Organisatorisch verloor de Internationale veel van zijn toch al niet bijster grote hechtheid en discipline. Daarnaast mislukte een tweede poging om in de Derde Wereld voet aan de grond te krijgen. Ideologisch uitte het verval zich in een groeiend verlies aan oriëntatie zonder dat dit tot ge-coördineerde pogingen leidde om hierin verandering aan te brengen. In het midden van de jaren zeventig was er zelfs sprake van een ernstig ideologisch conflict in de SI. Globaal liep daarbij de scheidslijn tussen Noord- en Zuid-Europa. Politiek bestond het verval in het steeds geringere gewicht dat de SI in de schaal legde, althans zo was het algemeen gevoelen. In de lidpartijen bestond nog maar weinig aandacht voor het werk van de Internationale, terwijl in de internationale verhoudingen de SI, na het relatief prominente aanzien van de jaren vijftig, een factor van afnemende betekenis was geworden. Het paradoxale van deze ontwikkeling schuilt in het feit dat vooral de eerste helft van de jaren zeventig het tot op heden historisch hoogtepunt heeft laten zien wat betreft de machtspositie van de sociaal-democratie. In 1975 waren socialisten in West-Duitsland, Engeland, Nederland, Oostenrijk en Portugal en de vier Scandinavische landen de belangrijkste regerende partij, terwijl ze ook in enkele andere landen, zoals België, meeregeerden. Daarnaast konden de Franse socialisten zich in een snel toenemende populariteit verheugen.

Over de oorzaken van het opmerkelijke feit dat juist toen de desoriëntatie van de SI het grootst was valt uitgebreid te speculeren, maar de volgende drie lijken in elk geval van belang.

Voor het organisatorisch verval, maar met veel bredere implicatie, was de belangrijkste reden dat het de SI was gaan ontbreken aan een 'leidende partij'. Weliswaar is de SI traditioneel een forum van in beginsel autonome en gelijkwaardige partijen, maar in de praktijk blijkt dat de organisatie het meest floreert wanneer één partij (of een coalitie van partijen) duidelijk de toon bepaalt, zich voor de bloei van de organisatie inzet, haar met eigen politici en functionarissen bemant en ook voor de nodige financiële veerkracht zorg draagt. In de periode vóór 1914 was dit de SPD geweest, tussen de twee wereldoorlogen was er eigenlijk geen dominante partij geweest (hetgeen mede de zwakte van de SAI verklaart) en na 1945 was het eerst de Labour Party geweest die de oprichting

van de si een aantal jaren had weten tegen te houden, om er vervolgens op tamelijk specifiek Britse wijze leiding aan te geven. Deze positie was enerzijds te danken aan de organisatorische en financiële kracht van Labour in die tijd en anderzijds aan het ideologisch en programmatisch voorbeeld dat die partij gedurende de regering-Attlee (1945–1951) aan de Europese sociaal-democratie had gegeven. Daarnaast gaf Englands positie als grote en imperiale mogendheid Labour de beste internationale contacten – met de Amerikanen, met het Gemenebest en de koloniën, en via de Britse bezettingszone in Duitsland ook met de Russen en de SPD.

Dat het secretariaat van de naoorlogse Internationale in Londen werd gevestigd, vormde een institutionele bevestiging van Labours leidende positie, evenals het feit dat tot 1957 het voorzitterschap van de organisatie door een Engelsman werd bekleed (Morgan Philips).

In de loop van de jaren zestig kalfde deze leidende positie van Labour binnen de si geleidelijk aan af. Enerzijds was hiervoor de relatieve neergang van Englands positie in de wereld verantwoordelijk, anderzijds het beleid van de Labourregering-Wilson (1964–1970), dat aanmerkelijk minder inspirerend was dan dat van Attlee. Daarnaast bleek Labour, toen zij weer regeerde, ook veel minder bereid zich iets aan de si gelegen te laten dan voordien, toen de partij nog in de oppositie verkeerde. Maar dat is een verschijnsel dat zich bij veel lidpartijen blijkt voor te doen.

In elk geval dobberde de si in die eerste helft van de jaren zeventig wat stuurloos rond. Labour had zich min of meer als leider teruggetrokken; een nieuwe leider verbleef wel reeds in de coulissen, maar had zich nog niet officieel aangediend.

Een tweede verklaring schuilt in de ideologische crisis waarin de Europese sociaal-democratie, haar electorale successen ten spijt, gaandeweg was geraakt. De libertijnse ‘revolutie’ van de jaren zestig – de kritiek op de verzorgingsstaat en op de consumentenmaatschappij; de democratiseringsbeweging en de buitenparlementaire oppositie – hadden de sociaal-democratie met gevoelens van onzekerheid vervuld over de inhoudelijke waarde van de na de oorlog gevolgde lijn, terwijl een wervend alternatief niet steeds voorhanden was. Vervolgens waren het de economische moeilijkheden – eerst inflatie, toen recessie en energiecrisis – die twijfel

zaaiden over de waarde van het bereikte. De verzorgingsstaat bleek minder dan verwacht te kunnen zorgen voor prijsstabiliteit, werkgelegenheid en sociale zekerheid. Kritiek op multinationale ondernemingen en een antikapitalistisch sentiment namen toe.

De SPD-politiek van 'innere Reforme', 'konzertierte Aktion' en 'Mitbestimmung' bood verhoudingsgewijs nog het meeste perspectief maar stuitte tegelijk op toenemende kritiek van (vooral) de Franse rs die in 'een breuk met het kapitalisme' het enige probate middel voor het bestrijden van de crisis zag. Het krachtig herhalen van oude formules kon in die situatie niet verhullen dat de eenheid van oriëntatie in de SI danig zoek was.

Een derde verklaring, ten slotte, schuilt in de afnemende bipolariteit van de internationale verhoudingen. Enerzijds gaf de op gang gekomen politiek van détente tussen de Verenigde Staten en de Sovjetunie West-Europa gaandeweg wat meer ruimte voor autonoom buitenlands beleid. Anderzijds toonde de oorlog in Vietnam aan dat de *pax Americana*, zoals die na 1947 vorm had gekregen, zijn langste tijd had gekend, dat de verhouding tussen Amerika en West-Europa op een andere leest zou (moest) worden geschoeid en dat het hoog tijd werd voor een eigen relatie met de Derde Wereld die niet in eerste instantie in het teken van de Oost-West-tegenstelling zou staan. Individuele lidpartijen hadden uit een en ander wel reeds hun conclusies getrokken en daarop nieuw beleid geënt — de nieuwe 'Ostpolitik' van de SPD is hiervan het bekendste voorbeeld — maar de Internationale als geheel kon steeds minder een gezamenlijke noemer voor de internationaal-politieke oriëntatie van de Europese sociaal-democratie vinden. Anticommunisme bleef dominant, maar botste in verschillend opzicht met de nieuwe ontspanningspolitieke koers. De fundamentele welwillendheid jegens de Verenigde Staten bleek uit de grote omzichtigheid waarmee kritiek werd geuit op het optreden van die mogendheid in Vietnam. Tegelijk liet de toenemende identificatie met anti-imperialistische en progressieve krachten in de Derde Wereld niet na om de relatie met de Verenigde Staten onder enige (op zijn minst ideologische) druk te zetten.

De Internationale, die zijn identiteit en politiek gewicht voor een niet gering deel had ontleend aan het feit dat hij de linkervleugel van de *pax Americana* vormde, raakte met deze wijzigingen in

het naoorlogs internationaal systeem sterk in het ongerede. Aan het doorbreken van dit besef en aan het formuleren van een alternatief ging een windstilte van desoriëntatie vooraf.

De vernieuwde SI

Het congres van Genève van november 1976 markeert het begin van een proces van ingrijpende vernieuwing. Gesteund door de Zweedse en Oostenrijkse partijen nam de SPD het initiatief.⁸ Gezien het politieke, ideologische en organisatorische gewicht van de SPD – tegen de achtergrond van het groeiende belang van de Bondsrepubliek, zowel in de Oost-West- als in de Noord-Zuidverhouding – lag deze Duitse leidersrol ook voor de hand. Maar de tamelijk toevallige omstandigheid dat de voorzitter van de SPD, Willy Brandt, in 1974 vanwege de spionageaffaire-Guillaume had moeten aftreden als bondskanselier en zich sindsdien intensief bezig had gehouden met de vraag hoe hij de internationale positie van zijn partij kon versterken, was misschien wel van beslissende betekenis. Het is in een tamelijk informele organisatie als de Internationale immers van niet gering belang door welke persoonlijkheden hij gedragen wordt. En in dat verband maakt het dus niet alleen verschil dat de SPD zich actief met het wel en wee van de organisatie gaat bemoeien maar evenzeer dat een staatsman als Brandt – winnaar van de Nobelprijs voor de Vrede in 1971 – het roer overneemt van een tamelijk onbetekenend politicus als de Oostenrijker Pitterman (die vanaf 1964 voorzitter was geweest). Het is deze combinatie van een nieuwe voorzitter die zijn functie *politieke* inhoud wenst te geven en een partij die haar voorzitter daarin krachtig wil steunen, die het fundament zou vormen van de nieuwe SI.

In zijn inaugurele rede⁹ schetste Brandt de hoofdlijnen van de nieuwe koers van de SI. De organisatie zou een onafhankelijke rol in de wereldpolitiek moeten spelen, waarbij zij zich in eerste instantie zou moeten laten leiden door drie kernthema's, te weten:

- 1 ontwapening en ontspanning
- 2 Noord-Zuiddialoog
- 3 mensenrechten.

Het belangrijkste van deze formulering van prioriteiten is dat

zij, door weer richting te geven aan de politiek van de organisatie, de SI als geheel op een ander spoor zetten dan dat van linkervleugel van het Atlantisch Pact. Want aan ontwapening en ontspanning werd een (Duitse) interpretatie gegeven die veel verder ging dan de Amerikaanse opvatting van détente. De wijze waarop de Noord-Zuiddialoog werd benadrukt verraadde de wens om aan de naoorlogse ordening van de wereld een einde te maken. En de invulling van het begrip mensenrechten ging onmiskenbaar verder dan de uitsluitende aandacht voor de 'klassieke mensenrechten' (de burgerlijke vrijheden) waartoe in een eenzijdig anticommunisme de oude SI zich vaak had beperkt.

Overigens was Brandts program wel zodanig geformuleerd dat veel zou afhangen van de feitelijke uitvoering die eraan gegeven zou worden. In dat verband was het van belang dat Brandt de SI aanspoorde om zich minder te laten verleiden tot het aannemen van allerlei krachteloze resoluties en om meer 'praktisch werk' te verrichten. Daarnaast moest de SI ten derde male – en nu serieus – een poging wagen om zich van zijn 'eurocentrische' karakter te ontdoen door in woord en daad aansluiting te zoeken bij de democratisch-socialistische en progressieve krachten in de Derde Wereld.

Over het geheel genomen is in de afgelopen jaren Brandts program gerealiseerd en is daarmee de SI tamelijk ingrijpend van karakter veranderd.

Ten eerste is het aantal niet-Europese partijen dat sinds 1976 lid of waarnemend lid is geworden overstelpend. Momenteel is iets meer dan de helft van de lidpartijen van buiten Europa afkomstig.¹⁰ Vooral in Latijns-Amerika heeft de SI vaste grond onder de voet gekregen, hetgeen ook al in een eigen regionale suborganisatie heeft geresulteerd (dergelijke regionale verbanden bestaan sinds de jaren vijftig al voor Zuidoost-Azië en voor de partijen die in het Europese parlement zijn vertegenwoordigd).

In een toenemend aantal gevallen verleent de SI ook meer dan alleen verbale steun aan pogingen van lidpartijen of bevriende bewegingen in de Derde Wereld om democratie en sociale hervorming tot stand te brengen. Nicaragua en El Salvador zijn de bekendste voorbeelden, maar er zijn andere. Sinds 1976 heeft de SI verschillende missies naar Zuid- en Midden-Amerika gezonden, en

tevens naar zuidelijk Afrika en Oost-Azië. Meestal zijn die erop gericht de contacten met plaatselijke partijen en groeperingen te versterken, hen te steunen in hun strijd tegen dictatuur en racisme en daarmee tegelijk het bewustzijn voor de problemen van de Derde Wereld in de Europese partijen te vergroten.

Veel van het grondwerk voor deze activiteiten in de Derde Wereld wordt overigens verricht door stichtingen die ten behoeve van Europese partijen in de Derde Wereld werkzaam zijn. Vooral de activiteiten van de met de SPD verbonden Friedrich Ebert Stiftung zijn in dit opzicht van groot belang. Maar ook de Zweedse en Oostenrijkse partijen kennen stichtingen en fondsen die op de achtergrond veel (nogal onzichtbaar) 'infra-structureel' werk verrichten.¹¹ Opvallend is dat er in het Derde Wereld-werk van de SI een ruwe taakverdeling lijkt te worden aangehouden. Zuidelijk Afrika is daarbij het terrein waarop de Zweden – in het bijzonder partijleider Olof Palme – zich actief bewegen. Zuid- en Midden-Amerika zijn de gebieden waar, naast de Duitsers, vooral de Spanjaarden en Portugezen zich sterk weren. Naast welgemeende overwegingen van solidariteit lijkt in de belangstelling van die laatste partijen ook de behoefte om op dat verwante continent steun voor de eigen positie op het Iberisch schiereiland (zowel tegenover rechts als tegenover de communisten) te mobiliseren, een belangrijke rol te spelen. Daarnaast is ook de Partij van de Arbeid actief in het Latijnsamerikaanse werk van de SI. Ook bij deze partij zijn specifieke overwegingen van binnenlands-politieke aard daaraan niet vreemd. De Franse partij heeft daarentegen nog niet veel specifieke belangstelling voor het Derde Wereld-werk van de SI, ofschoon te verwachten valt dat met de komst van de regering-Mitterrand de tot nu toe zeer geringe werfkracht van de SI in Afrika sterk zal toenemen. Het Midden-Oosten ten slotte heeft de bijzondere aandacht van de Oostenrijkse partij en haar voorzitter Bruno Kreisky. Het is hier ook dat de SI tot op heden de meest spectaculaire initiatieven heeft ondernomen.

Al in 1974 bezocht een SI-missie onder leiding van Kreisky het Midden-Oosten. In januari 1978 wijdde de SI een speciale conferentie aan het conflict in dat gebied. Deze vormde de basis voor de bijdragen van Brandt en Kreisky (waarbij vooral de eerste optrad in zijn hoedanigheid van SI-functionaris) aan het diplomatieke

steekspel rond het Midden-Oosten. In juli 1978 sloten Shimon Peres, de leider van Israëls Arbeiderspartij, en Egypte's president Anwar Sadat onder goedkeurend oog van de twee socialistische leiders elkaar in de armen en bleken zij overeenstemming te kunnen vinden op een aantal uitgangspunten voor vredesbesprekingen. Deze ontmoeting had grote invloed op de totstandkoming van de Camp David-vredesakkoorden van september 1978. Een jaar later haalde het si-duo wederom de wereldpers door opnieuw voor een belangrijke opening te zorgen; PLO-leider Yasser Arafat werd in Wenen ontvangen en daarmee werd de deur opengezet voor de opmerkelijke successen die de PLO het daaropvolgende jaar in Europa kon boeken. Onmiskenbaar hebben Brandt en Kreisky, door Arafat zo openlijk te ontvangen, de PLO in Europa 'salonfähig' gemaakt.¹²

Ook in meer algemene zin heeft de si-toenadering gevonden tot de Derde Wereld. De congresresoluties over mensenrechten en een nieuwe internationale economische orde vertonen duidelijk de sporen van de toegenomen invloed van partijen uit de Derde Wereld binnen de si, zonder dat ze zich te buiten gaan aan de bekende vormen van verbaal radicalisme die de si geen ruimte zouden laten voor politieke actie. Het is dan ook geen toeval dat de Onafhankelijke Commissie voor Internationale Ontwikkelingsvraagstukken, die onder aanvoering van Willy Brandt wegens moest aangeven waarlangs overeenstemming over een nieuwe internationale economische orde kan worden gevonden ('A programme for survival'), haar leden voor een niet gering deel recruteerde uit si-kring.

Op andere terreinen bezondigt de si zich eveneens veel minder dan vroeger aan het opstellen van allerlei schoonklinkende maar niet zo relevante resoluties (ofschoon door de toevloed van Latijnsamerikaanse partijen met hun nogal verbaal getinte politieke cultuur die neiging wel weer enigszins de kop op begint te steken).

Zo heeft de si een werkgroep Ontwapening ingesteld die veelvuldig tussen Oost en West heen en weer pendelt om de resoluties van de si-conferenties over ontspanning (Amsterdam 1977) en ontwapening (Helsinki 1978) in tastbaarder beleid om te zetten. Het rapport van de commissie aan het congres van Madrid (1980) maakt overigens duidelijk hoe weinig concreets een organisatie

als de Internationale kan produceren op een terrein waar de lidpartijen zelf niet over voldoende internationaal gewicht beschikken of, waar dat wel het geval is (bij de SPD en de Franse PS bijvoorbeeld), er verschillende opvattingen op nahouden.¹³

In een situatie waarin de lidpartijen enerzijds in toenemende mate onder druk worden gezet om zich de nieuwe inzichten van Washington eigen te maken en anderzijds van de zijde van de Sovjetunie steeds meer worden verlokkt om zich anders dan de Verenigde Staten op te stellen, ligt de waarde van dit soort activiteiten wellicht in de eerste plaats op het vlak van de onderlinge communicatie en het eventueel coördineren van gezamenlijke initiatieven op partij- of regeringsniveau. Op deze wijze bezien is de SI één van de fora waarin de veelbesproken Europese 'Derde Weg' of 'Derde Macht' tastenderwijs enige vorm krijgt.

Meer op de achtergrond, en in elk geval minder spectaculair, zijn er nog werkgroepen van de SI actief met de coördinatie van de bij de lidpartijen levende visies op multinationale ondernemingen, werkloosheidsbestrijding en energiepolitiek. Ten slotte maakt de SI zich op een nieuwe beginselverklaring te formuleren. Dit lijkt inderdaad een dringende opdracht. De beginselverklaring van 1951 was te zeer een produkt van de Koude Oorlog om in gewijzigde verhoudingen en op een vernieuwde SI nog geheel van toepassing te zijn.

De toekomst van de SI: grenzen aan de groei?

De Socialistische Internationale, anno 1982, is het produkt van een zelfbewuste sociaal-democratie in een Europa dat zich in economisch, cultureel en politiek opzicht, zij het dat laatste wat minder, van Amerika heeft geëmancipeerd. De SI is een van de voornaamste vehikels met behulp waarvan de Europese sociaal-democratie zich een eigen, onafhankelijke plaats in de wereld probeert te verschaffen en tevens een instrument waarmee zij probeert te bouwen aan een op eigen, soms niet even uitgekristalliseerde, inzichten geschraagde internationale orde.

Het succes van de SI in de Derde Wereld wordt enerzijds bepaald door de groeiende bewegingsvrijheid van hervormingsgezinde krachten in, vooral, Latijns-Amerika, en anderzijds door het ver-

mogen van de Europese sociaal-democratie om politiek-materieel en ideologisch aan deze bewegingen een 'derde weg' te bieden. Anders gezegd, de SI biedt de mogelijkheid om de afhankelijkheid van de Verenigde Staten te verminderen, zonder onmiddellijk behoeven te vervallen in een andere afhankelijkheid, namelijk die jegens de Sovjetunie (zoals het lot van Cuba is geweest). Aan de toekomst van dit succes lijken echter wel enkele, zowel interne als externe, grenzen gesteld.

De eerste grens schuilt in het fenomeen van een leidende partij in een organisatie van formeel autonome partijen. De stelling is te verdedigen dat de ruimte in de SI voor een leidersrol, die een voorwaarde lijkt voor de bloei van de organisatie, afhangt van de mate van consensus binnen de organisatie. Deze consensus hangt op zijn beurt af van de mate waarin de belangen van de lidpartijen parallel lopen en daarnaast, in meer algemene zin, van de mate van ideologische gelijkgezindheid van de partijen.

Zolang de leidende partij deze twee elementen voldoende in het oog houdt lijkt er voldoende 'draagkracht' voor haar leidersrol aanwezig te zijn. Deze draagkracht wordt natuurlijk versterkt naarmate de aandacht van de organisatie wordt beperkt tot die terreinen waarop tussen de partijen een zekere mate van gelijkgezindheid en belangenovereenstemming aanwezig is. Dat lijkt de dieper liggende betekenis geweest te zijn van de drie 'speerpunten' die Willy Brandt in 1976 voor de nieuwe SI heeft geformuleerd.

In grote trekken lopen binnen de SI de belangen van de lidpartijen nog tamelijk parallel, maar op onderdelen doen zich toch al belangrijke botsingen voor. In de Midden-Oostenkweslie ligt, waar het betreft de erkenning van de PLO, Israels Arbeiderspartij uiteraard dwars, maar aan dat obstakel is, vanwege haar relatieve isolement, nog wel voorbij te gaan. Moeilijker wordt het wanneer blijkt dat de opvattingen van de leidende partij ten aanzien van een cruciale kwestie niet stroken met die van belangrijke andere partijen. Een dergelijke ontwikkeling zou zich bijvoorbeeld kunnen voordoen in de Oost-Westrelatie, waar de SPD sterker geïnteresseerd is aan een politiek van ontspanning dan bijvoorbeeld de Franse PS. In dat geval komt het draagvlak voor diplomatieke of andere activiteiten, waartoe de leidende partij het initiatief wil nemen, al snel te ontbreken. Het conflict in de SI rond een door voorzitter

Brandt uitgegeven verklaring naar aanleiding van de staatsgreep in Polen (13 dec. 1981) – een verklaring die dezelfde voorzichtige geest ademde als de Polen-politiek van de Bondsregering – heeft laten zien aan welke grenzen een leidende partij zich gebonden kan zien.

De kans op die ontwikkeling neemt vrij snel toe naarmate het aantal lidpartijen uit de Derde Wereld toeneemt. Niet alleen hebben deze partijen doorgaans meer een nationalistisch-populistisch dan een democratisch-socialistisch karakter,¹⁴ maar belangrijker lijkt dat hun landen belangen hebben die vaak niet stroken met die van het oude, geïndustrialiseerde Europa. Het lijkt geen twijfel dat naarmate het ledental van de SI kwantitatief en geografisch toeneemt, de onderlinge samenhang van de organisatie sterk zal afnemen. Die ontwikkeling is nu reeds merkbaar.

Een tweede grens schuilt in de positie van de SPD zelf. Zolang deze partij in Bonn blijft regeren, komt haar leidende positie niet in gevaar. Ook al zijn haar politieke en ideologische stellingnames veel minder inspirerend voor andere partijen dan zo'n tien jaar geleden, haar organisatorische kracht en haar positie als eerste regerende partij in de zo belangrijke Bondsrepubliek maken de positie van de SPD en van Brandt binnen de SI voorlopig onaantastbaar. Maar het is de vraag of de SPD nog lang zal blijven regeren. Het is zeer wel denkbaar dat de partij op korte termijn de regeermacht zal verliezen. Dat zou ernstige consequenties voor haar positie binnen de SI en voor de SI in het algemeen kunnen hebben. Immers, de positie van de leidende partij wordt niet in de laatste plaats bepaald door de vraag of zij, in politieke termen, 'can deliver the goods', tot presteren in staat is. Het is daarbij een hemelsbreed verschil of de SPD regeert of in de oppositie is. Vooral geldt dit argument in de verhouding met de nieuwe leden uit de Derde Wereld, die vaak nog geen diepgevoelde band met de SI hebben maar wel direct politiek effect van hun lidmaatschap verwachten.

Mocht de SPD inderdaad in de oppositie geraken en mocht haar positie in de SI inderdaad ter discussie worden gesteld, dan is het de vraag of zich eventueel een gelijkwaardige opvolger aandient voor het aangeven van de richting waarin de organisatie zich moet ontwikkelen. Een leiderspositie voor Mitterrands PS is een mogelijkheid, maar waarschijnlijk is dat de Franse socialisten nog gerui-

me tijd te veel door binnenlandse zorgen zullen worden opgeslorpt om aan de *si* leiding te kunnen geven. Daarnaast is de *ps* organisatorisch voor een dergelijke taak niet bijzonder goed berekend en is ook niet goed te zien hoe zij een nieuwe consensus in de *si* tot stand zou kunnen brengen. Waarschijnlijker is derhalve dat de *si* in die situatie nog enige tijd geen leidende partij zal hebben, of zelfs een strijd om de eerste plaats zal kennen, die de organisatie, net als in de jaren zestig en zeventig, stuurlaas kan maken. Maar misschien kan ook hier een Frans-Duits vriendschapsverdrag voor de nodige stabiliteit zorgen.

Een derde grens zou zich aandienen, indien de spanning in de Oost-Westrelatie nog veel verder zou oplopen dan sinds 1979 het geval is. Reeds nu zijn er, gegeven het grote belang dat de Verenigde Staten nog steeds voor de veiligheid van West-Europa hebben, grenzen aan de solidariteit die de Europese sociaal-democratie met volksofstanden en onafhankelijkheidsbewegingen in Midden-Amerika en het Caraïbisch gebied kan tonen. Die grens ligt bij de erkenning dat ontwikkelingen in dat gebied, gezien de positie van Cuba en diens relatie met de Sovjetunie, de Verenigde Staten uit veiligheidsoverwegingen niet onverschillig kunnen laten. Het enige politieke argument dat de *si* tegenover de v. s. in dat gebied in feite heeft, is dat de veiligheid van de v. s. wezenlijk meer gediend is met het bevorderen van sociale rechtvaardigheid en volksovereïneit dan met het in stand houden van repressieve regimes. Daarbij kan de *si* aansluiting zoeken bij de intern niet zo vooruitstrevende maar in de regionale verhoudingen wel belangrijke regeringen van Venezuela en Mexico, die uit 'real' politieke overwegingen hetzelfde standpunt innemen. Maar indien de Verenigde Staten de West-europese sociaal-democratie werkelijk voor de keus zouden stellen, wordt vermoedelijk, zij het met veel tandengeknars, aan de eigen veiligheidsbelangen de voorrang gegeven. Midden-Amerika ligt tenslotte ver van het eigen bed.

Met andere woorden, het is ook de stand van de internationaal-politieke verhoudingen die bepaalt in hoeverre de *si* 'can deliver the goods', dat wil zeggen aan een machtsalternatief in de Derde Wereld, tussen de v. s. en de Sovjetunie, inhoud kan geven. Ontspanning lijkt ook in dit opzicht een voorwaarde voor West-europese autonomie.

Een vierde, en laatste grens, ligt bij het zelfbewustzijn en daarmee de aantrekkingskracht van de Europese sociaal-democratie. Sinds enkele jaren verkeert zij onmiskenbaar in een crisis. Voor een deel is deze crisis terug te voeren op de algemene economische recessie en de kwetsbaarheid van de sociaal-democratie daarvoor. Voor een ander, misschien wel belangrijker deel, heeft de crisis te maken met twijfel aan de juistheid van aspecten van de eigen politiek, van het eigen model. Indien deze crisis, waar hier niet dieper op ingegaan kan worden, verder om zich heen grijpt — en daarop lijkt alle kans te bestaan — is moeilijk in te zien hoe de SI zich hieraan zal kunnen onttrekken. Verlies aan electoraat en regeermacht van de lidpartijen zal de SI op een afnemende aantrekkingskracht in de Derde Wereld en een geringere rol in de internationale politiek komen te staan. Vermoedelijk zal het succes van de Franse socialisten en misschien ook van de Spaanse PSOE dit verlies overigens enigszins kunnen compenseren. Deze crisis zal natuurlijk wel een andere functie van de SI ten goede komen, te weten die van forum voor gedachtenuitwisseling tussen gelijkwaardige, gelijkgezinde partijen. Want daaraan zal de komende jaren veel behoefte bestaan. Het is daarbij, gezien de ontwikkeling van de Italiaanse communistische partij, zeer wel denkbaar dat de kring van deelnemers aan die programmatische dialoog ruimer getrokken zal worden dan die van de traditionele sociaal-democratie.¹⁵ Daarmee zou het zoeken naar een 'derde weg', die in Europa haar machtsbasis vindt, versterkt kunnen worden voortgezet. Die ontwikkeling zou goed passen in de traditie van de Internationale. Want het socialisme is, goed beschouwd, een permanente speurtocht naar een betere wereld, naar een alternatief. Dat is misschien wel de belangrijkste reden waarom de Socialistische Internationale zo'n vreemde eend vormt in de bijt van de wereldpolitiek.

Noten

1—Iets van deze overschatting van de SI in eigen kring klinkt bijvoorbeeld door in de 'ondubbelzinnige keuze' die de Partij van de Arbeid, blijkens p. 28 van het *Beginselprogramma 1977*, doet voor 'versterking van de Socialistische Internationale, zodat er een program kan worden ontworpen voor een nieuwe wereldorde'.

Overigens bestaat er in de pvdA ook een traditie van kritiek op de SI. Zie voor een voorbeeld van deze 'leer van de beperkte solidariteit', André van der Louw, in: *Socialisme en Democratie*, jan. 1971, en de reactie daarop van Piet Dankert in: *Socialisme en Democratie*, maart 1971.

2—Heel uitvoerig hierover: Rolf Steininger, *Deutschland und die Sozialistische Internationale nach dem Zweiten Weltkrieg, Darstellung und Dokumentation*, Verlag Neue Gesellschaft, Bonn 1979, in het bijzonder Hoofdstuk IV.

3—Voor een studie van de positie van de SDAP in de SAI, zie: Tineke Loosbroek, 'De SDAP en de Socialistische Arbeiders Internationale in de jaren dertig', in: *Jaarboek voor de Geschiedenis van Socialisme en Arbeidersbeweging in Nederland 1977*, Socialistische Uitgeverij Nijmegen, 1977, pp. 275—315.

4—Geciteerd door Julius Braunthal, *Geschichte der Internationale*, 3 Bände, Dietz Verlag, Berlijn 1971, Bd III, pp. 247—248. Deze publikatie is het standaardwerk over de Socialistische Internationale, geschreven door een voormalig secretaris-generaal van deze organisatie.

Voor een omvattende interpretatie van de Internationale uit het gezichtspunt van het 'reëel bestaande socialisme', zie: Werner Kowalski/Johannes Glasneck, *Die Sozialistische Internationale; ihre Geschichte und ihre Politik*, Berlijn (DDR) 1977.

5—Voor de verklaring van de Bentveld-conferentie over 'Socialisme en Religie', zie Braunthal, Bd III, p. 619.

6—Voor de verklaring van de SI-conferentie in Milaan over 'Socialistische politiek voor de onderontwikkelde landen', zie Braunthal, Bd III, pp. 620—626.

7—Zo heeft in 1976 de People's Action Party uit Singapore zich, onder druk onder meer van de zijde van de pvdA, uit de SI teruggetrokken, nadat was gebleken dat deze regerende partij zich schuldig maakte aan systematische schending van mensenrechten jegens linkse tegenstanders van haar regime.

8—Over de achtergronden van deze coalitie is veel wetenswaardigs te vinden in: Willy Brandt, Bruno Kreisky, Olof Palme, *Briefe und Gespräche, 1972 bis 1975*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt 1975.

9—Brandt's rede, getiteld 'Future Tasks of the International', is

afgedrukt in het orgaan van de SI, *Socialist Affairs*, 1, 1977, pp. 5–8.

10—Zie voor een overzicht van de bij de SI aangesloten partijen de bijlage bij dit artikel.

11—Voor een nadere uitwerking van dit gegeven, zie Marnix Krop, 'Vormingsinstituut moet invloed SPD in Derde Wereld vergroten', in: *Achtergrond*, 7 sept. 1979, pp. 9–12.

12—Voor een verslag van de SI-discussie over de PLO en de kwestie-Arafat, zie *Roos in de Vuist*, 19 nov. 1979, pp. 12–13.

13—Voor het rapport van de ontwapeningscommissie, zie *Socialist Affairs*, 5, 1981.

14—Een goed voorbeeld van zo'n partij is de Accion Democrática uit Venezuela, wier leider, Carlos Andrés Pérez, het toonbeeld is van een Latijnsamerikaanse caudillo. Voor een karakteristieke stellingname bij Pérez, zie 'Um das Ueberleben der Demokratie in Lateinamerika', in: Richard Löwenthal (Hrsg.), *Demokratischer Sozialismus in den achtziger Jahren*, Europäische Verlagsanstalt, Köln 1979, pp. 247–256.

De enige partij in Latijns-Amerika die zich lijkt te gaan ontwikkelen op een wijze die vergelijkbaar is met de Europese sociaal-democratie is de Braziliaanse Partido de Trabalhadores, die wordt aangevoerd door de bekende vakbondsleider Lula. Het is de eerste grote partij op het continent die niet onder curatele staat van een elite, maar het resultaat is van de zelforganisatie van de (moderne) arbeidersklasse. (Ondanks het verschil in omstandigheden, dringt een vergelijking met Walesa's vakbeweging Solidarnosc zich onweerstaanbaar op). Het is tekenend voor de hier geschetste problematiek dat Lula's PT geen lid is van de SI.

15—Voor een overzicht van de betrekkingen tussen socialisten en communisten, toegespitst op de SI, zie Marnix Krop, 'Der Dritte im Bunde; Europa's socialisten en sociaal-democraten, en nu de euro-communisten?', in: *Linkse samenwerking, voorwaarts of maar vergeten?*, De Populier, Amsterdam, mei 1980, pp. 32–44. Vgl. ook Heinz Timmermann, *Wobin marschiert die Linke in Europa?*, Ploetz, Freiburg 1979; en van dezelfde auteur: 'Moskau und die westeuropäische Linke', in: *Osteuropa*, 5 en 6, 1980.

*Bijlage. Lijst van bij de Socialistische Internationale aangesloten organisaties**

A. Gewone leden

- Argentinië *Socialistische Volkspartij*: dateert van vóór 1900; si-lid sinds 1951; 1000 leden; geen recent verkiezingsresultaat; momenteel één van de circa vijf stromingen in de versnipperde socialistische beweging van het land; de si overweegt om die reden het lidmaatschap van deze partij op te schorten.
- Australië *Labour Party*: opgericht in 1901; si-lid sinds 1966; 50 000 leden; 45,4% in verkiezingen oktober 1980; in oppositie sinds 1975; institutionele banden met de vakbeweging.
- Barbados *Labour Party*: opgericht 1938; si-lid sinds 1978; 10 000 leden; 52,2% in verkiezingen juni 1981; regeert sinds 1976; gematigde partij met vakbondsbasis.
- België *Socialistische Partij*: opgericht in 1885; sinds 1978 opgesplitst in Vlaamse en Waalse partijen (SP/PS); 130 000 leden (SP), 135 000 leden (PS); SP 12,4%, PS 12,7% in verkiezingen november 1981; beide partijen momenteel in oppositie; sinds 1944 regelmatig deelgenomen aan centrum-linkse coalities; de twee partijen zijn gezamenlijk lid van de si (sinds 1951).
- Canada *Nieuwe Democratische Partij*: opgericht in 1961 (voortzetting van CCF uit 1933); si-lid sinds 1951; 116 000 leden; 20% in verkiezingen oktober 1980; vooral in West-Canada sterk; nooit in federale regering; institutionele banden met vakbeweging.
- Chili *Radicale Partij*: opgericht begin 1900; si-lid sinds 1969; 100 000 leden (1973); op de rechtervleugel opererend van Allende's *Unidad Popular*-coalitie (1970-1973); sindsdien onderdeel van de oppositie in ballingschap.
- Costa Rica *Nationale Bevrijdingspartij* (PLN): opgericht in 1951; si-lid sinds 1966; 360 000 leden; 58% in verkiezingen februari 1982; doorgaans regerend; gematigde sociaal-democratische formatie met sterke vakbondsbasis.
- Denemarken *Sociaal-democratische Partij* (*Socialdemokratiet*): opgericht in 1871; si-lid sinds 1951; 125 000 leden; 32,9% in verkiezingen december 1981; dominerende partij in veel naoorlogse regeringen; regeert onafgebroken sinds 1975.

- Dominicaanse Republiek *Revolutionaire Partij*: opgericht in 1939; slid sinds 1976; 400 000 leden; 50,3% in verkiezingen mei 1978; regerende partij sinds 1978.
- Duitse Bondsrepubliek *Sociaal-democratische Partij* (SPD): opgericht in 1875; slid sinds 1951; 1 000 000 leden; 42,9% in verkiezingen oktober 1980; hoofd van een regeringscoalitie met liberalen sinds 1969; sterke vakbondsbasis.
- Ecuador *Democratisch Links* (*Izquierda Democrática*): opgericht in 1977; slid sinds 1980; 60 000 leden; 16,6% in verkiezingen april 1979; vormde onderdeel van de winnende coalitie in 1979, maar bewaart sindsdien afstand tot de regering.
- El Salvador *Nationale Revolutionaire Beweging* (MRN): opgericht begin jaren zeventig; slid sinds 1978; leden grotendeels ondergronds; heeft verkiezingen maart 1982 geboycot; vormt onderdeel van het oppositionele *Democratisch Revolutionair Front* dat nauwe banden onderhoudt met het gewapend verzet.
- Finland *Sociaal-democratische Partij*: opgericht in 1899; slid sinds 1951; 100 000 leden; 24% in verkiezingen maart 1979; lid van veel naoorlogse regeringen; momenteel leidende partij in centrum-linkse coalitie waarin ook communisten.
- Frankrijk *Socialistische Partij* (PS): opgericht in 1905 (als SFIO); slid sinds 1951; 200 000 leden; 37% in eerste ronde van verkiezingen juni 1981; keerde in 1981 terug aan de macht aan het hoofd van een coalitie met communisten en links-radicalen.
- Grenada *New Jewel Movement*: opgericht in 1972; slid sinds 1980; 2000 leden; greep in maart 1979 de macht en vormt sindsdien een revolutionaire volksregering.
- Groot-Brittannië *Labour Party*: opgericht in 1900; slid sinds 1951; 300 000 leden; 37% in verkiezingen mei 1979; regeerde 1945–1951, 1964–1970 en 1974–1979; momenteel in oppositie; institutionele banden met vakbeweging.
- Guatemala *Democratisch-Socialistische Partij*: opgericht in 1979; slid sinds 1980; 2000 leden; boycotte de verkiezingen van maart 1982; vormt onderdeel van een links front dat ernaar streeft het huidige militair regime omver te werpen.
- Ierland *Labour Party*: opgericht in 1912; slid sinds 1969; 6000 leden; 9,1% in verkiezingen februari 1982; Ierlands derde partij; nam deel aan verschillende naoorlogse regeringen; momenteel in oppositie; nauwe banden met vakbeweging.

- Israël *Arbeiderspartij*: opgericht (als *Mapai*) in jaren dertig; si-lid sinds 1951; 300 000 leden; 36,6% in verkiezingen juni 1981; regerende partij 1948–1977; sindsdien in oppositie; nauwe relatie met vakbeweging.
- Italië *Sociaal-democratische Partij* (PSDI): opgericht in 1947; si-lid sinds 1951; 200 000 leden; 3,8% in verkiezingen juni 1979; nam deel aan verschillende naoorlogse regeringen; momenteel onderdeel van vijfpartijencoalitie.
- Socialistische Partij* (PSI): opgericht in 1892; si-lid sinds 1969; 350 000 leden; 9,6% in verkiezingen juni 1979; nam deel aan verschillende centrum-linkse coalities sinds 1963, het meest recent sinds april 1980.
- Jamaica *Nationale Volkspartij* (PNP): opgericht in 1938; si-lid sinds 1952; 100 000 leden; 42,6% in verkiezingen oktober 1980; regeerde 1955–1962 en 1972–1980; momenteel in oppositie; institutionele banden met vakbonden.
- Japan *Democratisch-Socialistische Partij*: opgericht in 1960; si-lid sinds 1961; 40 000 leden; 6,6% in verkiezingen juni 1980; gematigde partij die nog nooit regeerde.
- Socialistische Partij*: opgericht in 1946; si-lid sinds 1951; 45 000 leden; 19,3% in verkiezingen juni 1980; na korte deelname aan coalitie sinds 1948 in oppositie; nauwe banden met vakbeweging.
- Libanon *Progressieve Socialistische Partij*: opgericht in 1948; si-lid sinds 1980; 50 000 leden; geen recente deelname aan verkiezingen; momenteel lid van een links moslim-Palestijns nationaal front; geworteld in de bevolkingsgroep der Druzen.
- Luxemburg *Socialistische Arbeiderspartij* (LSAP): opgericht in 1902; si-lid sinds 1951; 6000 leden; 24,3% in verkiezingen juni 1979; nam deel aan verschillende naoorlogse regeringen, maar sinds 1979 in oppositie.
- Maleisië *Democratische Actie Partij*: opgericht in 1966; si-lid sinds 1969; 12 000 leden; 19% in verkiezingen juni 1978; een overheersend Chinese oppositiepartij.
- Malta *Labour Party*: opgericht in 1920; si-lid sinds 1955; 20 000 leden; 49,1% in verkiezingen december 1981; regerende partij sinds 1971; institutionele band met vakbeweging.
- Mauritius *Labour Party*: opgericht in 1945; si-lid sinds 1966;

30 000 leden; als onderdeel van de *Onafhankelijkheidspartij* won de MLP in de verkiezingen van december 1976 28 van de 70 zetels; leidende partij in de regering sinds 1968.

Nederland *Partij van de Arbeid*: opgericht in 1946 (o.a. door SDAP van 1894); slid sinds 1951; 110 000 leden; 28,3% in verkiezingen mei 1981; nam deel aan verschillende naoorlogse regeringen; sinds september 1981 tweede partij in een centrum-linkse coalitie; informele band met vakbeweging.

Nieuw-Zeeland *Labour Party*: opgericht in 1916; slid sinds 1952; 240 000 leden; 38,5% in verkiezingen november 1981; in oppositie sinds 1975; institutionele band met vakbeweging.

Noord-Ierland *Labour Party*: opgericht in de jaren twintig; slid sinds 1972; 2000 leden; 1,4% in verkiezingen voor regionaal parlement mei 1975; eerste en enige niet-unionistische partij die in een Noordierse regering zitting heeft gehad (1971); overheersend protestants; theoretische band met vakbeweging.

Social Democratic and Labour Party: opgericht in 1970; slid sinds 1972; 20 000 leden; 23,7% in verkiezingen mei 1975; overheersend katholiek; steunt Ierse hereniging.

Noorwegen *Arbeiderspartij* (DNA): opgericht in 1887; slid sinds 1951; 160 000 leden; 37,1% in verkiezingen september 1981; belangrijkste Noorse partij sinds de jaren dertig; momenteel in oppositie; nauwe band met vakbeweging.

Oostenrijk *Socialistische Partij* (SPÖ): opgericht in 1901; slid sinds 1951; 750 000 leden; 51% in verkiezingen mei 1980; alleen aan de regering sinds 1970; voordien in een coalitie (1947-1966); sterke vakbondsbasis.

Opper-Volta *Progressief Front*: opgericht in 1979; slid sinds 1980; 5000 leden; nog geen deelname aan verkiezingen; in oppositie tegen het militair regime dat in november 1980 de macht overnam.

Paraguay *Revolutionaire Febrerista Partij*: opgericht in 1936; slid sinds 1966; 3000 leden; heeft recente verkiezingen geboycot; in oppositie tegen het Stroessner-regime.

Portugal *Socialistische Partij*: opgericht in 1966; slid sinds 1972; 120 000 leden; 28% in verkiezingen oktober 1980; sindsdien in oppositie, na verschillende regeringen van na de Anjerrevolutie (1974) te hebben geleid.

- San Marino *Socialistische Eenheidspartij*: opgericht in 1975 door linkervleugel-groep in *Onafhankelijke Democratisch-Socialistische Partij* (PSDI); PSDI was sinds 1961 si-lid; 800 leden; verkreeg 7 van de 60 zetels in verkiezingen mei 1978; sindsdien in linkse regeringscoalitie (inclusief communisten).
- Senegal *Socialistische Partij*: opgericht in 1958; si-lid sinds 1976; 1 300 000 leden; 82,5% in verkiezingen februari 1978; leidende partij sinds onafhankelijkheid.
- Spanje *Socialistische Arbeiderspartij* (PSOE): opgericht in 1879; si-lid sinds 1951 (toen in ballingschap); 200 000 leden; 29% in verkiezingen maart 1979; belangrijkste oppositiepartij in post-Franco Spanje; nauwe banden met deel van de vakbeweging.
- Turkije *Republikeinse Volkspartij*: opgericht in 1923 (door Kemal Atatürk); si-lid sinds 1978; 450 000 leden; 41,4% in verkiezingen juni 1977; onafgebroken regeermacht tot 1950, nadien van tijd tot tijd in coalitieregeringen; momenteel in oppositie tegen het militair regime dat in september 1980 de macht overnam.
- Verenigde Staten van Amerika *Democratic Socialist Organizing Committee* (DSOC): opgericht in 1973; si-lid sinds 1976; 3 500 leden; opereert als linkse pressiegroep binnen de *Democratische Partij*.
Social Democrats USA: opgericht in 1901 (als *Socialistische Partij*); si-lid sinds 1951; 3 000 leden; opereert als gematigd-linkse pressiegroep binnen de *Democratische Partij*.
- IJsland *Sociaal-democratische Partij*: opgericht 1916; si-lid sinds 1951; 10 000 leden; 17,4% in verkiezingen december 1979; heeft aan verschillende regeercoalities deelgenomen; momenteel in oppositie.
- Zweden *Arbeiderspartij* (SAP): opgericht in 1889; si-lid sinds 1951; 1 130 000 leden; 43,3% in verkiezingen september 1979; belangrijkste partij sinds jaren twintig; regeermacht 1932–1976; sindsdien in oppositie; nauwe relatie met vakbeweging.
- Zwitserland *Sociaal-democratische Partij*: opgericht in 1870; si-lid sinds 1951; 60 000 leden; 24,9% in verkiezingen oktober 1979; neemt sinds 1959 deel aan een regeercoalitie van vier partijen.

B. Waarnemende leden

Cyprus *Socialistische Partij* (EDEK): opgericht in 1969; si-lid sinds 1976; 3 000 leden; 8,2% in verkiezingen mei 1981; oppositiepartij die zich verzet tegen aansluiting bij Griekenland.

Israël *Verenigde Arbeiderspartij* (*Mapam*): opgericht in 1948; si-lid sinds 1980; 10 000 leden; linkervleugel-groepering in de *Labour alignment* samen met de Arbeiderspartij; momenteel in oppositie.

Nederlandse Antillen *MEP* (Aruba): opgericht in 1971; si-lid sinds 1980; 9000 leden; veroverde 5 van 20 zetels in Antilliaans parlement in verkiezingen juni 1979; dominante partij op Aruba; streeft Arubaanse onafhankelijkheid na.

MAN (Curaçao): opgericht in 1979; si-lid sinds 1980; 5000 leden; veroverde 7 van 20 zetels in Antilliaans parlement in juni 1979; leidt huidige centrale regering; streeft eenheid in onafhankelijkheid van Ned. Antillen na.

Venezuela *Acción Democrática*: opgericht in 1941; si-lid sinds 1966; 1250 000 leden; 43,3% in verkiezingen december 1978; geruime tijd regeringspartij; sinds 1978 in oppositie; sterke vakbondsbasis.

MEP: opgericht in 1967; si-lid sinds 1969; 100 000 leden; 1,1% in verkiezingen december 1978; in oppositie; opgericht door afgesplitste linkervleugel van *Acción Democrática*.

C. Adviserende partijen-in-ballingschap

Bulgaarse Sociaal-democratische Partij: si-lid sinds 1951.

Estlandse Socialistische Partij: si-lid sinds 1955.

Hongaarse Sociaal-democratische Partij: si-lid sinds 1951.

Joegoslavische Socialistische Partij: si-lid sinds 1951.

Letlandse Sociaal-democratische Partij: si-lid sinds 1955.

Litouwse Sociaal-democratische Partij: si-lid sinds 1955.

Poolse Socialistische Partij: si-lid sinds 1951.

Roemeense Sociaal-democratische Partij: si-lid sinds 1963.

Tsjechoslowaakse Sociaal-democratische Partij: si-lid sinds 1951.

D. Zusterorganisaties

International Union of Socialist Youth (IUSY).

Socialist International Women (SIW).

International Falcon Movement/Socialist Educational International.

E. Geassocieerde organisaties

Asia-Pacific Socialist Organisation.

Federatie van Socialistische Partijen in de Europese Gemeenschap.

International Federation of the Socialist and Democratic Press.

International Jewish Labor Bund.

International Labour Zionist Movement.

International Union of Social Democratic Teachers.

Labour Sports International.

Socialist Union of Central-Eastern Europe.

* Stand van zaken per eind maart 1982. De auteur is dank verschuldigd aan Alan Day, voormalig eindredacteur van *Socialist Affairs*, voor de meeste van de in deze bijlage vermelde gegevens, alsmede voor enkele adviezen het onderwerp in bredere zin betreffende.

De Italiaanse Socialistische Partij na de Tweede Wereldoorlog

Sinds de oprichting van de Tweede Internationale in 1889 zijn de socialisten er in heel Europa in geslaagd om binnen de parlementaire democratie de belangrijkste progressieve tegenspelers te worden van de conservatieven. De omvang van hun electoraat beweegt zich tussen de 25% en de 40%. Hoewel in Italië 'l'area socialista', de potentiële socialistische achterban, op tenminste 20% wordt geschat, is de Partito Socialista Italiano (PSI) er sinds 1948 niet meer in geslaagd een dergelijk percentage te benaderen. Dit is des te opmerkelijker gezien de successen die haar Zuideuropese zusterpartijen de laatste jaren hebben geboekt. Na de overwinning van de Franse socialisten in mei 1981 is er in de Italiaanse pers druk gespeculeerd over het 'Mitterrand-effect'. Het staat te bezien of dat voor Italië opgaat, nog afgezien van de vraag wie dan de Italiaanse Mitterrand zal blijken te zijn. Want de rol van grootste linkse oppositiepartij wordt in Italië niet vervuld door de socialisten, maar door de Partito Comunista Italiano (PCI). 'De Italiaanse Mitterrand heet Enrico Berlinguer,' klonk het niet geheel zonder ironie uit het communistische partijbureau, vlak voor de gemeenteraadsverkiezingen in juni 1981.

Hier komen we bij een van de oorzaken van de problemen waarmee het Italiaanse socialisme al jaren kampt: de dominante positie die de communisten sinds de oorlog binnen het linkse blok hebben ingenomen. Over de verhouding met de communisten is binnen de socialistische partij altijd zeer verschillend gedacht. Vanouds waren er in de PSI alle mogelijke ideologische varianten van het socialisme vertegenwoordigd: van marxisme-leninisme tot libertair socialisme. Deze verschillen kwamen tot uitdrukking in het grote aantal 'correnti', stromingen, binnen de partij. De zogenoemde 'filocomunisti' gaven de voorkeur aan een hechte samenwerking met de PCI. De 'autonomi' verkozen een strikt onafhankelijke opstelling. In deze autonome stroming tekenden zich bovendien

een revisionistische en een revolutionaire stroming af. De discussies tussen deze verschillende stromingen hebben de partij jarenlang beheerst en ten diepste verdeeld gehouden. Een enkele maal zijn zij zelfs in een complete scheuring uitgemond.

De interne verdeeldheid van de partij, de ondergeschiktheid aan de PCI, het machtsmonopolie van de christendemocraten, het zijn enkele van de belangrijkste factoren die de zwakte van de PSI hebben bepaald en die hieronder in een historisch kader zullen worden geplaatst.

Herstel van de democratie, en van 1946 tot 1948: 'Biennio Rosso'

De wortels van de samenwerking tussen socialisten en communisten liggen ver voor de Tweede Wereldoorlog. In 1934 besloten zij, tijdens hun ballingschap in Parijs, een 'Eenheidspact' te sluiten. Dit gebeurde in navolging van een soortgelijke overeenkomst die de Franse socialisten en communisten een paar weken eerder hadden gesloten, met als achtergrond de fascistische dreiging in Europa. Na de oorlog zou het voortbestaan van deze samenwerking het eerste belangrijke twistpunt worden binnen de Italiaanse socialistische partij. Ongelukkigerwijs viel deze broedertwist samen met de wederopbouw van de Italiaanse democratie en de machtsstrijd die al spoedig losbarstte tussen de linkse partijen en de christendemocraten, verenigd in de *Democrazia Cristiana* (DC).

In 1943 was in het bevrijde zuiden al een aanvang gemaakt met de wederopbouw, maar pas na de bevrijding van het noorden, in april 1945, kon het hele Italiaanse volk zich uitspreken over de politieke toekomst van het land. In afwachting van de bevrijding van het noorden was er in 1943 al een samenwerkingsverband ontstaan tussen antifascistische groeperingen, waaraan communisten, socialisten, christendemocraten en nog een aantal kleinere partijen deelnamen. Het lag voor de hand dat uit dit samenwerkingsverband de eerste naoorlogse regering zou worden gevormd, die de verkiezingen zou voorbereiden voor een nieuwe grondwet en een nieuw parlement. Minder voor de hand liggend was de politieke kleur van de premier die dat eerste naoorlogse kabinet zou moeten leiden. Zowel christendemocraten als socialisten eisten deze post voor zich op. Een compromiskandidaat werd gevonden in de

ex-partizanenleider Ferruccio Parri, afkomstig uit de links-liberale, tijdens het verzet ontstane, 'Partito d'Azione'. Het was voor de socialisten een grote teleurstelling dat het premierschap door het christendemocratische veto aan hun grote leider Pietro Nenni was voorbijgegaan. Er waren echter nog meer factoren die de kandidatuur van Nenni in de weg hadden gestaan. Ten eerste waren daar de geallieerden die zeker niet graag met een socialistische regeringsleider over het vredesverdrag zouden hebben willen onderhandelen. Ten tweede waren daar de communisten die geenszins van plan waren een goede verstandhouding met de christendemocraten, die zij onontbeerlijk achtten voor het herstel van de democratie, op te offeren aan een socialistische premier. Een aantal maanden later, na de val van de regering Parri, zou het premierschap toch naar de christendemocraten gaan in de persoon van Alcide de Gasperi. De socialisten verzetten zich hier niet tegen in de hoop dat De Gasperi ten onder zou gaan in de buitengewoon grote politieke en economische problemen waarvoor het land zich geplaagd zag.

Wat betreft hun verhouding met de communisten: reeds op het congres dat de socialisten in het voorjaar van 1946 hielden bleken er diepgaande meningsverschillen te zijn over de voortzetting van de samenwerking met de communisten. Deze verschillen kwamen aan de oppervlakte in de controverse tussen Pietro Nenni en Giuseppe Saragat. Nenni voorzag een toenadering tussen Oost- en West-Europa. Hij was uitermate optimistisch over de democratische ontwikkelingen die zich volgens hem in Oost-Europa zouden voordoen, en de aantrekkingskracht die het socialisme terzelfder tijd op het Westen zou uitoefenen. Saragat stond daarentegen een autonome koers van het socialisme voor, in een Europa dat zowel onafhankelijk zou moeten zijn van de Verenigde Staten als van de Sovjetunie. Met andere woorden: Nenni wilde de samenwerking met de communisten voorlopig handhaven, terwijl Saragat met het socialisme een eigen weg op wilde gaan.

Inmiddels waren bij de eerste naoorlogse verkiezingen de christendemocraten met 35,2% van de stemmen als grootste partij uit de bus gekomen. De socialisten lagen met 20,7% nog net voor op de communisten (18,9%). Bij de lokale verkiezingen in november 1946 vielen de christendemocraten weer enigszins terug, terwijl

de gezamenlijke lijsten waarmee PSI en PCI in het zuiden waren uitgekomen enige vooruitgang boekten. De verkiezingsuitslagen in november werden door Nenni geïnterpreteerd als een 'ruk naar links'. Daar waar de socialisten met eigen lijsten waren uitgekomen bleek overigens dat ook zij stemmen hadden verloren. Nenni lanceerde vervolgens de slogan 'Dal governo al potere', waarmee hij bedoelde dat links via een democratisch verkregen regeringsmeerderheid de macht van de christendemocraten zou kunnen overnemen.

De communisten ontvingen deze socialistische wensdroom met de nodige scepsis. PCI-leider Togliatti vroeg zich zelfs publiekelijk af of het Nenni misschien in het hoofd was geslagen. De communisten waren niet van plan om de christendemocraten buitenspel te zetten. Ook Saragat leverde openlijk kritiek op de optimistische toekomstvisie van Nenni, waarop deze een vervroegd congres bijeenriep in januari 1947. Saragat zag in de achteruitgang van de socialistische partij, die via de onafhankelijke lijsten aan het licht was gekomen, een afstraffing van de samenwerking met de communisten, en wilde daaraan ook consequenties verbinden. Nenni en de zijnen hielden voet bij stuk. Het gevolg was een scheuring in de socialistische partij. Saragat richtte een eigen sociaal-democratische partij op die tot op de dag van vandaag voortbestaat onder de naam: Partito Socialdemocratico Italiano (PSDI).

Nenni noemde het in zijn dagboek de ironie van het lot dat de afscheiding van de rechtervleugel, voortgekomen uit afkeer van een groeiende invloed van de communisten, er juist toe zou bijdragen dat de PCI een overheersende rol kon gaan spelen in het linkse kamp.

De christendemocraten hadden inmiddels een juiste conclusie getrokken uit hun eigen terugval: de lage opkomst en het verlies aan klein-rechts kwamen voort uit de ontevredenheid van de christendemocratische achterban over de centrum-linkse coalitie. Er was niet zozeer sprake geweest van een 'ruk naar links' alswel van een protest van rechts tegen de samenwerking met socialisten en communisten. Daar kwam nog bij dat premier De Gasperi tijdens zijn bezoek aan de Verenigde Staten te verstaan kreeg dat ook de Amerikanen geen prijs stelden op een voortzetting van de samenwerking tussen de christendemocraten en de linkse partijen. De

Amerikanen hadden voor Europa een grootscheeps economisch hulpprogramma op touw gezet, het zogenoemde 'Marshallplan', en dat was zeker niet bedoeld om linkse regeringen in het zadel te houden.

In mei deed zich voor De Gasperi, na een conflict binnen de regering, een gelegenheid voor om het ontslag van zijn kabinet aan te bieden. Vervolgens formeerde hij een christendemocratische minderheidsregering, na een gestrande poging om een coalitie tot stand te brengen met de kleine centrumpartijen. Links was volkomen verbijsterd door deze manoeuvre en kon uiteindelijk niets anders doen dan de val van deze regering afwachten. Maar de tweede regering De Gasperi werd niet de faliekante mislukking waarop links had gewacht en gehoopt. Met Amerikaanse hulp slaagde De Gasperi erin een succesvolle economische politiek te voeren en het tekort op de betalingsbalans met maar liefst 27% te verminderen.

In een wanhopige poging om het tij te keren organiseerde links met behulp van de eenheidsvakbond CGIL op grote schaal stakingen en protestmanifestaties, maar het mocht niet meer baten. Door de toetreding van republikeinen, liberalen en sociaal-democraten tot de regering kreeg deze zelfs een solidere basis. In december 1947 richtten socialisten en communisten een 'Fronte Popolare' op dat de christendemocraten bij de verkiezingen die voor 18 april 1948 waren uitgeschreven zou moeten verslaan.

De verkiezingsstrijd stond geheel in het teken van de Koude Oorlog. De Democrazia Cristiana voerde een felle anticommunistische campagne, daarbij in de kaart gespeeld door de internationale gebeurtenissen: de rol die de Tsjechoslowaakse communistische partij had gespeeld bij de coup in Praag werd als afschrikwekkend voorbeeld aan de Italiaanse kiezers voorgehouden.

De verkiezingen resulteerden in een klinkende overwinning voor de christendemocraten (48,5%), die profiteerden van de zeer hoge opkomst en er inmiddels weer in geslaagd waren de rechtse dissidenten terug te winnen. Het 'Fronte Popolare' leed geen spectaculaire verliezen maar haar positie ten opzichte van de DC was, met 31% van de stemmen, danig verzwakt. Hiermee was een einde gekomen aan de rode opleving die Italië na de Tweede Wereldoorlog had gekend. Het 'linkse alternatief' was verder weg dan ooit.

Isolement

In juni 1948, op een buitengewoon congres, maakten de socialisten de balans op. Het was duidelijk dat de volksfrontpolitiek was mislukt en de socialisten zelfs had verzwakt. Er werd op dit congres dan ook nadrukkelijk gepleit voor een herkenbare onafhankelijke opstelling van de socialisten, zij het binnen het kader van het 'Eenheidspact' met de communisten. Van die onafhankelijke opstelling kwam in de hieropvolgende jaren bitter weinig terecht. Een belangrijke reden hiervoor was de escalatie die er onder invloed van de Koude Oorlog plaatsvond tussen links en de Atlantisch georiënteerde partijen. Een dergelijke vergroving van de politieke verhoudingen maakte het voor de socialisten bijzonder moeilijk zich in hun opstelling naar buiten van de PCI te onderscheiden. De neutraliteit die Nenni in het conflict tussen Oost en West had willen bewaren werd door de publieke opinie verstaan als een ondersteuning van de Sovjetpolitiek. Het was in dit verband dan ook een uiterst ongelukkig gebaar van de socialistische leider om in 1949 de 'Stalinprijs voor de vrede' in ontvangst te nemen. Toch geloofde Nenni heilig in de socialistische neutraliteit.

Men zou zich kunnen afvragen waarom hij in deze jaren niet radicaal heeft gebroken met de PCI. De verklaring hiervoor ligt in het feit dat de socialisten tot elke prijs de eenheid binnen de arbeidersklasse wilden bewaren, vooral in een periode waarin zij vreesden dat de Derde Wereldoorlog voor de deur stond. Dat betekende wel dat zij gedoemd waren een tweederangs rol te spelen binnen een in het defensief gedrongen links blok. In de eerste helft van de jaren vijftig kon de PSI dan ook niet veel meer doen dan de communisten zo goed mogelijk bij staan in hun strijd tegen het christendemocratische bolwerk. Pas na de dood van Stalin zou links weer enig terrein veroveren op de christendemocraten.

'Apertura a sinistra'

Het was in het midden van de jaren vijftig dat Nenni voorstellen begon te doen in de richting van een 'historische ontmoeting tussen de socialistische en de katholieke massa's'. Nenni gaf te kennen dat de socialisten bereid waren een christendemocratische

regering te steunen, mits deze bereid zou zijn aan een hervormingsprogramma mee te werken. Deze politieke koers werd aangeduid met de term 'apertura a sinistra', opening naar links. Het moment voor een dergelijke doorbraak was echter nog niet rijp omdat de socialisten erg gebonden waren aan de communisten. Om tot samenwerking met de DC te komen zouden ze zich duidelijk van de PCI moeten distantieren.

Het heeft overigens nog tot 1959 geduurd voordat Nenni zijn eigen partij had gewonnen voor het idee van de 'apertura a sinistra'. Hieraan vooraf ging een periode waarin de kritiek op de communisten binnen de PSI groeide, en er zelfs gepraat werd over een mogelijke hereniging met de sociaal-democraten. Een ontwikkeling die door de linkervleugel van de partij met lede ogen werd aangezien. De politieke koers van Nenni kreeg echter een speciale dimensie door de achteruitgang die de PCI beleefde na het destalinisatiecongres van de Russische communistische partij en de Russische inval in Hongarije. In februari 1957 kondigde Nenni het einde aan van de samenwerking met de communisten en pleitte tevens voor een streven naar hereniging met de sociaal-democraten. Nenni's opvattingen bleken echter nog niet door de meerderheid van de partij te worden gedeeld, al had dit bij gebrek aan overeenstemming binnen de linkervleugel geen consequenties voor zijn leiderschap.

Uitermate belangrijk voor de politieke koers van de PSI in de hieropvolgende jaren was het congres dat in 1959 in Napels werd gehouden. Nenni kreeg definitief de steun van de meerderheid voor zijn 'apertura a sinistra', maar met dien verstande dat het hierbij zou gaan om een overgangsfase naar de omverwerping van het kapitalisme en het daaropvolgende socialistische alternatief. De rol van de Democrazia Cristiana bleef in dit concept uitermate vaag, afgezien nog van de vraag of deze partij erin zou berusten om als springplank te dienen voor het socialistische alternatief. Parallel aan deze ontwikkeling in de PSI groeide bij de christendemocraten de bereidheid om toenadering tot de socialisten te zoeken. Van 1960 tot 1962 steunden de socialisten, weliswaar buiten de regering, het kabinet Forlani in ruil voor een aantal hervormingen, zoals de nationalisering van de elektriciteitsmaatschappijen en de invoering van de middenschool. Riccardo Lombardi, belangrijke

linkse tegenspeler van Nenni in de partij, zou later beweren dat deze periode, waarin de socialisten vanuit de oppositiebanken meeregeerden, de mooiste jaren van centrum-links zijn geweest.

Overigens sloeg de socialistische koerswijziging bij de kiezers niet zo aan. Met name de linkse jongeren identificeerden het beleid van de PSI met de corrupte politiek van de christendemocraten. Ze wantrouwden een partij die kennelijk even gemakkelijk met de communisten als met christendemocraten bleek te kunnen samenwerken. Daar kwam bij, en dat is een zeer belangrijke oorzaak van de structurele zwakte van de Italiaanse socialisten, dat zij aan de basis slechts zeer gebrekkig georganiseerd waren. Zeker vergeleken met de communisten die zowel de vakbonden als de linkse pers domineerden. Deze situatie dateerde al uit de jaren van het antifascistische verzet toen de communisten, mede dankzij hun democratisch centralistische partijstructuur, een uitermate efficiënt en breed netwerk van basisorganisaties hadden opgezet. Na de oorlog hoefden zij niets anders te doen dan deze organisaties boven de grond te tillen, daarmee een enorme voorsprong nemend op de socialisten die in een diepgaande partijstrijd verwikkeld waren. Dit gebrek aan contact met de basis zou er onder meer voor zorgen dat de socialisten op geen enkele manier profiteerden van de groeiende politieke bewustwording en de daaropvolgende verschuiving naar links die in de jaren zestig plaatsvond. Bij de verkiezingen in 1963 bleek dat het de communisten waren die baat hadden bij deze ontwikkeling. Het volgende staatje geeft een beeld van de absolute en relatieve achteruitgang die de socialisten gedurende de jaren van de 'apertura a sinistra' boekten:

	PSI	PCI
1958	14,2%	22,7%
1963	13,8%	25,3%
1972	9,6%	27,8%

Maar ook de christendemocraten vielen in deze periode terug. De DC reageerde hierop door zich ten aanzien van de socialisten wat terughoudender op te stellen: ze was nog wel bereid om met de socialisten een centrum-linkse coalitie te vormen, maar wilde zich

niet op voorhand vastleggen op een hervormingsprogramma. Deze opstelling ontnam een groot aantal socialisten de lust om nog aan een centrum-linkse regering mee te werken. Te meer daar de christendemocraten al van tevoren hadden aangekondigd niet te zullen toestaan dat de PSI, buiten een meerderheid van de DC om, steun zou zoeken bij de communisten om bepaalde voorstellen door het parlement te krijgen. Nenni was wel bereid deze conditie te accepteren omdat hij de deelname van socialisten aan de regering een belangrijke historische doorbraak vond. Bovendien beschouwde hij het verbond met de DC nog steeds als een noodzakelijke tactische alliantie op weg naar het socialistische alternatief.

Op 4 december 1963 traden de socialisten toe tot de regering, die onder leiding kwam te staan van de christendemocraat Aldo Moro. Een politicus die een hoge prijs heeft moeten betalen voor zijn bereidheid om telkens weer het voortouw te nemen binnen de DC als het ging om samenwerking met links; in 1978 werd hij door de Rode Brigades, die hun strategie zagen doorkruist door een toenadering tussen communisten en christendemocraten, ontvoerd en vermoord.

De socialistische regeringsdeelname leidde wederom tot een scheuring binnen de PSI: de linkervleugel scheidde zich af om vervolgens een eigen partij op te richten, de 'Partito socialista italiano di unità popolare' (PSIUP). In 1972 werd deze partij weer ontbonden. Van de scheuring in 1964 is wel gezegd dat zij ingrijpender en schadelijker voor de partij is geweest dan de afscheiding van de sociaal-democraten in 1947. Ongeveer een derde van het kader verliet de partij, en dat waren voor het overgrote deel juist degenen die belangrijke contacten hadden met de arbeidersbeweging, met name met de grootste vakbond, de CGIL!

De jaren die volgden werden gekarakteriseerd door een groeiend verzet in de Italiaanse samenleving tegen het uitblijven van hervormingen van de centrum-linkse coalitie die tot 1969 onophoudelijk zou regeren. Nenni heeft er altijd de nadruk op gelegd dat de socialistische regeringsdeelname weliswaar niet tot hervormingen heeft geleid, maar er tenminste voor heeft gezorgd dat de democratie in Italië bewaard bleef. De PSI zou volgens Nenni in een dwangpositie hebben verkeerd: als zij niet met de DC was samengegaan zou het onmogelijk zijn geweest een stabiele regering

te vormen, hetgeen zeer gevaarlijk was in een periode waarin de Italiaanse democratie ernstig werd bedreigd. Het is zeker waar dat de antidemocratische tendensen in de Italiaanse samenleving met de val van Mussolini niet waren uitgebannen. Er zijn door extreem-rechts regelmatig plannen gesmeed om een staatsgreep te plegen. Riccardo Lombardi zei over deze kwestie dat Nenni en de zijnen wel konden menen dat ze dankzij hun deelname aan de regering de democratie hadden gered, maar dat juist het uitblijven van hervormingen (voorwaarde waarop de socialisten in de regering konden blijven zitten) de democratie in Italië had verzwakt.

Wat ook de verdiensten van de PSI voor de Italiaanse democratie zijn geweest, op de kiezer maakten ze weinig indruk. Walter Tobagi, socialistische topjournalist van de *Corriere della Sera* (in 1980 kwam hij door een terroristische aanslag om het leven) poneerde de stelling dat naarmate de PSI zich sterker met het regeringsbeleid identificeerde, haar achterban in het zuiden groeide ten koste van stemmen uit het geïndustrialiseerde noorden. Hij noemde dit proces de 'meridionalizzazione', 'verzuidelijking', van de partij. Hieronder een overzicht van de herkomst van de leden van de PSI, van 1961 tot 1970:

Zone	1961	1963	1965	1967	1970
<i>Industriële drieboek</i> (Turijn, Milaan, Genua)	22,4	21,0	20,9	19,8	19,0
<i>Witte regionen</i> (katholieke gebieden zoals de Veneto)	8,4	8,1	7,9	9,2	8,0
<i>Rode regionen</i> (Emiglia Romagna, Toscana)	29,4	27,6	22,7	20,0	15,8
<i>Latium</i> (omgeving van Rome) <i>en het zuiden</i>	39,8	43,3	48,5	51,0	57,2
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

In de jaren zestig verloor de PSI een belangrijk deel van haar aanhang onder de arbeiders, hetgeen een verzwakking van de partij betekende. Ambtenaren uit de provincie in plaats van vakbondsleders gingen deel uitmaken van de plaatselijke kaders van de

PSI. Langzaam maar zeker bureaucratiseerde de partij, en verloor daarbij het contact met de massa.

Van de in 1966 tot stand gekomen hereniging tussen socialisten en sociaal-democraten lag dan ook niemand wakker. Het geringe enthousiasme voor de herenigde socialistische partij (PSU) werd in mei 1968 bevestigd door een zeer teleurstellende verkiezingsuitslag (14,5%). De PSU werd het mikpunt van de linkse studentenbeweging die haar van verraad aan de arbeidersklasse beschuldigde; een beschuldiging die overigens ook tot de communisten werd gericht, zij het iets voorzichtiger vanwege de intensieve contacten die de communisten met de arbeidersbeweging onderhielden.

De hereniging zou dan ook maar van korte duur zijn. Breekpunt vormde de weigering van de socialisten om nog langer deel uit te maken van een regering die zich als belangrijkste taak had gesteld een 'law-and-order'politiek te voeren. Zeer tegen de zin van de sociaal-democraten traden zij in 1969 uit de centrum-linkse coalitie, met als gevolg dat de sociaal-democraten zich weer afscheidden en opnieuw een eigen partij oprichtten. Het lag in de lijn der verwachtingen dat deze gebeurtenissen het einde betekenden van de centrum-linkse coalities. Voor de PSI was de 'apertura a sinistra' op een diepe teleurstelling uitgelopen en de roep om een 'socialistisch alternatief' werd allengs sterker. Een half jaar later zouden socialisten en sociaal-democraten toch weer samen met de DC in een regering zitten, nadat een rechts-extremistische aanslag in Milaan op de Piazza Fontana, waarbij zestien doden vielen, het dringend noodzakelijk maakte een regering te vormen op een zo breed mogelijke basis. Maar ook ditmaal bleven hervormingen uit omdat de DC minder dan ooit bereid was hieraan haar medewerking te verlenen. Dit kwam onder meer omdat de neofascistische partij, de MSI, er steeds beter in slaagde om rechtse christendemocraten die tegen het studentenverzet in opstand kwamen naar zich toe te trekken. En wéér nam de PSI deel aan een regering die niet bereid en niet in staat was om aan de grote problemen waar het land voor stond het hoofd te bieden. De tegenstelling tussen ideologie en praktijk was op dat moment wel bijzonder groot, vooral als men bedenkt dat de PSI haar regeringssamenwerking met de DC nog steeds beschouwde als een overgangsfase in de omverwerping van het kapitalisme. De PSI heeft als een van de laatste Euro-

pese socialistische partijen erkend dat het marxisme niet alleen zaligmakend is. Deze in ideologisch opzicht gestoorde relatie met de politieke werkelijkheid vormt een van de oorzaken van de machteloze positie waarin de Italiaanse socialisten jarenlang hebben verkeerd. Hun historisch dieptepunt behaalden zij in 1972, met 9,6% van de stemmen. De PSI was er in de daaraan voorafgaande jaren niet in geslaagd om de vernieuwingsbeweging van de jaren zestig aan zich te binden. Dát resultaat kwam toe aan de inmiddels opgerichte linkse splinterpartijen en, in mindere mate, aan de communistische partij.

Chili en het 'Historisch Compromis'

Het feit dat de DC weigerde de grootste oppositiepartij, de PCI, in de regering op te nemen verhoogde de spanning in de Italiaanse samenleving. Het alternatief, een linkse regering zonder de DC, werd door de communisten resoluut van de hand gewezen. Belangrijk zijn in dit verband de gebeurtenissen die in september 1973 in Chili plaatsvonden. Links was daar aan de macht gekomen na een overwinning op de chistendemocraten, maar deze overwinning werd weer teniet gedaan door een rechtse staatsgreep die door het leger werd uitgevoerd. Een vergelijking met de Italiaanse situatie lag voor de hand, en de PCI wenste niet in dezelfde val te lopen. Het was met name naar aanleiding van de militaire coup in Chili dat de communisten het 'historisch compromis' lanceerden, een voorstel tot permanente samenwerking tussen communisten en christendemocraten. Het hoeft geen betoog dat dit communistische concept de socialisten met zorg vervulde: als DC en PCI elkaar werkelijk in de armen zouden vallen, zouden de socialisten definitief in de oppositiebanken terecht komen, waar ze dan in gezelschap van de neofascisten hoogstens nog wat tegen konden sputteren.

Hoezeer de communisten bereid waren aan de christendemocraten tegemoet te komen blijkt wel uit hun houding inzake het echtscheidingsreferendum, in 1974. De PCI was zo bevreesd dat deze kwestie haar toenaderingspogingen tot de DC zou verstoren, dat zij al bij voorbaat de uitslag van het referendum bagatelliseerde: echtscheiding was au fond een burgerlijke aangelegenheid die

niet wezenlijk bijdroeg tot de emancipatie van de vrouw. De uitslag van het referendum was een belangrijk psychologisch moment in de Italiaanse geschiedenis: de 'laici', de niet-confessionele partijen, behaalden een fantastische overwinning (59%). Voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog leek het erop dat de kerk en de DC hun greep op de Italiaanse samenleving begonnen te verliezen. Deze tendens zette zich voort bij de verkiezingen in 1975 waarbij de PSI weer 2% won, maar de communisten, met 5,5% winst, toch als de grote overwinnaars uit de bus kwamen. Het 'historisch compromis' leek bij de kiezers aan te slaan. In totaal had links nu 46% van de stemmen, tegen de christendemocraten 36%. De socialisten trokken hieruit de conclusie dat het moment voor het 'socialistisch alternatief' was aangebroken. Men sprak zelfs van een omkering van de historische nederlaag van links op 18 april 1946.

Op haar congres in maart 1976 benadrukte de partij nog eens de wenselijkheid om tot een linkse meerderheidsregering te komen. Deze politieke lijn hield uiteraard een veroordeling van het 'historisch compromis' in. De autonome stroming in de partij maakte een belangrijk voorbehoud bij deze strategie: voordat de socialisten samen met de communisten in een regering zitting zouden nemen, moest er een evenwichtiger numerieke verhouding ontstaan tussen deze beide partijen. De PCI zou zich bovendien ondubbelzinnig moeten distantiëren van de Sovjetunie. De PSI anderzijds moest een duidelijk herkenbaar alternatief binnen links worden.

Met dit plan voor ogen gingen de socialisten in juni 1976 de verkiezingen in. Ze lieten daarbij de mogelijkheid open om na de verkiezingen een 'noodregering' te vormen van DC, PCI en PSI. De PCI sloot zich bij deze plannen voor een 'noodregering' aan, overigens nog steeds met het 'historisch compromis' in haar vaandel, en daarmee in zekere zin een dubbelzinnige koers varende. De DC ging de verkiezingen in met de dringende waarschuwing aan de kiezers dat de grote 'sorpasso', de ommezwaai naar links, dreigde. Niet geheel zonder reden, want nog nooit sinds de eerste jaren na de oorlog was een linkse meerderheid zo dichtbij geweest.

Groot was de teleurstelling bij links toen ze toch niet meer dan 46,7% van de stemmen had weten te behalen; op zich een schitterend resultaat, maar in het zicht van de haven een grote deceptie.

Bij de socialisten heerste ronduit verslagenheid omdat zij zelf geen vooruitgang hadden geboekt, laat staan dat ze hun positie ten opzichte van de communisten hadden verbeterd. De verhouding was nu 9,6% (PSI) tegen 34,4% (PCI).

Binnen de partijleiding resulteerde deze verkiezingsuitslag in een complete revolutie. Een zondebok werd gevonden in partijsecretaris De Martino die, vanwege de slechte organisatie van de partij aan de basis, verantwoordelijk werd gesteld voor de geringe aantrekkingskracht die de PSI op de kiezers bleek te hebben. Het ontbrak de partij vooral aan elan, en daar moest zo spoedig mogelijk verandering in komen. Tijdens een legendarisch geworden bijeenkomst van het Centraal Comité in het Romeinse hotel Midas werd de partijtop drastisch vernieuwd, de zogenaamde revolutie van de 'veertigjarigen'. De partij zou geleid gaan worden door een driemanschap waarin de belangrijkste stromingen van de partij vertegenwoordigd waren met als primus inter pares de tot dan toe vrij onbekende Bettino Craxi, exponent van de autonome stroming. Zijn kandidatuur was niet geheel onomstreden omdat hij door sommigen in de partij als te rechts werd beschouwd, maar Riccardo Lombardi merkte in dit verband op dat een slechte kardinaal zich best als een goede paus zou kunnen ontpoppen.

Inmiddels was er weer een christendemocratische regering aangetreden, met die bijzonderheid dat deze in het zadel werd gehouden dankzij de gedoogsteun van de communisten. Een eerste stap in de richting van het 'historisch compromis' naar het leek. Maar de communistische steun leidde op geen enkele wijze tot veranderingen in het beleid. De DC bleef de lakens uitdelen en compromitteerde daarmee de strategie van de communisten. De PCI begon dan ook haar greep op de arbeidersmassa's te verliezen, en de extreem-linkse groeperingen schoten weer als paddestoelen uit de grond. De buitenparlementaire acties van deze groeperingen namen in een aantal gevallen zeer gewelddadige vormen aan. Het terrorisme, zowel van rechts als links, nam hand over hand toe.

De 'derde weg'

Het was in deze periode van enerzijds restauratie in de Italiaanse politiek en anderzijds gewelddadige aanslagen dat Craxi zijn

hegemonie over de partij vestigde. In maart 1978 kreeg hij twee derde van de partij achter zich op het nationale partijcongres in Turijn. Craxi lanceerde bij die gelegenheid een 'Progetta Socialista', een plan voor de toekomst waarin allerlei progressieve, met name niet-marxistische ideeën werden gebundeld. De PSI benadrukte nog eens haar trouw aan de parlementaire democratie en hield daarbij de mogelijkheid open voor een regeringscoalitie met de communisten. Echter wel vanuit een sterke en onafhankelijke positie van de socialisten. De hamer en de sikkel werden bij deze gelegenheid ingeruild voor een nieuw partijsymbool: de rode anjer.

Een belangrijke gelegenheid voor de socialisten om hun onafhankelijkheid van de communisten te betuigen deed zich voor bij de ontvoering van Aldo Moro. Deze ontvoering, die door de Rode Brigades op touw was gezet, was een rechtstreekse aanval op dié stroming in de DC die geneigd was het 'historisch compromis' met de communisten aan te gaan. Communisten en christendemocraten waren het roerend eens over de harde lijn die volgens hen ten aanzien van de ontvoerders moest worden gevolgd. De socialisten dachten hier anders over. Er lagen zeker humanitaire overwegingen ten grondslag aan hun opvatting dat er met de ontvoerders moest worden onderhandeld. Maar evenzeer speelde een rol dat zij niet graag zagen dat PCI en DC elkaar uiteindelijk zouden vinden in het handhaven van het prestige van de staat!

Aldo Moro werd vermoord en het is niet gezegd dat de lijn die de socialisten voorstonden succes zou hebben gehad. Het was nu wél voor iedereen duidelijk dat de socialisten niet langer de aanhangwagen vormden van de PCI. Bij de verkiezingen in mei 1978 leek het erop dat deze socialistische strategie succes opleverde. Mede gezien het verlies van de PCI, dat tevens het einde betekende van het 'historisch compromis'. De socialisten kregen meer ruimte om hun eigen weg te gaan. Een steun in de rug voor de PSI was de verkiezing van de socialist Sandro Pertini, die de in het Lockheedschandaal verwickelde christendemocraat Giovanni Leone opvolgde als president van de republiek. Het zelfvertrouwen van de PSI groeide en in het socialistisch georiënteerde weekblad *Espresso* leverde Craxi openlijk kritiek op het leninisme. De PSI begon zich als 'derde macht' te presenteren met als belangrijkste doel: regeringsdeelname onder leiding van een socialistische premier.

De komst van de republikein Giovanni Spadolini als eerste niet-christendemocratische regeringsleider sinds 1945 wordt door optimisten binnen de PSI beschouwd als een stap in de richting van een socialistisch premierschap. Het is op dit moment nog niet te voorzien of de christendemocraten na het presidentschap ook het premierschap aan de socialisten zullen uitleveren. Vast staat in ieder geval dat onder leiding van Craxi de PSI binnen enkele jaren van een kwijnende, besluiteloze partij is omgetoverd tot een politieke machtsfactor die volgens sommigen zelfs de sleutel in handen heeft voor de politieke toekomst van Italië. Craxi beheerst de partij tot in de verste uithoeken, en zolang zijn autoritaire leiderschap de PSI succes oplevert blijft zijn positie onaantastbaar. Van Craxi wordt algemeen gezegd dat hij de socialisten heeft afgeholpen van het minderwaardigheidscomplex dat zij ten opzichte van de communisten hadden, en hierom wordt hij door vriend en vijand binnen de partij gewaardeerd.

Zowel de communisten als de christendemocraten vrezen de wederopstanding van de PSI. Hoewel de verkiezingsresultaten van de socialisten nog niet spectaculair te noemen zijn (bij de gemeenteraadsverkiezingen in juni 1981 behaalden zij 14%) zijn de vooruitzichten gunstig. Hoewel Craxi in principe de mogelijkheden voor samenwerking met beide partijen openhoudt, lijkt zijn voorkeur toch uit te gaan naar de christendemocraten. Ondanks het feit dat de communisten hun onafhankelijkheid van Moskou, althans op het niveau van de partijleiding, duidelijk hebben gedemonstreerd (getuige hun opstelling inzake Afghanistan en de Poolse crisis) zijn de socialisten niet zo happig op een coalitie met de PCI. Naar aanleiding van de overwinning van Mitterrand werd door de Italiaanse publicist Alberto Ronchey een stelling gelanceerd die veel aandacht heeft gekregen in de Italiaanse pers. Zijn stelling luidt: 'In kapitalistische landen waar de communistische partij erg sterk is, zal links nooit de regeringsmacht kunnen veroveren.' Zijn stelling is een variant op de uitspraak van Mitterrand dat een sterke communistische partij in een Westeuropese land de beste garantie vormt voor de conservatieven om hun macht te behouden. Craxi trekt hieruit de conclusie dat hij alleen met de communisten in zee wil als hun aanhang fors gedaald is. Pas dan kan hij zich spiegelen aan het Franse voorbeeld en misschien zelfs de Mitterrand van Italië worden.

Literatuur

- Cartiglia, Carlo, *Il partito socialista Italiano 1892-1962*, Turijn 1978.
- Covatta, L., Decleva, E. e.a., *Storia del partito socialista*, Venetië 1980.
- Galli, Giorgio, *Storia del socialismo Italiano*, Rome 1980.
- Mammarella, Giuseppe, *L'Italia dalla caduta del fascismo ad oggi*, Bologna 1978.
- Turone, Sergio, *Storia del sindacato in Italia 1943-1980*, Rome 1981.
- Jaargangen 1980 en 1981 van de Italiaanse tijdschriften *L'Espresso* en *Panorama*.

De on-marxistische revolutie in Amerika

End of Ideology

In beperkte zin opgevat is de term 'end of ideology' niet meer dan een autobiografisch fenomeen. Het gaat dan om het treffende etiket dat enkele Amerikaanse intellectuelen, radicaal en socialistisch in de jaren dertig, op hun eigen deradicaliseringsproces geplakt hebben. Het verklaarde eind van de ideologische hartstochten in het democratische Westen, en in de Verenigde Staten in het bijzonder, was de legitimering van hun verrassende maatschappelijke succes en soepele integratie in de Amerikaanse samenleving.¹

Deze beperkte en eigenlijk enigszins kwaadwillende interpretatie van de term 'end of ideology' is zeker niet volledig onjuist. Zij vormt echter maar een enkel aspect van een veel ingewikkelder geheel. Hoewel met duidelijke beperkingen kan de strikt biografische interpretatie als introductie wel enige nuttige diensten bewijzen. Als de belangrijkste formuleringen van de 'end of ideology'-these worden algemeen beschouwd Daniel Bell, *The End of Ideology* en Seymour Martin Lipset, *Political Man*. Beide auteurs waren afkomstig uit het joodse immigrantenmilieu in New York en hadden hun eerste politieke ervaringen in de depressie opgedaan. Dat zij in hun jonge jaren het socialisme waren toegegaan is daarom welhaast vanzelfsprekend. Bell werd al op dertienjarige leeftijd, in 1932, lid van de Young People's Socialist League.² Hun beslissende politieke educatie vond plaats in de cafetaria van New York City College in de late jaren dertig. Daar debatteerden zij met politiek gelijkgestemden over het marxisme en over de artikelen in de *Partisan Review*.³ Zo waren zij vanaf het allereerste begin intellectueel betrokken bij de afrekening met de naïviteit van het linkse denken die de *Partisan Review* in de late jaren dertig en vroege jaren veertig vulde. Over de intellectuele mentors van zijn eigen generatie, mensen als Lionel Trilling, Sidney Hook,

Edmund Wilson, Reinhold Niebuhr en de redacteurs van de *Partisan Review*, schreef Daniel Bell: 'They were intense, oratory, naive, simplistic and passionate, but, after the Moscow trials and the Nazi-Soviet pact, disenchanted and reflective; and from them and their experience we have inherited the key terms which dominate discourse today: irony, paradox, ambiguity, and complexity.'⁴ Bell rekende zichzelf tot de intellectuele generatie van genoemde mentors, al was hij dan heel wat jonger. Over al die mensen die hun fundamentele levenshouding hadden gebouwd op de desillusie over het linkse optimisme van de jaren dertig, zei hij: 'Ours, a "twice-born" generation, finds its wisdom in pessimism, evil, tragedy, and despair. So we are both old and young before our time.'⁵ Bell droeg *The End of Ideology* op aan Sidney Hook, nooit in formele zin een van zijn docenten, toch degenen die de grootste intellectuele invloed op hem had gehad, omdat hij hem de liefde voor ideeën en de polemische omgang daarmee had bijgebracht.⁶

De niets ontziende politieke factiestrijd in de besloten wereld van de radicale Newyorkse intellectuelen, globaal tussen 1937 en 1947, gaf het idee van 'the end of ideology' de enorme emotionele lading die het voor vele participanten in de strijd, ook nadat die al lang gestreden was, had. Maar het gehele verschijnsel te zien als de teleurstelling van een aantal briljante, jonge joodse intellectuelen over de mislukking van het revolutionair socialisme en de perfiditeit van het communisme zou wel zeer benepen zijn. In bredere zin was 'the end of ideology' een poging in intellectuele en sociaal-wetenschappelijke zin iets nuttigs te destilleren uit de inderdaad dramatische en fantastische gebeurtenissen die zich in de wereld voordeden tussen 1930 en 1950. '... the two decades between 1930 and 1950 have an intensity peculiar in written history: worldwide economic depression and sharp class struggles; the rise of fascism and racial imperialism in a country that had stood at an advanced stage of human culture; the tragic self-immolation of a revolutionary generation that had proclaimed the finer ideals of man; destructive war of a breath and scale hitherto unknown; the bureaucratized murder of millions in concentration camps and death chambers.'⁷

In die betrekkelijk korte periode van een jaar of twintig was het gehele erfgoed dat de radicale intellectuelen sinds de heroïsche

dagen van de Franse revolutie hadden verzameld, waardeloos geworden. De linkse traditie kon de opkomst van het fascisme alleen in haar gedachtengoed integreren als een laatste desperate poging van de heersende klasse om het kapitalisme te redden. Een fascisme dat duidelijk een brede electorale basis had, dat wil zeggen door een aanzienlijk deel van de massa gesteund werd, dat was volkomen onbegrijpelijk. De massa was in de linkse traditie per definitie altijd goed geweest. Wat was er misgegaan? Een tweede onoverkomelijk probleem, ernstiger nog dan het onverklaarbare fascisme, was het ontstaan van de totalitaire staat. Dat dat in Duitsland gebeurd was, was nog tot daar aan toe. Dat kon aanvankelijk op het conto van de wanhopige kapitalisten geschreven worden, net als het fascisme. Wat in de Sovjetunie gebeurde, vooral na 1936, dat was pas werkelijk raadselachtig en beangstigend. Hoe was het mogelijk dat het meest perfecte totalitaire regime nu juist in de enige revolutionaire staat ontstaan was? Velen konden nog een tijdje soelaas vinden door Stalin van alles de schuld te geven. Lenin en de revolutie waren dan voorlopig gered. Degenen die wat scherper keken en wat minder escapistische neigingen hadden begrepen al halverwege de jaren dertig dat er iets mis was met de hele traditie van het bolsjewisme. Na enige jaren kon eigenlijk niemand nog om dat inzicht heen en rees uiteindelijk de nog verschrikkelijker vraag of het bolsjewisme niet diep in het marxisme geworteld was. Een derde onverklaarbaar fenomeen was de wederopstanding van het kapitalisme in de Verenigde Staten, nadat het door alle ter zake kundigen jarenlang dood verklaard was. Hoe was het mogelijk dat het kapitalisme zich liet opkalefateren met sociale wetgeving terwijl het volgens de theorie na een kortstondige vlucht in fascistische terreur in een fraaie apocalyps ten onder had moeten gaan? Juist degenen wier intellectuele bagage volkomen ontoereikend was om te verklaren waarom de democratie in de Verenigde Staten redelijk functioneerde, terwijl de revolutie in de Sovjetunie was verworden, waren genoodzaakt zich rekenschap te geven van het waarom van een wereld die theoretisch als het ware op zijn kop stond. Daarom waren de constructeurs van het 'end of ideology'-wereldbeeld zo exclusief afkomstig uit de kleine wereld van het Newyorkse politieke radicalisme. De reparateurs van de Amerikaanse democratie en het Amerikaanse kapitalisme, de politieke

managers van de New Deal en de organisatoren van de nieuwe vakbeweging (CIO) waren zich nauwelijks bewust van het wonderbaarlijke karakter van hun eigen werkzaamheden. Daar hadden alleen de teleurgestelde radicalen oog voor. Die hadden verwacht te zullen leven in een revolutionaire samenleving. De kapitalistische verzorgingsstaat was voor hen een totale verrassing. Daardoor waren zij in staat de nieuwe sociale en economische constructies te zien met die verwonderde precisie waarmee men alleen het onverwachte en het nieuwe zien kan. Zo kwam het dat de moderne welvaartsstaat, de schitterende zerk op het graf van het socialisme, beschreven, verklaard en theoretisch gelegitimeerd werd door ex-socialisten en ex-communisten.

Communisten

Voor zover de ontwerpers van het 'end of ideology' communisten waren of communistische sympathieën hadden, braken zij al betrekkelijk vroeg, dat wil zeggen tussen 1934 en 1937, met de door de Sovjetunie gestuurde internationale communistische beweging. Dat betekende dat zij tot augustus 1939 strijd moesten leveren met de Amerikaanse communistische partij en haar talloze, met enthousiaste fellowtravellers gevulde, frontorganisaties. Voor anti-communistische radicalen was het in de late jaren dertig in New York een onaangenaam en marginaal bestaan. In die jaren ontstond bij de hier beschreven intellectuelen de zeer emotionele afkeer van alles wat met de Sovjetunie en het communisme te maken had. Die afkeer kan dan ook niet afgedaan worden als 'koude oorlogfrustratie'. Natuurlijk heeft de Koude Oorlog de afkeer versterkt, maar het is van belang zich te realiseren dat die afkeer al lang bestond, en uitgebreid theoretisch gefundeerd was, bijvoorbeeld door Sidney Hook, lang voordat het woord Koude Oorlog zelfs maar was uitgevonden. Was de perversie van het communisme het meest traumatiserend in de jaren dertig, het treurige spektakel dat het socialisme in dat decennium bood gaf geen enkele reden het pessimisme over de linkse traditie te temperen. Zowel in Duitsland als in Engeland had een grote, goed georganiseerde sociaal-democratische beweging zich, geconfronteerd met de economische crisis, machteloos getoond. In Duitsland waren de socialisten,

meedogenloos bestreden door de communisten, kansloos ten onder gegaan tegen het opkomende fascisme. In Engeland was een deel van Labour in een coalitiekabinet terechtgekomen, waar het steeds meer door de Conservatieven gedomineerd werd. In de Verenigde Staten was de ontwikkeling al niet minder beroerd geweest. Weliswaar was de socialistische partij daar bij het begin van de economische crisis een klein, invloedloos clubje geweest, maar de tragiek was nu juist dat in die toestand tijdens de crisisjaren geen enkele verandering was gekomen. De nieuwe vakbonden, die voor de socialistische partij een machtsbasis hadden kunnen zijn, hadden zich politiek vereenzelvigd met de New Deal. De economische crisis had niet tot het lang verwachte einde van het kapitalisme geleid, maar, geheel onverwacht, wel de fundamentele zwakheden van het socialisme aan het licht gebracht. Dit alles gaf het 'end of ideology' zijn sombere componenten. Uit het failliet van de glorieuze radicale toekomstverwachtingen werd een nieuwe levenshouding, beheerst door pessimisme over de menselijke mogelijkheden, gedistilleerd. Welbeschouwd zouden we, gegeven deze achtergronden, het 'end of ideology' ook wel het 'end of socialism' kunnen noemen. Het begrip dekt echter meer dan het eind van het traditionele socialisme, het diende er eveneens toe duidelijk te maken dat voor de droom van vroeger een concreet alternatief in de plaats was gekomen. Misschien zouden alle ex-radicalen wel tot politiek nihilisme vervallen zijn als zich niet op andere terreinen even onverwachte, maar veel vreugdevoller ontwikkelingen hadden voorgedaan, die er uiteindelijk voor zorgden dat al het gepraat in termen van wanhoop, pessimisme en tragedie van de jaren vijftig niet veel meer was dan een aantrekkelijke intellectuele pose.

De tweede hoofdcomponent in het 'end of ideology' was het triomfantelijke herstel van een geheel gemoderniseerd kapitalisme. Zo gemoderniseerd dat velen zich afvroegen of deze nieuwe constructie nog wel met die negentiende-eeuwse term benoemd kon worden. Sommigen boden voor dit vraagstuk een elegante oplossing door te stellen dat het gemoderniseerde kapitalisme niets anders was dan het socialisme waarnaar anderhalve eeuw verlangend was uitgezien. Al leek dit wat ver te gaan, de modificaties waren aanzienlijk. Een ruime mate van sociale wetgeving zorgde

ervoor dat niemand van ellende hoefde om te komen. Door de sociale wetgeving en een nieuwe belastingwetgeving werd de inkomensherverdeling gestimuleerd. Voor een aanzienlijke en gelijkmatige economische groei, het fundament van de verzorgingsstaat, moest de keynesiaanse manipulatie van de economie zorgen. De snel groeiende welvaart en de daarmee gefinancierde sociale wetgeving maakten het mogelijk de arbeidersklasse definitief in de samenleving te integreren. De grote politieke invloed van de nieuwe Amerikaanse vakbonden en de Labourregering na de oorlog in Engeland bevestigden en voltooiden dat integratieproces. Dat was het beeld dat men na de oorlog had van het geregenereerde kapitalisme. Dat de werkelijkheid, zeker in de Verenigde Staten, beduidend minder rooskleurig was, bleek eigenlijk pas in de jaren zestig.

Fair Deal

Unaniem waren de Amerikaanse sociologen die het einde van de ideologie ontdekt hadden van mening dat het verschijnsel zich in de Verenigde Staten duidelijker en eerder had voorgedaan dan elders. De v.s. waren voorbeeld en uitzondering tegelijk. Uitzondering omdat de dood van de ideologie daar zo vroeg was gekomen, zo vroeg zelfs dat men zich afvroeg of zij in de v.s. ooit wel had bestaan. De sociaal-economische omstandigheden waren er eigenlijk nooit bevorderlijk geweest voor het ideologische vuur van de klasstrijd. Voorbeeld waren de Verenigde Staten voor een aantal Europese landen die, gegeven een voortgaande economische groei, in staat zouden moeten zijn, net zoals de v.s., het post-politieke tijdvak van het zuiver pragmatisch handelen binnen te treden.

In het begin van 1949 kwam Harry Truman, in november 1948 zeer verrassend tot president gekozen, met een regeringsprogramma dat *Fair Deal* werd gedoopt. Zoals de naam al aangaf was dit programma gedacht als een voortzetting en uitbreiding van Roosevelt's *New Deal*. Na de vergaande overheidsbemoeiing in de periode van de Eerste Wereldoorlog had Amerika krampachtig, en natuurlijk tevergeefs, geprobeerd terug te keren naar het negentiende-eeuwse ideaalbeeld van een slechts bij nacht wakende overheid. Na de Tweede Wereldoorlog was er opnieuw de reactie-impuls, maar die bleek nu machteloos. De *New Deal* werd voortgezet. Daniel Bell

schreef in *Commentary* naar aanleiding van de Fair Deal dat er sprake was van '... the continuation of a revolutionary impulse, however vague and confused.'⁸ Men kon zelfs stellen dat de Fair Deal een revolutionairder onderneming was dan de New Deal. Roosevelt had zijn, tot groeiende overheidsinvloed leidende, maatregelen getroffen in een regelrechte noodsituatie: het Amerikaanse kapitalisme was in de jaren dertig aan het eind van zijn Latijn. Truman koos daarentegen in een situatie van snelle groei en onverwachte overvloed principieel voor een door de overheid gestuurde economie. Bell vond daarom dat de eerste Fair Deal-begroting grotere sociale en economische veranderingen aankondigde dan enige andere begroting uit de Amerikaanse geschiedenis. 'It is a reflection of the fact that modern industrial society can no longer be left to the direction of any one privileged interest group but has to submit to political management and political direction. It is a square assertion of the legitimacy of an economy managed by government.'⁹ De politiek had, ook in de Verenigde Staten, van de economie gewonnen. Truman had, zij het voornamelijk impliciet, duidelijk gemaakt dat een economie die niet bewust geleid wordt niet in staat is optimaal te functioneren en bovendien geen sociaal rechtvaardige inkomensverdeling tot stand kan brengen. Een keuze voor 'political management' was ook haast onontkoombaar geworden omdat sinds het eind van de oorlog meer dan 20% van het jaarlijkse nationaal inkomen door de handen van de overheid ging. In 1929, aan de vooravond van de crisis, was dat amper 6% geweest. Het economisch apparaat van de Amerikaanse overheid was overigens slecht toegerust voor de taak die wachtte. Het verzamelen van macro-economische gegevens was nog iets betrekkelijk nieuws. Pas in 1936 was voor het eerst een rapport gemaakt over de hoogte van het nationaal inkomen. Gegevens over de nationale produktie waren pas vanaf 1942 systematisch verzameld. De eerste begroting waarin nationaal inkomen en nationaal produkt in combinatie gebruikt werden was die van 1945.

De grote economische belangengroepen, werkgevers en werknemers, leefden volgens Bell nog te veel in het economisch verleden om de geleide economie gemakkelijk te kunnen accepteren. De zakenwereld zeurde nog onophoudelijk over het herstel van een volkomen mythisch geworden 'free enterprise'. Men leek in

die kringen nog steeds niet ontdekt te hebben dat een natuurlijke economische orde, die zichzelf op bevredigende wijze reguleert, niet bestond en ook nooit bestaan had. Het laissez faire-principe was nog altijd even overtuigend failliet als in de donkerste dagen van de economische crisis.

Met de vakbonden was het iets, maar niet veel beter gesteld. De behoudende American Federation of Labor (AFL) was nooit een kampioen van de verzorgingsstaat geweest. Zij zag haar taak traditioneel in termen van zeer beperkte belangenbehartiging. Het in de late jaren dertig tot stand gekomen Congress of Industrial Organizations (CIO), dat politiek beduidend radicaler was dan de AFL, zag wel wat meer in een politiek van positief overheidsingrijpen. Met name voelde men bij de CIO voor een actieve werkgelegenheidspolitiek. Centraal in de toekomstige relatie tussen overheid en vakbeweging stond het vraagstuk van de loonpolitiek. In een situatie van praktisch volledige werkgelegenheid diende voor alles vermeden te worden dat te ruime looneisen van de vakbeweging en te grote toegeeflijkheid van de werkgevers zouden leiden tot inflatoire loonsverhogingen. De enige instantie die een dergelijke ontwikkeling kon tegenhouden was de overheid, door middel van een nationaal gecoördineerde, geleide loonpolitiek. Het was helemaal niet zeker of de vakbeweging een zo sterke inperking van haar traditionele bevoegdheden zou accepteren in ruil voor de inkomenspolitieke voordelen van de geleide economie.¹⁰

Werkgevers en werknemers dachten nog te veel in het oude links-rechts schema. De werkgevers zagen in de overheid de niets ontziende vrijheidsbeperker en belastinginner, de werknemers hielden dezelfde instantie voor de sluwe behartiger van de belangen van de heersende klasse. Bell stelde in 1949 dat deze simpele categorieën hadden afgedaan. De politieke, sociale en economische ontwikkelingen in de Verenigde Staten sinds oktober 1929 konden daar niet meer in gewrongen worden. Het was tijd voor een nieuw analytisch instrumentarium met nieuwe termen. Voor de al te eenvoudige links-rechts tegenstelling van de klassenanalyse bleef de politieke strijd in de jaren dertig en veertig volkomen ondoorzichtig. Men deed er beter aan, suggereerde Bell, de Amerikaanse samenleving op te vatten als een zeer gecompliceerde structuur van belangengroepen, die voortdurend in conflict en coalitie

met de andere belangengroepen hun eigen zaken zo goed mogelijk probeerden te behartigen. 'American history carries meaning... largely through the prism of group struggles. This prism separates out its distinctive qualities more sharply than either the cruder Marxist lens of the class struggle... or the optical illusion of the past fifty years which refused to recognize distinctions at all and regarded the least mention of "group" or "class" as in essence subversive.'¹¹

Twee perioden

In de hele Amerikaanse geschiedenis waren er slechts twee perioden geweest waarin klassenanalyse duidelijkheid kon verschaffen. In het prille begin van de republiek was er een verwoede strijd gestreden tussen kooplieden en boeren en aan het eind van de negentiende eeuw hadden de industriële kapitalisten tijdelijk volledig gezegevierd. Hun maatschappelijke dominantie, die het meest geprononceerd was in de jaren negentig van de negentiende eeuw en in de periode tussen de Eerste Wereldoorlog en de crisis, was definitief gebroken door de depressie. De ideologische nederlaag van de traditionele kapitalisten was vooral zo totaal geweest omdat zij geen enkele poging hadden gedaan om de feitelijke structuurveranderingen van het kapitalisme — in het bijzonder de schaalvergroting en de gegroeide interdependentie in de economie, tezamen resulterend in een soort socialisering — in hun economisch denken te verwerken. Ook in de jaren twintig, de periode waarin de pogingen om het kapitalisme en de democratie te identificeren het hevigst waren, was er al lang geen sprake meer van individueel en rationeel handelen in een vrije marktsituatie, hetzij door individuele personen, hetzij door ondernemingen. Achter de slechts in schijn solide façade van de vrije markt bevond zich het gewemel der belangengroepen. Er was geen sprake van liefde voor de vrije markt. Wat de belangengroepen juist tot iedere prijs probeerden was zichzelf tegen de ruïneuze effecten van de markt te beschermen. Het regulerende optreden van de overheid in het circus van belangengroepen, waar Roosevelt een begin mee maakte, legitimeerde het bestaan van die groepen en bracht zo de ware structuur van de Amerikaanse samenleving aan het licht. Regulering was

bovendien noodzakelijk geworden omdat het panische zoeken naar politieke en economische geborgenheid tijdens de crisisjaren zonder overheidsingrijpen in anarchie had kunnen ontaarden.¹² Het idee dat een democratische samenleving als de Amerikaanse het best begrepen kan worden als een ingewikkeld systeem van elkaar beconcurrerende belangengroepen was veel meer dan een gelegenhedsvondst van Bell om het innoverende karakter van de New Deal aan te tonen. Het was ook meer dan een analytisch instrument ten dienste van de sociale wetenschap. Dit denkbeeld, dat overigens al een respectabele geschiedenis had, werd in feite de spil waar het hele wereldbeeld van het einde van de ideologie om draaide. Heel duidelijk bleek dat bijvoorbeeld uit het al eerder vermelde boek van S. M. Lipset, *Political Man*. Daarin probeerde Lipset de vraag te beantwoorden wat nu de essentiële voorwaarden waren voor het functioneren van de democratie. Een democratie kon, meende hij, niet bestaan zonder politieke strijd. Zouden er geen conflicten zijn dan zou het politieke apparaat afsterven en de democratie in apathie ten onder gaan. Tegelijkertijd moest de democratie zo stevig in elkaar zitten dat de op zich noodzakelijke conflicten geen kans kregen de politieke structuur te gronde te richten. Daarom kon geen enkele democratie zonder consensus. Consensus was voor het eind van de ideologie een sleutelbegrip, zo belangrijk dat het tenslotte de gepostuleerde noodzaak van het conflict volledig overwoekerde. In een democratie bestond een consensus wanneer alle deelnemers aan het politieke spel het fundamenteel eens waren over de in acht te nemen spelregels. Minderheden moesten zich, ook als ze hun zin niet kregen, aan de regels houden, maar die eis impliceerde wel dat de meerderheid omzichtig met zijn macht zou omspringen door op elk moment rekening te houden met de politieke en culturele gevoeligheden van de minderheid, of minderheden.

Marx was de eerste geweest, stelde Lipset, die het fundamentele belang van het politieke conflict had ingezien. Voor het consensus-idee had hij jammer genoeg geen oog gehad, vooral niet omdat hij het functioneren van de democratie nooit als een wezenlijk probleem herkend had. Zolang de kapitalisten heersten was er geen democratie en tegen de tijd dat hun ellendige heerschappij gebroken was, was er geen behoefte meer aan spelregels, omdat het com-

munisme kennelijk vanzelfsprekend democratisch was. Marx was daarom, besloot Lipset, als theoreticus van de democratie niet veel waard. Vandaar dat Tocqueville en niet Marx Lipsets leidsman was in de theorie van de democratie. 'Essentially this book [*Political Man*] suggests that the sociology of politics return to the problem posed by Tocqueville: the social requisites and consequences of democracy.'¹³

Tocqueville

Tocqueville was in de jaren vijftig in de Amerikaanse sociaal-wetenschappelijke literatuur alomtegenwoordig. Een hoofdstuk kon in die jaren eigenlijk niet beginnen voordat het met een Tocqueville-citaat als bewijs van politieke deugdzzaamheid was voorzien. Als het eind van de ideologie één schutspatroon had, dan was het deze Franse edelman. Iedereen was het erover eens dat hij in het post-politieke tijdvak van de welvaartsstaat een beter gekwalificeerde gids was dan de uitvinder van de 'Verelendung'. Tocqueville dankte die reputatie aan één enkel werk, *De la Démocratie en Amérique*, al heeft hij veel meer geschreven. Het eerste deel van dit boek verscheen in Parijs in 1835, het tweede vijf jaar later. Het geheel was de neerslag van een grote reis die hij een paar jaar tevoren door de Verenigde Staten had gemaakt met de bedoeling de werking van de meest radicale democratie die op dat moment in de wereld bestond, van nabij te bestuderen. Hoewel afkomstig uit een streng royalistische familie was de jonge Tocqueville tot de conclusie gekomen dat de historische opmars van de democratie niet meer te stuiten was. Alle gebeurtenissen van de laatste 700 jaar, meende hij, wezen in dezelfde richting. De gelijkheid van de mensen werd steeds groter. Wat er ook gebeurde, alles leek die voorbestemde, universele en permanente ontwikkeling te bevorderen. Tocqueville bekende te leven in een soort religieuze vrees voor deze onstuitbare revolutie. Onstuitbaar, maar misschien tenslotte bestuurbaar. In Europa had de democratische revolutie alleen maar narigheid en ellende veroorzaakt. De democratische massa's waren daar niet verder gekomen dan de vunzige kampementen die ze naast de imposante ruïne van het *ancien régime* hadden betrokken. Er was eigenlijk maar één plaats waar de revo-

lutie anders, positiever, was verlopen. Om eens te zien hoe de meest democratische staat in de wereld er al zo'n zestig jaar lang in slaagde welvarend en politiek stabiel te blijven, reisde Tocqueville in de jaren dertig van de vorige eeuw naar de Verenigde Staten. 'J'avoue que dans l'Amérique j'ai vu plus que l'Amérique; j'y ai cherché une image de la démocratie elle-même, de ses penchants, de son caractère, de ses préjugés, de ses passions; j'ai voulu la connaître, ne fut-ce que pour savoir du moins ce que nous devons espérer ou craindre d'elle.'¹⁴

De democratie die Tocqueville aantrof beviel hem in het geheel niet. Het was dan wel de onvermijdelijke toekomst, emotioneel moest hij er niets van hebben. Zijn boek bevat gruwelijke passages over het licht hysterische conformisme dat de Amerikanen kenmerkte, en, dat is wat het vooral zo gruwelijk maakt, nog steeds kenmerkt. Het door hem gegeven beeld is onmiddellijk herkenbaar voor de moderne lezer. Met de negatieve stukken was men natuurlijk in de jaren vijftig niet zo gelukkig. Over de kritische, in vrees levende Tocqueville werd dan ook in die jaren wat betuttelend geschreven. Hij had het allemaal wat te zwart gezien; bij al zijn verdiensten had hij toch nog te weinig oog gehad voor de unieke grootheid van de Verenigde Staten. '... Tocqueville somewhere left out a quality of generous openness to the world of experience and ideas, including the harshest ideas. This has proved especially true of the intellectual elites.'¹⁵

Ondanks zijn zwartgallige passages, die natuurlijk het aardigste zijn, zag Tocqueville ook heel goed de positieve kanten van de Amerikaanse democratie. Zijn vrees voor de democratie werd vooral ingegeven door de gedachte dat de macht van de meerderheid in een democratie licht kan ontaarden in een ongebreidelde tirannie van de meerderheid. Wie moest zich daartegen verzetten als de autonomie van traditionele sociale structuren, vooral de aristocratie, door de democratische revolutie was weggevaagd? Alleen door wat in de Verenigde Staten spontaan leek te zijn gebeurd, de opbouw van de democratie van onderaf, sterke segmentering van de samenleving en een extreem pluralistische sociale structuur, kon wellicht aan de opmars van de angstig conformistische massale meerderheid een halt worden toegeeroepen. 'Tocqueville's concern for a pluralistic political system resulted from his

interpretation of the trends of modern society. Industrialization, bureaucratization, and nationalism, which were bringing the lower classes into politics, were also undermining the smaller local centres of authority and concentrating power in the State Leviathan. [...] His study of America suggested to him two institutions which might combat the new Leviathan: local self-government and voluntary associations.¹⁶

Lokaal zelfbestuur was en is in de Verenigde Staten van grotere betekenis dan in enig ander land. Toch was dat niet een zaak die in de democratie-theorie van het eind van de ideologie een belangrijke rol speelde. Misschien wel omdat de bedenkers van deze theorie zich sterk geïdentificeerd hadden met de enorm toegenomen macht van de Amerikaanse overheid. Het eind van de ideologie was immers voor een aanzienlijk deel een verklaring en tegelijk legitimering van de dominante rol van de overheid in de moderne welvaartsstaat. Blijven over de 'voluntary associations', van elke denkbare snit, politieke partijen, vakbonden, consumentenorganisaties, etnische verenigingen en biljartclubs. Hoe meer, hoe beter de democratie gefundeerd zal zijn. De soliditeit van de democratie wordt nog verder bevorderd, stelde de theorie, als iedere staatsburger lid is van een groot aantal verschillende belangengroepen. Hij moet dan zijn loyaliteiten verdelen, krijgt begrip voor verschillende standpunten en is niet in staat zijn politieke emoties al te zeer op een enkele kwestie te richten.

Bijzonder gevaarlijk is een situatie waarin er slechts een beperkt aantal groepen of organisaties is, waarvan het lidmaatschap dan bovendien nog precies samenvalt met fundamentele sociale, economische of etnische verschillen in de betrokken samenleving. De emoties kunnen in een dergelijke situatie hoog oplopen, waardoor de consensus, de smeerolie van het democratisch apparaat, gemakkelijk in rook kan opgaan.¹⁷

Met zijn bezorgdheid over de ontsporingmogelijkheden van de democratie en zijn suggestie dat de politieke voorspoed van de Verenigde Staten te danken was aan het pluralistische karakter van dat land, kwam Tocqueville als groepen voor de sociologen van de jaren vijftig. Hij opereerde daarenboven vanuit dezelfde, wat paradoxale opvattingen als de eind van de ideologie-denkers. Hij beschouwde de Verenigde Staten als uniek, omdat daar de voor-

delen van de democratie de kans kregen de nadelen te overschaduwen, en tegelijkertijd als levend voorbeeld voor de toekomst van Europa, als Europa tenminste in staat was zijn democratische emoties zodanig te temmen dat de democratische revoluties niet telkens ontaardden in alles verwoestende stedelijke jacquerieën.

Buiten de optimale segmentering waren er nog meer eisen waaraan het systeem van elkaar beconcurrerende belangengroepen moest voldoen wilde het de politieke stabiliteit bevorderen. Zo moest, wat op het eerste gezicht wat verrassend lijkt, de democratie binnen de verschillende belangengroepen liefst op een laag pitje branden. Lipset schreef in *Political Man* dat vele mensen het betreurden dat de nieuwe Amerikaanse vakbonden, als gevolg van sterke bureaucratiseringsverschijnselen, steeds minder democratisch gingen werken. Naar zijn mening was er helemaal geen reden voor droefheid, als men het grotere belang van de nationale democratie maar in het oog hield. Vakbonden waar de leden de dienst uitmaakten gedroegen zich in de praktijk onverantwoordelijk, omdat zij alleen op eigen belang letten en de grotere samenhang, de nationale economie bijvoorbeeld, uit het oog verloren. Een oligarchisch, maar stabiel en verantwoordelijk kader was, ondanks het wat ondemocratische karakter, te verkiezen. Lipset concludeerde: ‘... institutionalized democracy within private governments is not a necessary condition for democracy in the larger society, and may in fact at times weaken the democratic process of civil society. The various secondary associations independent of the state which Tocqueville saw as necessary conditions of a democratic nation have been in both his day and ours largely one-party oligarchies.’¹⁸ Een zekere mate van apathie bij leden en kiezers is in deze democratie-theorie een nuttige eigenschap. Met weerszin vermeldde Lipset de hoge participatiegraad in communistische partijen, gevolg van het fanatieke, machtsbeluste ronselwerk van het kader. Politiek engagement was in een functionerende democratie een soort afwijking waarmee het altijd oppassen was; voor je het wist beklommen de geëngageerden de barricaden. Vandaar dat apathie bij de kiezers in een democratie, zich uitend in lage opkomstpercentages, wel beschouwd kon worden als een bewijs voor de gezondheid van de democratie. Instemmend citeerde Lipset David Riesman die van mening was dat de absente kie-

zers wel wat beters te doen hadden, en, in het volste vertrouwen in het systeem, op verkiezingsdag gingen picknicken. Deze interpretatie van lage opkomstpercentages moesten Lipset en Riesman wel haast geven omdat anders de reputatie van de Verenigde Staten, als de meest perfecte democratie, in gevaar zou zijn gekomen. In de Verenigde Staten waren en zijn de opkomstpercentages veel lager dan in de meeste Europese democratieën. Wat hogere percentages, voegde Lipset eraan toe, wellicht om de Europese lezers gerust te stellen, zijn op zich niet slecht. Zou echter de opkomst hoog tot zeer hoog worden dan duidde dat toch op sterke conflicten en een bedreigde consensus in de betrokken samenleving. Lipset gaf het voorbeeld van de Weimarrepubliek.¹⁹

Als kiezers en leden zich maar beter heel rustig konden houden betekende dat dat de politieke elites en de oligarchieën die de belangengroepen bestuurden een relatief grote mate van zelfstandigheid hadden. Volgens de hier beschreven theorie werd die zelfstandigheid zeer bevorderlijk geacht voor de stabiliteit van de democratie. Elites, meende men, gedroegen zich per definitie verantwoordelijker dan hun achterban. Zij waren immers in staat het gehele politieke veld te overzien, wisten daardoor wat wel en niet mogelijk was en konden, op grond van dat overzicht, met andere elites compromissen sluiten. Wanneer de elite van een bepaalde groep haar autonomie verliest en in de greep geraakt van haar kortzichtige achterban, wordt een dergelijke belangengroep een dissonant in de zakelijke competitie der belangengroepen. Zij is niet meer compromisbereid en raakt geïsoleerd, waardoor het vermogen de belangen van de leden te beschermen verdwijnt, of, wat nog erger is, zij steekt met haar onredelijkheid andere groepen aan. In dat laatste geval is de consensus, waarop het hele systeem rust, in gevaar en daarmee ook de democratie, die op haar plaats moet worden gehouden door de twee ankers van belangenconflict en consensus. Haast even belangrijk als de autonomie van de elite ten opzichte van de achterban is een zekere mate van zelfstandigheid van de achterban ten opzichte van de elite. Het moet niet zo zijn dat de achterban als was in de manipulerende handen van de elite is. Dat zou in bepaalde situaties, in de theorie van de belangengroependemocratie veel minder talrijk dan in het omgekeerde patroon, onverantwoordelijke en machtsbeluste elites al te gemakkelijk vrij spel geven.²⁰

Belangengroepen

Landen die niet beschikken over een hecht georganiseerd systeem van belangengroepen worden door een reeks van politieke gevaren bedreigd. De ellendigste daarvan zijn ongetwijfeld dictatuur en revolutie. Dictatuur kan het gevolg zijn van de afwezigheid van belangengroepen in een situatie waar de macht van de centrale overheid sterk toeneemt. Alleen stevig in de samenleving wortelende belangengroepen kunnen aan zo'n overheid weerstand bieden. Revolutionaire mogelijkheden ontstaan gemakkelijk als fundamentele sociaal-economische verschillen precies samenvallen met een gering aantal belangengroepen. De bereidheid tot wederzijds begrip, een noodzaak voor het politieke compromis, is in een dergelijk politiek systeem meestal afwezig.²¹

Het belangengroepensysteem moet zo georganiseerd zijn dat nieuwe groepen er gemakkelijk in opgenomen kunnen worden. Blijven nieuwe groepen te lang buiten de deur staan dan krijgen ze de neiging de consensus te verwerpen. Integratie is een proces van wederzijdse erkenning. De samenleving erkent de nieuwe, zich emanciperende, groep. Die groep erkent en bevestigt de bestaande samenleving door zich op basis van de consensus als verantwoordelijke belangengroep te gedragen. Degenen aan wie, om wat voor redenen dan ook, het recht onthouden wordt om een erkende belangengroep te formeren zullen langs minder nette wegen politieke en materiële voordelen proberen te halen. Daniel Bell geeft het voorbeeld van de voornamelijk uit Italianen bestaande gangsterorganisaties. De arme Italiaanse immigranten hadden in de Amerikaanse steden nauwelijks kans op sociale mobiliteit. Niet alleen werden zij gehandicapt door de voor de Amerikaanse omstandigheden volledig ongeschikte dorpscultuur die ze uit Italië hadden meegebracht, ook konden ze politiek niet hogerop omdat alle aardige functies in het stedelijke politieke apparaat werden gemonopoliseerd door de immigranten die hen net waren voorgegaan, de Ieren. Zo vervielen ze, zegt Bell, omdat ze toch, als alle goede Amerikanen, sociaal omhoog wilden, tot misdadige praktijken. Omdat hij de georganiseerde misdaad interpreteert als een slechts licht van de norm afwijkende variant van sociale mobiliteit, kan Bell tot de conclusie komen dat het met de misdaad allemaal nogal

meevalt. '... the mobsters, like the gamblers, and like the entire gangdom generally, were seeking to become quasi-respectable and establish a place for themselves in American life.'²²

Zoals zoveel belangengroepen is ook die der Italianen door de New Deal in het politieke circuit opgenomen. Dit kwam onder meer doordat de electorale coalitie, waarmee Roosevelt tot vier keer toe werd gekozen, sterk afhankelijk was van de medewerking van de half-criminele politieke 'machinerie' die de stemmen in de grote steden beheerste. Bell twijfelde er niet aan of het politieke aanzien dat de Italianen zich nu verworven hadden zou het einde van hun ruwe praktijken betekenen. Daaruit kunnen we leren dat in de Verenigde Staten alles zich tenslotte ten goede keert. Ook de misdaad draagt daar bij aan emancipatie en politieke stabiliteit. Wat de New Deal in de jaren dertig zo verdienstelijk deed voor de Italianen, andere etnische minderheden en vooral de industrie-arbeiders, namelijk hen een kans geven zich te ontwikkelen tot verantwoordelijke belangengroepen, zou in elke democratie een essentiële taak van de overheid moeten zijn. Groepen die nog in de organisatorische kinderschoenen stonden moesten door de overheid op weg geholpen worden. Gold voor nieuwe groepen dat ze gemakkelijk toegang tot het systeem dienden te krijgen, oude groepen, die bezig waren maatschappelijke invloed en status te verliezen, mochten er niet te snel uitgegooid worden. Dat zou evengoed kunnen leiden tot frustraties en destabiliserend extremisme.

Een aantal Westeuropese democratieën en vooral de reuzendemocratie van de Verenigde Staten hadden zich, schreef Lipset, in de jaren veertig en vijftig politiek zodanig ontwikkeld dat hun belangengroependemocratie een zeer hoge graad van stabiliteit bereikt had. Alle fundamentele politieke vragen waren in die landen opgelost, nu zowel links als rechts de verzorgingsstaat geaccepteerd hadden. Hoewel in de theorie van het politieke pluralisme niet veel aandacht werd gegeven aan historische omstandigheden, wees Lipset toch op de gunstige historische ontwikkeling die de genoemde landen in hun haast paradijselijke staat gebracht had. Protestantisme en handelskapitalisme hadden in die landen al snel gezorgd voor een onafhankelijke en trotse burgerij, op zich wellicht de beste garantie voor een democratische ontwikkeling.

Bovendien was geen van die landen (vergelijkenderwijs natuurlijk) ooit straatarm geweest. Welvaart had onder alle omstandigheden als een nuttige adjunct van de democratie gefunctioneerd. Waarschijnlijk was er ook een positieve correlatie tussen welvaartsniveau en politiek pluralisme. Tenslotte was er in deze gezegende landen nooit sprake geweest van grote historische discontinuïteiten, zowel de politieke als de sociaal-economische ontwikkeling had er geleidelijk plaatsgevonden. Landen waar al die gunstige voorwaarden ontbraken, waar de burgerij een zwakke, bange groep was, de industrialisatie hortend verliep en een reactionaire heersende klasse alleen repressief kon optreden, waren op afzienbare termijn niet in staat een stabiele democratie te vormen. Zij zouden voorlopig onvermijdelijkerwijs door allerlei soorten extremisme geteisterd worden. In het bijzonder over de politieke mogelijkheden van de ontwikkelingslanden was Lipset somber gestemd.

In het slothoofdstuk van *Political Man* kwam Lipset tot de conclusie dat de democratie, zoals door hem beschreven – een systeem van competitieve belangengroepen, geschraagd door een brede maatschappelijke consensus – meer was dan alleen een middel om een rechtvaardige samenleving tot stand te brengen. De post-politieke, of post-ideologische democratie wás de rechtvaardige samenleving. 'A basic premise of this book is that democracy is not only or even primarily a means through which different groups can attain their ends or seek the good society; it is the good society itself in operation.'²³ Op het eerste gezicht een aardige en voor iedere democraat acceptabele conclusie. Democratie is de meest essentiële voorwaarde voor een prettige samenleving. Toch moeten we ons dan bedenken dat Lipset democratie in feite zeer beperkend gedefinieerd heeft. Door hem en andere aanhangers van deze interpretatie werd nauwelijks rekening gehouden met mogelijke veranderingen in de alles dragende consensus. Hoe strakker de consensus-definitie, en de neiging daartoe bestond in de jaren vijftig, hoe groter de kans dat een ieder die zich niet geheel met de (beperkte) consensus kon identificeren, werd afgeschilderd als een gevaarlijke figuur, een systeem-bedreigende extremist. Door het smal gedefinieerde proces tot norm te maken was er niet meer de mogelijkheid dat proces, hoe wezenlijk ook op zichzelf,

te toetsen aan verderstreckende, misschien zelfs wel utopische, doelstellingen.

Pluralisme als een set van praktische eisen voor een redelijk stabiele democratie is nog tot daar aan toe. De eisen zijn vrij concreet, het resulterende systeem herkenbaar. De ontwikkeling van het pluralisme bleef daar echter niet bij stilstaan. Naarmate het decennium vorderde werd het steeds meer en steeds vager, een ware substituutreligie, om van ideologie maar niet te spreken.

‘Surely the basic conflict of our times, the world civil war of our own day, is precisely the conflict between those who would reduce the world to one and those who see the world as many... It is the choice, in short, between dogmatism and pragmatism; between the theological society and the experimental society; between ideology and democracy. This world civil war will come to an end when, and only when, the absolutists renounce their determination to make the world over in a single image, only when they accept a pluralistic destiny for mankind.’²⁴

Evenwicht

Niet alleen qua politieke structuur bleken de Verenigde Staten de best denkbare oplossing te hebben verwezenlijkt. In de jaren vijftig werd ontdekt dat zich in de economie, zowel als gevolg van de briljante improvisatie van de New Deal als van het inherente pragmatisme van de Amerikaanse samenleving, ook een systeem van elkaar in evenwicht houdende krachten was ontstaan. De ontdekker van dit systeem, J. K. Galbraith, toen al voorzien van een perfect gevoel voor de aansprekende verbale formule, bedacht daarvoor de term ‘countervailing power’.

De polemiek tussen links en rechts over de inrichting van de economie, vond Galbraith, sloeg nergens op. Beide partijen hadden hun ziel verkocht aan abstracties en letten niet op wat zich in werkelijkheid afspeelde. Rechts, dat wil zeggen de ondernemers, was beneveld door nostalgie naar het klassieke economische systeem van perfecte mededinging en een afwezige overheid. Als er al ooit perfecte mededinging had bestaan, dan was herstel nu volstrekt onmogelijk geworden. De schaalvergroting in de productiesector die had geleid tot monopolistische en oligopolistische construc-

ties, sloot dat bij voorbaat uit. Economische competitie, zoals bedoeld door Adam Smith, was een onherroepelijk achterhaald geloof, hoezeer de ondernemers er ook op aandrongen het bidden tot de oude afgod verplicht te stellen. De linkerzijde, vakbonden en vooral liberale intellectuelen, wond zich op over wat rechts niet wilde zien, de schaalvergroting in de economie. Daardoor waren machtsconcentraties ontstaan die noodzakelijkerwijs door de overheid moesten worden aangepakt. Alleen regulering en planning konden de nu ongecontroleerde economische macht weer controleerbaar maken. Zelfs speelden de liberals met de gedachte bepaalde sleutelindustriën te nationaliseren. Dat was maar dreigende speculatie, dacht Galbraith, in hun hart voelden ze daar eigenlijk niet voor. Wat rechts wilde kon niet, wat links wilde hoefde niet; tot die conclusie bracht hem koele observatie van de economische werkelijkheid.

Inderdaad had een geweldige schaalvergroting zich voorgedaan. Inderdaad werd de productiesector, wat betreft een paar essentiële producten, beheerst door monopolies en oligopolies. Galbraith wees er echter op dat die situatie, en dat werd door links altijd vergeten, aanzienlijke economische voordelen genereerde. Alleen de zeer grote bedrijven konden het zich permitteren veel geld aan wetenschappelijk onderzoek uit te geven. Daardoor waren die bedrijven de dragers van de technologische vooruitgang. De efficiency van de Amerikaanse economie zou met herstel van de perfecte mededinging en de daaruit resulterende kleinschaligheid, allerm minst gediend zijn. 'Bigness' was economisch nuttig. De macht van de, aan de produktiekant competitie-loze, reuzen zou een gevaar kunnen zijn, schreef Galbraith, ware het niet, en nu komt zijn ontdekking, dat zich een nieuwe vorm van mededinging ontwikkeld had.

'In fact, new restraints on private power did appear to replace competition. They were nurtured by the same process of concentration which impaired or destroyed competition. But they appeared not on the same side of the market but on the opposite side, not with competitors but with customers or suppliers. It will be convenient to have a name for this counterpart of competition and I shall call it *countervailing power*.'²⁵ Het beste voorbeeld van de werking van dit mooie principe was de arbeidsmarkt. De macht

van de grote ondernemingen had aan de andere zijde van de markt de macht van de grote vakbonden als het ware te voorschijn geroepen. Een ander voorbeeld waren de grootwinkelbedrijven die, door op enorme schaal in te kopen, als volkomen gelijkwaardige partners van de produktieondernemingen konden fungeren. Galbraith gaf toe dat in tal van economische sectoren van countervailing power nog geen sprake was. Hier zag hij een belangrijke taak voor de overheid. Die kon, door tijdelijke steunverlening, countervailing power creëren in die sectoren waar zij nog ontbrak. De New Deal had, zoals altijd, het goede voorbeeld gegeven. De nieuwe macht van de vakbonden was vooral te danken aan het stimulerende werk dat de New Deal, onder andere door beschermende wetgeving, in de late jaren dertig had gedaan. De bijzondere betekenis van de New Deal is een element dat in de analyses van het einde van de ideologie telkens terugkeert. De Amerikaanse samenleving bood alle mogelijkheden voor countervailing power en interest-group democracy, maar de New Deal was nodig om die mogelijkheden te activeren. De New Deal, zoals Daniel Bell het uitdrukte, legitimeerde de belangengroepenstructuur en maakte er een politiek systeem van.

Functioneert de countervailing power eenmaal in een economische sector, dan kan de overheid zich daaruit volledig terugtrekken. Die sector is zelf-regulerend geworden. In principe kan, door de bewuste organisatie van countervailing power, de hele economie zelf-regulerend gemaakt worden. De favoriete oplossingen van de linkse intellectuelen, overheidsingrijpen en nationalisatie, zijn dan geheel overbodig geworden. De overheid kan zich dan beperken tot beïnvloeding, met behulp van het keynesiaanse instrumentarium, van het macro-economische klimaat. Des te beter, meende Galbraith, als de overheid zich met individuele investeringsbeslissingen bezig zou moeten houden zou ongetwijfeld een monsterachtig bureaucratisch apparaat opgebouwd moeten worden.

De schitterende economische machine, die Galbraith beschreef, grootschalig, efficiënt en moeiteloos in balans door countervailing power, werd alleen bedreigd door zijn eigen succes. Terwijl iedereen in die jaren een reprise van de depressie verwachtte, leefde Galbraith in vrees voor een al te exuberante economische activiteit.

Die kon gemakkelijk leiden tot inflatie en inflatie was als zand in de machine van de countervailing powers. Werkgevers en werknemers bijvoorbeeld zouden in een inflatoire situatie zich niet meer gedragen als mededingers, ieder zich aan een andere zijde van de markt opstellend, zij zouden aan dezelfde kant onder één hoedje gaan spelen. De werkgevers zouden zonder bedenken instemmen met loonsverhogingen omdat zij die, in de vorm van prijsverhogingen, direct weer door konden schuiven. Om deze dreiging te ontlopen was het volgens Galbraith het beste het productieapparaat permanent met lichte onderbezetting te laten functioneren. Het is er niet van gekomen.

Succes

De wat paradoxale gedachte dat het kapitalisme wel eens aan zijn eigen succes ten onder kon gaan werd in de vroege jaren veertig al eens geopperd door J. Schumpeter, al stelde die zich het mechaniek van de zelfvernietiging heel anders voor. Schumpeter had zijn denkbeelden uiteengezet in het in 1942 verschenen *Capitalism, Socialism and Democracy*. Zijn centrale hypothese over het bedreigende succes van het kapitalisme was des te opmerkelijker omdat in 1942 niemand nog enig benul kon hebben van de sterke economische groei die zich na het eind van de oorlog voordeed. Schumpeter, die in de innoverende individuele ondernemer de motor van het kapitalisme zag, was van oordeel dat ernstige economische crises onvermijdelijk bij het kapitalisme hoorden. Hoe sneller de groei, hoe dramatischer de depressie. Ondanks hun ellendige effecten op korte termijn, dienden depressies de vooruitgang door het economisch systeem de kans te geven zich te herstellen. Dat in te zien vroeg echter een historisch perspectief dat de slachtoffers van een depressie meestal niet op konden brengen. De afwisseling van snelle groei en crises kweekte een sociaal klimaat waarin arbeiders en vooral intellectuelen zich afkeerden van het kapitalisme en op zoek gingen naar een produktiesysteem dat niet op lange termijn maar op korte termijn een rechtvaardige en efficiënte indruk maakte. Daarbij zouden ze zeker de hulp inroepen van de overheid, die dan het kapitalisme in een mateloos groeiende bureaucratie zou doen verstikken. De bureaucratiseringsimpuls

van de overheid werd versterkt door de bureaucrativering van het bedrijfsleven zelf, gevolg van de schaalvergroting van het productieapparaat. Deze dubbele rampspoed betekende met zekerheid het einde van de innoverende ondernemer, het creatieve hart van het systeem. Het verbluffende succes van het kapitalisme moest wel eindigen in stagnatie.

Een prachtig beeld, vond Daniel Bell, die Schumpeter zelfs een pluimpje gaf voor zijn 'tragisch levensgevoel'.²⁶ Gelukkig maar dat de door Schumpeter geschetste situatie zich in de Verenigde Staten nooit zou kunnen voordoen. De fabelachtige dynamiek van het kapitalisme, waar Schumpeter over sprak, was Amerikaans, het sociale mechanisme daarentegen dat het kapitalisme om zou brengen, de collusie van kritische intellectuelen en machtsbeluste overheid, dát was Europees. Schumpeter maakte de fout die de sociale wetenschap voortdurend maakte, te denken dat Europese patronen en ontwikkelingen voorspellende betekenis hadden voor de Verenigde Staten. De v. s. waren anders, de arbeiders en intellectuelen hadden daar het kapitalisme aanvaard en de overheid was er niet meer dan een neutrale en betrouwbare scheidsrechter. 'American democracy, with its philosophical roots in Jeffersonianism and its development into a multi-group society, may have very different consequences for capitalism from those of European democracy.'²⁷ Voor Bell was het buiten kijf dat het Amerikaanse kapitalisme, na de tijdelijke bewusteloosheid van de crisis, geheel geveraliseerd was. Hadden vooraanstaande economen in 1940 nog gedacht dat permanente stagnatie in de toekomst Amerika's deel zou zijn, nu was duidelijk dat een combinatie van keynesianisme, vrije markt en een nieuw sociaal verantwoordelijkheidsgevoel van de ondernemers, de traditionele dynamiek van het Amerikaanse kapitalisme, altijd al veel groter dan in Europa, hersteld had. Economisch-technische problemen bestonden niet meer. Er was geen reden te veronderstellen, gegeven het pragmatisme van de belangengroependemocratie, dat de politieke problemen die nog resulteerden moeilijkheden zouden geven. De te verwachten economische expansie maakte bovendien het politieke probleem van de inkomensdistributie veel minder dringend. Toch was Bell niet geheel gerust op de toekomst. De dreiging van de Sovjetunie noodzaakte de Verenigde Staten te leven met een permanente

oorlogseconomie. Wat de consequenties daarvan zouden zijn voor de verhouding tussen overheid en economie was moeilijk te overzien.

Als de theorie over de belangengroependemocratie juist is, mag er in ieder geval geen heersende klasse zijn, die zou immers de competitie van de belangengroepen tot een zinloos spektakel maken, doordat zij in laatste instantie alle wezenlijke maatschappelijke beslissingen kan nemen. Er was de Amerikaanse sociologie in de jaren vijftig dan ook alles aan gelegen te bewijzen dat zo'n heersende klasse in de Verenigde Staten inderdaad ontbrak. Daartoe moest allereerst een passende definitie gegeven worden. 'A ruling class may be defined as a power holding group which has both an established *community* of interest and a *continuity* of interest.'²⁸ Daniel Bell, van wie deze definitie afkomstig is, had geen moeite toe te geven dat er in de Verenigde Staten ooit zo'n heersende klasse geweest was. Dat was in de jaren dat het kapitalisme nog voornamelijk een familiezaak was. In die tijd domineerden zestig families de Verenigde Staten, zowel sociaal, politiek als economisch. De aftakeling van dat bestel was al aan het eind van de negentiende eeuw begonnen en volgens Bell in de jaren vijftig nagenoeg voltooid. Niet langer was economische macht een kwestie van aanvaarding van je erfdeel. Managers, gekozen om hun technische vaardigheden, hadden het nu voor het zeggen in de grote ondernemingen. De Amerikaanse sociale structuur was in enkele decennia veel amorpher geworden.²⁹ Er was nog wel een upper-class, bestaande uit de nette en schatrijke nakomelingen van de oorspronkelijke oprichters, maar die had niet de minste politieke invloed. Volstrekt niet identiek met de upper-class was de ruling-group, die nu juist wel de politieke macht in handen had. Deze ruling-group was heel wat anders dan de vroegere heersende klasse. Zij was in feite een coalitie van wisselende samenstelling, gerecruteerd uit de elites van de verschillende belangengroepen. Van klassemacht was geen sprake meer. Vandaar dat klassenanalyse geen klaarheid kon brengen in de politieke structuur van de Verenigde Staten.

Power elite

Gezien het essentiële belang, voor de hele sociologie aan het eind van de ideologie, van de afwezigheid van een heersende klasse, valt het te begrijpen dat *The Power Elite* van C.W. Mills, dat verscheen in 1956, als een nare schok kwam. Na te hebben geconstateerd dat Mills eerder retoriek bedreef dan de wetenschap beoefende reduceerde Bell de redenering in dit onwelkome boek gemakshalve tot de stelling dat in de Verenigde Staten een steeds kleiner aantal personen aan de top van de dominerende instituties zoals staat, leger en industriële ondernemingen, steeds verstrekkender beslissingen kon nemen. Dat, zei Bell, was inderdaad zo. Het bewees echter allerm minst, vond hij, dat die personen dan ook een heersende klasse vormden. Dat zij macht uitoefenden betekende niet dat hun onderlinge cohesie, volgens Bells definitie een zaak van het allerhoogste belang, groot was. Daarvoor moest er sprake zijn van aanzienlijke gemeenschappelijke belangen. Met dergelijke vraagstukken had Mills zich niet beziggehouden. Mills had zich die dingen af moeten vragen, had moeten onderzoeken of er gemeenschappelijke belangen waren en zo ja, hoe die belangen dan door de elite gecoördineerd werden. 'The problem of *who unites with whom on what* is an empirical one, and this consideration is missing from Mills' work.'³⁰ Mills had niets begrepen van de verbluffende complexiteit van de belangengroepdemocratie. Het was bij hem weer hetzelfde treurige Europese lied als bij Schumpeter. De Verenigde Staten volgden nu eenmaal niet, zoals altijd verwacht was, het ontwikkelingspatroon van Europa. Na een unieke historische start ontwikkelde het land zich op unieke wijze verder. De politieke elites en de managers die het in de Verenigde Staten voor het zeggen hadden werden op z'n best verbonden door een vage consensus. Daar hield het mee op, over het merendeel van de praktische politieke kwesties bestond onder deze lieden in het geheel geen overeenstemming.

Een echte heersende klasse viel niet te combineren met de principes van de interest-group democratie. Een duidelijk aanwezige klassestructuur hoefde daarvoor geen wezenlijke belemmering te zijn. Mits de klassen niet precies samenvielen met de hen vertegenwoordigende belangengroepen kon een klassestructuur, omdat zij

een bijdrage leverde aan de segmentering van de samenleving, zelfs heel bruikbaar zijn. Toch bleek uit alles dat het in de kraam van het einde van de ideologie beter uit zou komen als de klassestructuur in de Verenigde Staten maar verdween. Misschien omdat het hele idee van sociale klassen zo Europees aandeed. Klassen en klassestructuur waren in deze jaren wat pijnlijke onderwerpen. George Lichtheim meende dat het met klassen in de Verenigde Staten net zo gesteld was als met sex in de negentiende eeuw, er kon niet of nauwelijks over gepraat worden, en toch was het er en dacht iedereen er voortdurend aan.³¹

Op het eerste gezicht waren er hoopvolle tekenen dat de klassestructuur op z'n laatste benen liep. Verschillen in kleding en behuizing leken te verdwijnen. Wie kon nog het verschil tussen rijk en arm zien wanneer beiden een spijkerbroek aanhadden? Iedereen zat in de schulden vanwege zijn auto en televisie, ook de arbeiders. 'The blurring of class lines... is happening all over America.'³² Dat schreef Granville Hicks, eens, in de vroege jaren dertig, de cultuurpauze van de Amerikaanse communistische partij, tevreden in 1953. Dat de Amerikaanse bevolking zich nieuwe helden had aangemeten op het terrein van gedrag en consumptie vond Hicks evenzeer kenmerkend voor de snelle slijtage van de klassedistincties. tv-quizzmasters en filmsterren vaardigden nu de codes voor het consumptiegedrag uit. Vroeger hadden dat de zeer rijken gedaan, mensen die hun geld verdiend hadden in handel en industrie; de heersende klasse kortom. De nieuwe mediahelden waren wel allerm minst een heersende klasse, eerder een soort exotische huisdieren, meestal ook uit precies dezelfde sociale milieus afkomstig als de gemiddelde Amerikaan.³³

De wetenschap kon deze optimistische visie slechts zeer ten dele bevestigen. Onderzoek toonde aan dat er tussen de klassestructuur in de Verenigde Staten en Europa geen principiële verschillen te ontdekken vielen. De sociale mobiliteit, indicatie van de flexibiliteit van de klassestructuur, was in de Westeuropese landen niet kleiner dan in de Verenigde Staten. De vraag was dan waarom iedereen altijd gedacht had dat de sociale mogelijkheden in de Verenigde Staten groter waren. Dat was het gevolg van het grotere inkomen per hoofd in de v.s. dat resulteerde in kleinere verschillen in levenswijze. De Amerikaanse upper- en middle-

classes benadrukten bovendien, volgens Lipset, het gelijkheids-ideaal dat het fundament was van de Amerikaanse democratische cultuur. Wie het in de Verenigde Staten van krantejongen tot miljonair bracht schaamde zich niet voor zijn nederige start. In Europa was dat allemaal anders, daar werden de scheidslijnen tussen de klassen juist cultureel aangescherpt. De waarnemingen van Hicks klopten wel, de uiterlijke verschillen tussen de klassen werden in de Verenigde Staten kleiner; de conclusies die hij eruit getrokken had waren niet in orde. Geringe uiterlijke verschillen tussen de klassen willen nog niet zeggen dat er geen klassestructuur aanwezig is.³⁴ Deze vrij sombere componenten in te passen in het beeld van maatschappelijke perfectie dat de sociale wetenschap in de jaren vijftig van de Verenigde Staten schilderde was niet al te moeilijk. Wanneer in de v. s. sociale of politieke defecten ontdekt werden was de procedure altijd eender. De norm die de situatie in kwestie als een defect definieerde werd ongeldig verklaard, meestal door die norm als utopisch, of, erger nog, marxistisch, te bestempelen. De daadwerkelijke toestand in de v. s. werd dan vervolgens tot de nieuwe norm verheven. Zo werd ook in dit geval geopereerd. ‘... most analysts, either explicitly or implicitly, have measured the social mobility they found against the absolute of “classless society”, as found either in the mythical American past or in the utopian Marxian future.’³⁵ Het verwarrende en misbruikte concept van de klassenloze samenleving was voor een praktische evaluatie van de toestand in de Verenigde Staten niet bruikbaar. Een klassenloze samenleving kon per definitie niet bestaan, een zekere mate van stratificatie was onvermijdelijk. Meer dan onvermijdelijk, zelfs nuttig. Een niet al te geprononceerde klassestructuur had een belangrijke sociale functie, doordat zij sociaal-psychologisch houvast verschaftte. Direct in het verlengde van die laatste gedachte lag het idee dat té grote sociale mobiliteit bijzonder gevaarlijk kan zijn. ‘... rapid social mobility often results in personal maladjustment, if not actual neurosis.’³⁶ Succesvolle Amerikanen waren veel minder gelukkig dan hun zeer hoge levensstandaard zou doen vermoeden, omdat hun aspiraties altijd weer hoger reikten dan hun prestaties. Te grote flexibiliteit in de sociale structuur kon, samenvattend, gemakkelijk een toestand van normloosheid veroorzaken. Wanneer het marxistische begrip van de klassenloze

samenleving wat praktischer geherdefinieerd werd, waren interessante conclusies mogelijk. 'Thus, a "classless society" apparently means not a society without classes but rather one in which class differences in income and culture are "on the whole" not very great. [...] In short, once "classless society" in its Marxian sense becomes more concrete than an mere slogan, it proves to be not an absolute against which to measure social mobility but actually something very like present-day American society.'³⁷ Bewijs geleverd. Voor zover de Verenigde Staten een klassestructuur bezaten was die nuttig, in alle andere denkbare opzichten waren, de v. s. een klassenloze samenleving.

Vervagen

Het vervagen van de klassendistincties waarvan in het voorafgaande sprake was had natuurlijk bovenal betrekking op de 'verburgerlijking' van de arbeiders. De scherpe stijging van de welvaart stelde vele arbeiders in staat de sprong van stad naar suburb te maken. Daar konden zij dan in een vrijstaande woning de ruime vrije tijd die de 40-urige werkweek hen liet, gebruiken om naar de op afbetaling gekochte televisie te kijken. Deze sociaal-culturele migratie had ook een politieke component, de integratie van de arbeidersklasse in het Amerikaanse politieke systeem. Gestemd hadden de arbeiders in de Verenigde Staten altijd al (voor zover ze tenminste gingen stemmen), nieuw was dat de voor hen opkomende belangengroepen, de vakbonden, aanzienlijke invloed verwierven in de belangengroependemocratie.

In de jaren dat in de Verenigde Staten de ongeschoolde arbeid georganiseerd werd, ruwweg de tweede helft van het crisisdecennium, was er in de nieuwe vakbeweging, de CIO, sprake van een militante toon. Na 1940, schreef Bell, kwam er een snelle de-ideologisering, veroorzaakt door de nationale saamhorigheidsgevoelens tijdens de oorlog, de snelle aanvaarding van de bonden door de werkgevers en ten slotte de bureaucratisering van de bonden zelf. De felle strijd die na 1947 in sommige bonden geleverd werd tegen communistische minderheden had eveneens een opschuiven naar het hart van de nationale consensus ten gevolge.³⁸ Met de soepele integratie van de arbeiders waren nog niet alle politieke

problemen de wereld uit. De lagere klassen, waarvan de arbeiders een substantieel deel vormden, waren namelijk, als het op democratische gezindheid aankwam, niet geheel te vertrouwen. Dat vonden tenminste de sociologen van het eind van de ideologie. Zij vermoedden, ik volg hier de redenering van Lipset, dat het internaliseren van de democratische normen 'a high level of sophistication and ego security' vereiste.³⁹ Bij de lagere klassen waren die eigenschappen meestal ver te zoeken. Arbeiders hadden in het algemeen weinig onderwijs genoten, lazen weinig, waren geen lid van talrijke organisaties en leefden vaak in economische onzekerheid. In arbeidersmilieus waren uitgesproken autoritaire familierelaties eerder regel dan uitzondering. Het door hun gebrekkige scholing veroorzaakte inzicht in de politieke structuur maakte dat de arbeiders de politiek van enige afstand wantrouwend bezagen. Als zij al tot politieke participatie kwamen verwachtten ze, weer als gevolg van een tekortschietend inzicht in de complexiteit van de democratie, onmiddellijke en totale bevrediging van hun verlangens. Door dat irreële verwachtingspatroon waren zij gevoelig voor de verleidingen van volksmenners met patentoplossingen. Het was eigenlijk een wonder dat in landen met een democratische traditie de lagere klassen zich altijd zo fatsoenlijk gedragen hadden. Het waren de politieke elites, de leiders van de arbeidersbeweging, die dat bewerkstelligd hadden. Elites waren volgens de theorie van de belangengroependemocratie haast per definitie democratisch, verantwoordelijk en compromisbereid. De best denkbare elite, perfect voor een snel veranderende samenleving, bestond uit conservatieven met voldoende intelligentie om de noodzaak van hervormingen in te zien. In dit verband verscheen Disraeli als 'minor historical hero' in de sociologie van de moderne verzorgingsstaat. Een pragmaticus die zowel vorstin als arbeiders had weten te lijmen. In de recente geschiedenis van de Verenigde Staten had de republikeinse partij, de meest conservatieve van de twee, dat type van pragmatische, flexibele conservatieven niet voort weten te brengen. Theodore Roosevelt was de laatste republikeinse president met dergelijke eigenschappen geweest. De republikeinse partij was sinds die tijd veel te sterk in de greep geraakt van een intransigent, kleinsteds conservatisme, dat voortdurend bezig was met een vergeefse worsteling met de twintigste

eeuw. De democraten hadden het er met zulke archetypische 'tory radicals' als Roosevelt (Franklin D.) en Stevenson heel wat beter afgebracht. 'Tory radicalism has served to retain the loyalties of both the underprivileged out-groups who gain from needed reforms and the conservative strata who are outraged by the same measures. [...] their presence serves to blur the class lines separating the parties.'⁴⁰ Een wel zeer eenzijdige politieke analyse. Als de lagere klassen democratisch gedrag vertonen was dat de verdienste van een verantwoordelijke elite. Misdroegen zij zich, door ondemocratische bewegingen te steunen en volksmenners te beïnvloeden, dan was dat de schuld van hun eigen autoritaire eigenschappen en krukkige intellectuele outillage. Waarom in het laatste geval elites geen rol spelen werd niet duidelijk. We mogen toch aannemen dat elk politiek gedrag, ook ondemocratisch gedrag, een zekere structuur vertoont. Dan moet er ook een elite zijn om daar richting aan te geven en dat wil zeggen dat politiek wangedrag op zijn minst door elites begeleid wordt. Veel waarschijnlijker is het daarom dat politiek wangedrag net zo'n eliteprodukt is als politiek goed gedrag. Als het al waar zou zijn dat de lagere klassen politiek autoritair en onwetend zijn, moeten we aannemen dat in sommige moderne industriestaten de arbeiders veel dommer en autoritaarder waren dan in andere. Hoe anders verklaren dat in Duitsland de democratie vermoord is? Het ligt meer voor de hand te veronderstellen dat als arbeiders dom zijn, zij overal ongeveer even dom zijn. Als dat juist is dan hebben we niet veel aan de autoritaire impulsen van de arbeiders en andere minder geprivilegieerden als verklaringsgrond. De verschillen in politieke ontwikkeling hebben dan eerder te maken met historische ontwikkeling en, inderdaad, verschillend gedrag van de politieke elites, dan met afwezigheid van democratische sentimenten bij de lagere klassen. Zijn de lagere klassen overigens zo dom en de elites zo verantwoordelijk? Op zijn minst had Lipset daar enig onderzoek naar kunnen doen voordat hij zijn geliefde elites de heldenrol toekende in de democratische traditie. Een heel andere kwestie is de constatering, nauwelijks voor twijfel vatbaar, dat in elke democratie een beangstigend groot aantal personen te vinden is voor ondemocratische politieke avonturen. Of het percentage van zulke mensen in de lagere klassen hoger is dan in de middenklasse is maar weer de vraag.

Integratie

Bij het wonderlijke fenomeen, in de jaren dertig, van de frictieloze integratie van de arbeiders in de Roosevelt-coalitie, en daarmee in het Amerikaanse politieke bestel, rees natuurlijk weer de aloude vraag naar de redenen voor de afwezigheid van een socialistische arbeiderspartij in de Verenigde Staten. De meest algemene verklaring, zo algemeen dat hij alle andere verklaringen insluit, was dat de arbeiders in de Verenigde Staten altijd al de 'American Way of Life' geaccepteerd hadden. De socialistische droom van een alternatieve samenleving was in de v. s. niet nodig, omdat het land zelf al een alternatief was voor de armoede en corruptie van de oude wereld. Hoewel de Amerikaanse socialistische partij een aanzienlijk deel van haar leden uit de immigrantenwereld recruteerde, was de overweldigende meerderheid van de immigranten alleen geïnteresseerd in een snelle integratie in de Amerikaanse samenleving. De integratiedrang werd vooral gestimuleerd door de praktische wens mee te profiteren van de Amerikaanse welvaart, die duidelijk groter was dan in de Europese landen van herkomst. De droom van het socialisme was in de Verenigde Staten gestrand op een rif van biefstuk en appeltaart.⁴¹

In de jaren vijftig, in de euforie van nationale consensus en stijgende welvaart, ging men, ter verklaring van de afwezigheid van het socialisme, nog een flinke stap verder. De Verenigde Staten waren geen alternatief voor het socialisme, betoogde men nu, in de v. s. was het socialisme, voor zover dan mogelijk, verwezenlijkt. Al was hij het er niet volledig mee eens, Lipset toonde toch in *Political Man* duidelijke sympathie voor deze verrassende hypothese. Nadat hij in zijn inleiding had gezegd dat linkse waarden in de Amerikaanse cultuur de boventoon voeren, verklaarde hij zich even verder akkoord met de stelling dat 'the values of socialism and Americanism are similar.'⁴² Hij besloot deze passage, voorzichtig, met de opmerking dat hij vanzelfsprekend niet van mening was dat de Verenigde Staten socialistisch waren. William Petersen, wiens opvattingen over het klassenloze karakter van de Verenigde Staten hiervoor al vermeld zijn, was minder voorzichtig: '... the United States, that arch representative of world capitalism, is becoming a socialist society, insofar as that term has any concrete

meaning.’⁴³ De Amerikaanse economie was niet socialistisch, gelukkig maar, de cultuur daarentegen wel. ‘It is based on the same essential factors – the enormous industrial production, the high and widely distributed income, the general distribution of equalitarian cultural values – that any socialist culture would rest on.’⁴⁴ Hoewel Granville Hicks de stelling wat minder uitdagend formuleerde was hij het in feite met Petersen eens. De Verenigde Staten, schreef hij, waren er als eerste land in geslaagd de industriële revolutie in dienst te stellen van de belangen van de grote meerderheid van de bevolking. ‘We are approximating a way of life that has been the goal of human struggle for a long time [...]. It is here, not in Russia, that the great revolution of our time is most advanced.’⁴⁵

Voor wie een renegaat als Hicks niet mocht vertrouwen, omdat hij wellicht geneigd was zijn nieuwe geloof wat al te gretig uit te dragen, ten slotte nog een laatste getuige, de brave Norman Thomas. Volstrekt onverdacht omdat hij, op het moment dat hij tot de conclusie kwam dat zich in de Verenigde Staten een ware politieke omwenteling had voltrokken, nog steeds leider was van de Amerikaanse socialistische partij. Volgens Thomas was Eisenhowers ‘State of the Union’ van januari 1954 van de grootste historische betekenis, omdat die redevoering duidelijk maakte dat de Amerikaanse conservatieven de verzorgingsstaat geaccepteerd hadden. Eisenhowers program van 1954 zou in 1932, ook door de Democraten, als gevaarlijk socialistisch zijn beschouwd. Ondanks deze fundamentele veranderingen ging het Thomas toch nog wat te ver om de Amerikaanse cultuur socialistisch te noemen. Wezenlijk waren zijn bezwaren echter niet. ‘... I hesitate to call our culture “in effect socialist”, because of the precarious and unsatisfactory meaning of the adjective “socialist” when applied to a culture which stridently insists that it is nothing of the sort.’⁴⁶ Thomas sprak zijn verbazing uit over de hardnekkigheid waarmee een meerderheid van de Amerikanen zich vastklampte aan de illusie dat er sinds de negentiende eeuw niets veranderd was. Het was naar zijn mening veel verstandiger de politieke theorie aan te passen aan de politieke praktijk. Niet alleen zou de verzorgingsstaat dan beter kunnen functioneren, in het buitenland zou meer begrip en sympathie ontstaan voor de Amerikaanse samenleving.

Thomas kwam in zijn beschouwing tot de aangename conclusie dat het falen van het socialisme in de Verenigde Staten niet verweten kon worden aan de Amerikaanse socialisten. In de Verenigde Staten ontbrak nu eenmaal de lange traditie van onderdrukking en starre klassestructuur die het Europese socialisme zijn dynamiek gegeven had. Daniel Bell was het maar ten dele eens met deze gangbare verklaring. Even belangrijk voor de mislukking was volgens hem de ideologische starheid van de Amerikaanse socialisten. Die hadden de Amerikaanse samenleving altijd in totaliteit afgewezen en daardoor nimmer praktische standpunten ontwikkeld. De Amerikaanse socialisten hadden gekozen voor het reine geweten en tegen de vuile handen, voor de ethiek en tegen de politiek. Als gevolg daarvan hadden zij in de pluralistische politieke structuur van de Verenigde Staten machteloos terzijde gestaan. De rol van de eenzame profeet, die de socialistische leider Eugene Debs ten tijde van de Eerste Wereldoorlog met zoveel overtuiging had gespeeld, was alleen op het eerste gezicht heldhaftig. In feite was het profetendom de eenvoudigste oplossing, een romantische vlucht voor de politieke verantwoordelijkheid. Wie gebarnd en met fladderende toga spreekt over het jammerlijke falen van de mensheid gaat het werkelijke probleem van de politiek, de dagelijkse noodzaak van compromissen, de voortdurende spanning tussen ethiek en politiek, uit de weg. Met Norman Thomas, leider van de socialisten in de jaren dertig en veertig was het, volgens Bell, niets beter gesteld dan met Debs. Thomas was te goed voor de wereld en daarom voor de politiek geheel ongeschikt. Preken, dat kon hij, hij was per slot zelf eens dominee geweest en bovendien de zoon van een dominee; van adequaat politiek handelen had hij geen verstand. Tot wat voor onverantwoordelijke en onpraktische standpunten de ideologische rechtzinnigheid van de socialisten kon leiden bleek, schreef Bell, uit hun stellingname in de strijd tegen het fascisme. Natuurlijk waren de socialisten fervente tegenstanders van het fascisme, ze weigerden echter het tijdelijk noodzakelijke monsterverbond met het democratisch kapitalisme, de enig mogelijke alliantie die hun strijd tegen het fascisme politieke zin had kunnen geven. Eindelijk, in december 1941, kwamen de socialisten aarzelend met 'kritische' steun voor de Amerikaanse oorlogsinspanningen. In de praktijk kwam dit neer op slappe abtinentie van alle

buitenlands politieke vraagstukken. Omdat ze altijd voor de leer en tegen de praktijk hadden gekozen waren de socialisten in de Verenigde Staten ten onder gegaan.⁴⁷

Hoe verleidelijk het voor verstandige en verantwoordelijke mensen ook is om Bell hier te volgen in zijn weezin tegen de bleke prekerij van iemand als Thomas, juist is zijn redenering waarschijnlijk niet. Het profetische karakter van het Amerikaanse socialisme was eerder het gevolg dan de oorzaak van het politieke isolement. De omstandigheden waren in de Verenigde Staten anders dan in Europa, al was het alleen maar omdat daar een stevig gefundeerd tweepartijensysteem functioneerde lang voor het industrieproletariaat aan zijn politieke emancipatie begon. Een industrieproletariaat dat dan ook nog in onderdelen, onderling sterk verschillend naar taal en gewoonten, per boot uit Europa werd aangevoerd. Bell hamert zo duchtig op de ethische bewogenheid van de socialisten als verklaring voor hun falen, omdat dat in zijn 'eind van de ideologie' kraam goed van pas komt. In het systeem van belangengroepen is voor ethische bevoegenheid geen plaats, daar domineert de alledaagse compromisbereidheid. In zijn begeerte de gedepoliti-seerde politiek te rechtvaardigen en consensusversturende elementen te elimineren is Bell bepaald te onverdraagzaam ten opzichte van het profetische aspect van de politiek. De politiek kan daar niet buiten, kan onmogelijk alleen maar gerechtvaardigd worden door de van alle ethiek ontdane perfectie van haar eigen functioneren. Het is, Bell zegt het zelf ergens, juist de permanente spanning tussen profet en compromissenmaker die de essentie van de politiek uitmaakt.

Intellectuelen

Praktisch gelijktijdig met de politiek niet geheel te vertrouwen arbeiders werd een andere groep van onbetrouwbaren, de intellectuelen, de rustige Amerikaanse consensus binnengeloodst. In de negentiende eeuw waren beide groepen ook vrijwel gelijktijdig aan het historische firmament verschenen. De intellectuelen waren de bedenkers en de gebruikers van de grote ideologieën, in het bijzonder van het socialisme. Wat zij als buitenstaanders in de burgerlijke samenleving bovenal begeerden was een significante rol en de

daarbij behorende culturele en sociaal-economische status.⁴⁸ De enorme welvaart van de Verenigde Staten had hen in de jaren veertig en vijftig voor het eerst op grote schaal die vurig gewenste status geschonken. Alsof de voorzienigheid het zo georganiseerd had viel hun nieuwe welvaart perfect samen met het moment waarop hun oude ideologische instrumentarium versleten was.

Het anticommunisme waarin een vooruitziend deel van de intellectuelen de Amerikaanse politieke cultuur was voorgegaan gaf nog eens een extra-impuls aan het integratieproces. Wie nu mocht denken, merkte Lipset verontwaardigd op, dat de intellectuelen tevreden waren met hun nieuwe, goed betaalde eminente status, had het mis. Hoewel wetenschappelijk bewezen was dat de status van intellectuelen, vooral hoogleraren, niet onder deed voor die van zakenlieden, zelfs van bankdirecteuren, bleven de intellectuelen zich in de Amerikaanse samenleving veronachtzaamd voelen. Dat kwam, dacht Lipset, omdat ze jaloers waren op het inderdaad grotere aanzien dat hun Europese collega's traditioneel genoten. Ze beseften niet dat het aanzien van de Europese intellectuelen werd veroorzaakt door de grotere verschillen in status en beloning die in Europa vanouds tussen de sociale klassen bestonden. Het geringe respect dat de Amerikaanse intellectuelen ten deel viel hing direct samen met een van de onmeetbare voordelen van de Amerikaanse samenleving, de betrekkelijk vormeloze klassestructuur. Door te klagen over hun geringe status raakten de Amerikaanse intellectuelen impliciet in conflict met de door henzelf beleden democratische en vooruitstrevende ideeën. Met deze redenering kwam Lipset, naar eigen mening, aan één van de belangrijkste oorzaken van de frustraties van de Amerikaanse intellectuelen. De *raison d'être* van de intellectuelen was een permanente, scherpe, ja zo mogelijk revolutionaire kritiek op de bestaande samenleving. Maar wat te doen in een samenleving als de Amerikaanse waar de gehele cultuur doortrokken was van revolutionaire ideeën? Daar was de intellectueel tot werkeloosheid gedoemd. Te meer gold dat voor de welvarende jaren vijftig, waarin de Amerikaanse democratie alle potentiële dissidenten had geabsorbeerd. In het diepste van hun hart wisten de intellectuelen dat ook wel, dacht Lipset. 'Many American liberal intellectuals in the 1950's know that they should like and defend their society, but they still

have the uneasy feeling that they are betraying their obligation as intellectuals to attack and criticize.’⁴⁹ Lipset zelf had in ieder geval geen last van dergelijke achterhaalde sentimenten.

Met de integratie van alle potentiële dissidenten was de politieke machine van de industriële samenleving compleet en tegelijkertijd perfect. Er bleef wat politieke strijd, noodzakelijk voor het functioneren van de democratie, maar alle dreiging voor een ordelijke gang van zaken was eruit geëlimineerd. Onpolitieke politiek was het geworden, een frictieloos wonder dat tot in lengte van dagen vrijheid, gelijkheid en broederschap zou garanderen. ‘There is reason to expect that stable democratic institutions in which individual political freedom is great and even increasing [...] will continue to characterize the mature industrialized Western societies.’⁵⁰

Noten

1—W. Delany, ‘The role of Ideology: A Summation’, in: Chaim J. Waxman (ed.), *The End of Ideology Debate*, New York 1968, p. 314.

2—D. Bell, *The End of Ideology*, Revised edition, New York 1962, p. 299.

3—P. Steinfels, *The Neoconservatives*, New York 1979, pp. 81, 82.

4—Bell, 1962, p. 300.

5—Idem, p. 300.

6—Idem, p. 409.

7—Idem, p. 393.

8—D. Bell, ‘America’s Un-Marxist Revolution’, *Commentary*, 1949, p. 208.

9—Idem, p. 208.

10—Idem, p. 214.

11—Idem, p. 209.

12—Idem, p. 211.

13—S. M. Lipset, *Political Man*, New York 1963, p. 24.

14—Alexis de Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, deel 1 van: J. P. Mayer (ed.), *Œuvres, Papiers et Correspondance*, Edition définitive, Parijs 1951, p. 12.

15—M. Lerner, *Tocqueville and American Civilization*, New York 1966, p. 94. Lerner bedankt onder anderen Raymond Aron, Daniel

Bell en David Riesman voor hun stimulerende bijdragen aan zijn essay (p.105).

16—Lipset, 1963, pp. 7, 8.

17—Idem, p.13.

18—Idem, p.431.

19—Idem, pp.226—229.

20—W. Kornhauser, *The Politics of Mass Society*, Londen 1960, pp.16, 114, 115. Boek geschreven in opdracht van een commissie waarvan S. M. Lipset voorzitter was.

21—Lipset, 1963, p. 52.

22—D. Bell, *The End of Ideology*, New York 1962, p.138.

23—Lipset, 1963, p.439.

24—A. M. Schlesinger jr., 'Epilogue: The One Against the Many', in: A. M. Schlesinger jr., M. White (eds.), *Paths of American Thought*, Boston 1963, pp. 536, 537.

25—J. K. Galbraith, *American Capitalism, The Concept of Countervailing Power*, Boston 1952, p.118.

26—Bell, 1962, p. 85.

27—Idem, p. 85.

28—Idem, p. 45.

29—D. Bell, 'Has America a Ruling Class?', *Commentary*, vol. 13, 1949, pp. 603—607.

30—Bell, 1962, p. 63.

31—G. Lichtheim, 'Is there a Sociologist in the House?', *Partisan Review*, vol. 27, 1960.

32—G. Hicks, 'How We Live Now in America', *Commentary*, vol. 16, 1953, p. 507.

33—Idem, p. 507.

34—S. M. Lipset, N. Rogoff, 'Class and Opportunity in Europe and the USA', *Commentary*, vol. 18, 1954.

35—W. Petersen, 'Is America Still the Land of Opportunity?', *Commentary*, vol. 16, 1953, p. 483.

36—Idem, p. 485.

37—Idem, p. 485.

38—Bell, 1962, hoofdstuk 10, 'The Capitalism of the Proletariat'.

39—Lipset, 1963, p.108.

40—Idem, p. 322.

41—Bell, 1962, p. 277.

- 42—Lipset, 1963, p. xxv.
- 43—Petersen, 1953, p. 486.
- 44—Idem, p. 486.
- 45—Hicks, 1953, p. 512.
- 46—N. Thomas, 'Our Welfare State and Our Political Parties', *Commentary*, vol. 17, 1954, p. 345.
- 47—Bell, 1962, hoofdstuk 12, 'The Failure of American Socialism'.
- 48—Bell, 1962, pp. 401, 402.
- 49—Lipset, 1963, p. 369. Zie voor het gehele betoog hoofdstuk 10.
- 50—Lipset, 1963, p. 453.

Rond 1914

C. H. WIEDIJK

De politieke leerschool van Koos Vorrink

Voor de ongeveer twintig plaatsen op de 'beroemde' Haarlemse Rijkskweekschool meldden zich jaarlijks zo'n honderd kandidaten. 'Dus van iedere vijf moesten er vier zakken.' Deze kandidaten vormden op zichzelf al een selectie, omdat het toelatingsexamen zwaar werd gevonden door de vaak niet al te best opgeleide jongens.

Koos Vorrink maakte in 1906 de tocht naar Haarlem om schriftelijk te doen. Hij komt er door, ontvangt de oproep voor het mondeling examen en zakt. Hetzelfde overkwam de begaafde Banning in 1902. Het is de eerste tegenslag die Vorrink treft, maar hij laat zich er niet door uit het veld slaan. Arie Pleijsier had voor zijn oudtante Van der Brugge — ze was getrouwd met A. de Witte, maar ze stond in Vlaardingen als 'Miet Verbrugge' bekend — folders voor *De Voorloper* verspreid en was daardoor in nauwer contact met de Vorrinks gekomen. Arie sloot in deze tijd vriendschap met Koos en beval zijn vriend zijn eigen onderwijzer, Teunis Pieter Duhén, aan.¹ Die kende alle geheimen van het merkwaardige toelatingsexamen en had Pleijsier na de tussenschool, 'à raison van f 4,— per maand', een speciale extra opleiding gegeven. Hij was een 'begenadigd leraar' die meer dan het noodzakelijke deed en Arie Pleijsier ook vertrouwd maakte met grote figuren uit literatuur en beeldende kunst. Pleijsier werd dan ook in 1905, op veertienjarige leeftijd, meteen toegelaten. Duhén liet Koos alle boekjes van Van der Ley, de legendarische directeur van de Haarlemse kweekschool, 'doorvossen', de algemene geschiedenis van Lodewijk Mulder met de jaartallenlijsten en andere lectuur die voor het slagen noodzakelijk is. Van Vorrink moest Duhén, zo bleek later, niet veel hebben: 'Hij maakt een hoop praatjes, maar in werkelijkheid is 't geen knappe vent.'² Hier stuiten we op het begin van de ambivalente houding van Arie Pleijsier ten opzichte van Koos Vorrink. Hij voelt bewondering voor de vriend van wie hij zowel de meerdere als de

mindere is. Het is bewondering gemengd met twijfel: 'Wij werden vrienden, doch hij was, vooral door zijn welsprekendheid, die hij van zijn vader had geërfd, de dominerende figuur.' Pleijsiers vader was een tegenstander van deze vriendschap, 'hij vond 'm te bluffe-
rig, te schreeuwerig'. Verscheidene keren verzuchtte hij: 'die Kosie, die Kosie, da's de pest voor Arie.'³

Op 28 maart 1907 wordt Koos Vorrink, als nummer één, aan de minister van binnenlandse zaken voorgedragen 'ter benoeming tot kwekeling' aan de Rijkskwekschool, met ingang van 1 mei. Op die dag begon toen het nieuwe schooljaar. Koos kwam met een toelage van f 300,— per jaar voor huisvesting, kleding enzovoort in de eerste klas van de vierjarige kwekschool die onder leiding stond van de vaak als 'eminent' aangeduide Van der Ley. Deze leidde als 'de Baas' een schooltje van zo'n tachtig leerlingen, gehuisvest in een paar inwendig met elkaar verbonden patriciërshuizen aan de Koudenhorn bij het Spaarne. Met zijn vrouw, die jaarlijks de jongens van ieder studiejaar op een gezellig avondje onthaalde, bewoonde de vijfenzestigjarige Van der Ley enige kamers in dat herenhuis. Hij was zelf kwekeling geweest in de beginperiode van de school, was er leraar geworden, had zich vooral als autodidact ontwikkeld en volgde in 1888 directeur J. H. Slangen op. Voortreffelijk docent, als hij een piramide in de lucht tekende, dan wás die piramide er, 'een formidabele lesgever', kon hij als directeur wellicht het best 'verlicht despoot' worden genoemd, met de nadruk op verlicht: 'Van der Ley was een knappe man, een geboren pedagoog, een fijne vent.' Man van weinig woorden, 'onze daden moeten spreken', vond hij dat de onderwijzer zijn onderwijs moest laten aansluiten op het leven en daarom voerde hij het vak 'inrichtingen', een mengsel van technologie en aardrijkskunde, op zijn kwekschool in. Zo bezocht Koos onder leiding van de leraar Ruinen onder andere een zoutkeet, een zeepfabriek, een bakkerij en in het vierde studiejaar de suikerfabriek in Halfweg. 'We hadden een enorme hekel aan dat vak,' aldus een klasgenoot van Vorrink zeventig jaar later.

Van der Ley stimuleerde de beoefening van handenarbeid, 'slöjd', verbeterde het gymnastiekonderwijs, maakte buitensport en zwemlessen mogelijk, niet in de laatste plaats voor de karakter-

vorming van de kwekelingen, en legde goede contacten met de militaire autoriteiten in Haarlem, zodat het terrein van de cavaleriekazerne voor sportbeoefening ter beschikking van de school kwam. Hij liet de kwekelingen, vrijwillig, deelnemen aan militaire schietoefeningen.⁴ Ook Vorrink nam in het vierde studiejaar aan het geweerschieten deel. Je kreeg een schietdiploma en hoefde dan korter te dienen.⁵ Predikanten van verschillende kerkgenootschappen werden door Van der Ley aan zijn school verbonden. Hij overtuigde zijn leerlingen ervan dat je veel moest weten om weinig goed te kunnen onderwijzen, dat je nooit voor de klas mocht komen als je de te behandelen stof niet behoorlijk had bestudeerd. 'Wie anders heeft,' zei inspecteur Fabius bij het vijftigjarig bestaan van de school, 'rusteloos gestreden tegen die halfheid, die gemakzucht, die slapheid, waarvoor ik geen beter woord weet dan dat echt karakteristiek Hollandse woord "lamlendigheid", dan de heer Van der Ley?' Voor al wat goed en schoon was wilde deze man van de verlichting strijden en 'tegen alles wat slecht was en heilloos'. Zijn leerlingen, die hij 'inspraak' gaf, konden hem steeds benaderen, al kon hij ze door zijn én hun positie maken en breken: 'Maar ieder, die de flikkering in zijn ogen heeft gezien, weet, welk fel temperament onafgebroken wordt getemd.' 'Dat moest er waarachtig nog bijkomen, man,' aldus een uitspraak van Van der Ley, 'dan zou ik een spoedeisende vergadering doen beleggen en het voorstel doen, je voor goed te verwijderen.'⁶ De positie van de kwekelingen was nogal zwak: 'Je had het gevoel dat je blij moest wezen dat je dat kansje gekregen had uit ik weet niet hoeveel jongens. Je had een nederige positie en Van der Ley was een imposante figuur.'⁷ Er zijn tekenen die erop wijzen dat deze uiterlijk zo beheerste noorderling zeer emotioneel verbonden was met zijn leerlingen, zijn 'manskapp'n'. Benijdde hij ze wellicht? Na de ontdekking van het zogenaamde 'zwarte boek' van Banning c.s. met klachten over leraren en kostjuffrouwen, in februari 1908, bezwoer Van der Ley, 'tot tranen toe' bewogen, dat men bij op- en aanmerkingen bij hém moest komen en niet geniepig achter zijn rug moest handelen. Koos zit dan in het eerste jaar. Hij heeft vriendschap gesloten met de ook wat oudere Piet Tiggers. Ze gaan met ouderejaars om en zijn aangesloten bij de kring van lezers van de in oktober 1903 voor het eerst uitgekomen *Kwekelingen-Bode*,

de КВ, die toen formeel nog geen, maar materieel wel degelijk een vereniging was. In de almanak van de КВ, die eind december 1907 uitkwam, wordt Koos genoemd als een van degenen die in de vakantie thuis kunnen worden opgezocht.

Sexualiteit was een zeer belangrijke zaak voor de op de kweek-school, de 'Bak', opgroeiende jongens van veertien, vijftien tot achttien, negentien jaar, maar volgens de zede van die tijd werd er bijzonder weinig over gesproken: 'Er werd niet over gepraat en dat was verschrikkelijk. Nu slaat de slinger naar de andere kant.'⁸ 'Joh, dat leer je in "de donker" wel,' zo luidde de voorlichting die Koos' buurman op de Hogelaan indertijd ontvangen had van zijn moeder. 'Knapen, jongens, mannen, veteranen' waren de termen die de leraar Duits Luyten gebruikte om de groei van eerstejaars tot vierdejaars aan te geven. De aandacht werd vooral gericht op het 'verkeerde' van de masturbatie, 'de zonde van de onanie', die voor een aantal van hen een obsessie moet zijn geweest. Vorrink heeft later met nadruk gesproken over 'zijn eigen moeilijke jeugd':

'Onze belachelijk eenzijdig-geestelijke opvoeding of wat daar voor doorgaat, laat met een stoïcijns stilzwijgen de grote meerderheid onzer opgroeiende jonge mannen en een groot deel onzer jonge meisjes in een wanhopige eenzaamheid overgeleverd aan hun neiging tot zelfbevrediging hunner ontwakende sexuele verlangens. Wie zal ooit beschrijven, welk een invloed deze periodes hebben, zelfs na volkomen "genezing", op hun diepste beoordeling, hun diepste aanvoelen van het sexuele leven?'⁹

Alle sexuele gedragingen stonden onder sterke druk. Het is typerend, dat iemand die zich sexueel vrij gedroeg, werd aangeduid als iemand die 'moreel' niet deugde. 'De manskapp'n mogen wel met een meisje lopen, maar zij moeten dat wel aan mij komen voorstellen,' aldus Van der Ley. Toen hij merkte dat Koos Vorrink met zijn studiejaar over 'geboortebeperving' zou gaan spreken, schreef hij daarover een afkeurende brief aan de vader van Koos. De reactie van Koos' moeder was: 'Koos is zo oprecht, hoe durft "die man" daarover te schrijven?'¹⁰

Het lerarencorps van de 'beroemdste' van de zeven Rijkskweekscholen in ons land bestond uit onderwijzers die, al of niet, specia-

le akten hadden behaald. Zij gaven dikwijls onderwijs in vakken die zij niet nader hadden bestudeerd. mo-bevoegden waren er nauwelijks.¹¹ De indruk wordt gewekt dat sommigen minder begaafd waren dan de aan hun zorgen toevertrouwde leerlingen: 'Het hele onderwijspeil van de Haarlemse kweekschool in die dagen, dat was nou niet zo schitterend.' Zo was bekend dat de 'altijd drop etende' Van Sonsbeek, de 'Ram', die wiskunde gaf, hoewel hij beter in Nederlands was, moeite had met bepaalde lastige redeneersommen. Hij kon zich dan slecht handhaven en probeerde zich te redden met de uitspraak: 'Dat is geen rekenkunde, dat is klinkklare algebra.'¹² Luyten, de 'Buffel' of 'Bubel', beheerste de wiskunde beter dan het Duits, dat hij ook doceren moest. De dokter die lessen gaf in hygiëne en dergelijke vakken, waaronder ook het 'alcoholvraagstuk' en de 'EBHO', was, naast de verschillende godsdienstleraren, de enige academisch gevormde leerkracht: 'De les was verschrikkelijk. Hij stond maar achter de lessenaar en keek je niet aan, hij keek zo maar om zich heen en ratelde z'n programma af.' Maar zijn opvolger, dr. Mulder, bracht het er veel beter van af.¹³

Het is begrijpelijk dat de tot zelfbewustheid komende Koos Vorink spoedig leerde hoe hij zich op de Bak te gedragen had. 'U heeft van literatuur geen verstand,' zei hij, tweedejaars, tegen Van der Ley, die *Van de koele meren des doods* van Van Eeden 'mestvaaltliteratuur' had genoemd. 'Houdt u zich maar aan uw wiskunde.' Van der Ley schoof hierna de verantwoordelijkheid voor de vraag wie wel en wie niet voor het lezen van het boek in aanmerking kwamen door naar het oudste studiejaar dat met het uitleenen van de bibliotheekboeken was belast. 'Wij stelden er een eer in het boek uit te lenen aan ieder die er om vroeg,' merkt Pleijssier in zijn memoires op.

Vooruitstrevende docenten waren De Graaf en Kraak, de nieuwe pedagogiekleraar die ook spraakkunst, stijl, letterkunde, psychologie en ethica voor zijn rekening nam. In het 'Leerplan' van de school vinden we een 'korte inhoud' van de ethieklussen die in het vierde studiejaar werden gegeven: 'bestrijding van ondeugden als onoprechtheid, oneerlijkheid, liefdeloosheid, onbeschaafdheid, onreinheid, ruwheid en onmatigheid', de ellendige gevolgen van 'het misbruik van sterke drank voor het individu, ellendig voor

het gezin en de maatschappij.' Volgens klasgenoot Kannegieter nam Koos de ethica zeer nauw: 'Eerlijk moest je wezen tot op het laatste woord. Het hoogste was: zich met een ander verblijden.' De Graaf zorgde voor 'een revolutie' in het tekenonderwijs. Beiden keerden zich tegen het 'jagen op acten' en tegen de gedachte dat het beneden de stand van de in Haarlem opgeleide onderwijzers zou zijn om bij het lager onderwijs te blijven.

Met verscheidene leraren had Koos conflicten. 'Vorrink, lorrink,' zei Schmölling, de 'Mof', de begaafde maar versleten muziekleraar, die viool- en orgellessen gaf. Koos smeedt zijn viool neer en liep weg. De hooghartige zangleraar Berckenhoff, de 'Koekoek', droeg Koos op te zingen: 'Das ist der Tag des Herrn'. Koos begint, maar onmiddellijk roept Berckenhoff dat hij dáár niet tegen kan en hij slaat de vleugel dicht. Vorrink plompte neer en weigerde verder te gaan.¹⁴ Bij het hele lerarencorps wist Koos Vorrink zijn faam van querulant te vestigen en 'wat nog erger was', van fanatieke 'wereldverbeteraar'.¹⁵

Bij zijn komst in Haarlem bleek Koos Vorrink meteen geïnteresseerd in het verenigingsleven van de kwekelingen. Hij was wat ouder dan zijn klasgenoten en kon waarschijnlijk beter dan zij tegen de vermoeienissen van een school die zomer en winter om acht uur begon en tot vijf uur doorging. 's Avonds werden de 'bakkelingen' geacht thuis te studeren, het 'poeren' op de 'kast'. Vorrinks gedrag, vlijt, vorderingen en 'gezondheidstoestand' kregen gedurende het eerste studiejaar (1907—1908) de beoordeling 'uitmuntend'.¹⁶ Het is begrijpelijk dat hij naar oudere jongens trok. In zijn eigen studiejaar vond hij trouwens weinig gehoor voor zijn ideeën: 'Daar luisterde je niet naar, je luisterde nooit naar Koos.'

Onder de aanhangers van de KB, waarvan de glorie tijd voorbij was, had zich in het voorjaar van 1906, met instemming van Van der Ley, een vereniging ontwikkeld die de 'geheelonthouding' als voornaamste beginsel aannam. Deze Kwekelingen Geheelonthoudersbond, de КГОВ, een samengaan van Kwekelingen Geheelonthoudersclubs in Haarlem, Middelburg, Deventer en Den Haag, was onder leiding van Johan Toot in april 1906 opgericht. Leden van het eerste bestuur waren onder anderen Wim Banning en Dirk Coster die als literator nog naam zou gaan maken. De 'nadrukke-

lijke voorwaarde' van de liberale Van der Ley was dat men zich van 'iedere politieke actie' zou onthouden. In september 1906 verscheen in het 'Propagandablaadje' van de KGOB een artikel van Toot: 'Wat wij willen'. Tot december 1906 kwamen de afdelingen Zwolle en Groningen erbij. Een half jaar later werd Banning voorzitter en Coster eerste secretaris.¹⁷ Met die KGOB kreeg Koos te maken toen hij in mei 1907, bij het begin van de nieuwe cursus, op een kamer in de Haarlemse Nassaulaan '35 rood' kwam te wonen.¹⁸

Op 30 juni 1907, een zondag, nam hij als één van de ruim twintig afgevaardigden en belangstellenden deel aan de eerste algemene vergadering van de KGOB die, in goede samenwerking met directeur Van der Ley, in de muziekzaal van de kweekschool werd gehouden. Deze woonde de vergadering bij. Banning, die per 1 september 1907 was benoemd tot 'gouverneur' van de jongste zoon van een Hoornse notaris, trad af en werd opgevolgd door een vierdejaars: W. F. de Jong. J. Dijkstra, een klasgenoot van Arie Pleijsier en Piet Schuhmacher, kwam nieuw in het bestuur. Koos Vorrinks optreden schijnt toen beperkt te zijn gebleven tot het versjouwen van banken, het kennismaken met, onder meer, de 'vreemdelingen' Tulp en Jacobs en het ondervinden van een 'eigenaardig gevoel van kameraadschap' dat door de bijeenkomst werd opgewekt. 's Avonds kwam een aantal afgevaardigden bij Wim Banning 'op de kast'. Daar voelde Vorrink, 'piepjong kuiken in de ren', voor het eerst in zich wakker worden 'het vurige verlangen om mee te werken' aan het tot bloei brengen van de KGOB.¹⁹

Banning verlegde, na zijn aftreden als KGOB-voorzitter, zijn activiteiten weer naar de KB. In juli 1907 werd door de KB besloten tot het samenstellen van het al vermelde 'zwarte boek'.²⁰ Het paradoxale was dat Van der Ley Wim Banning bijzonder graag mocht en dat vrijwel iedereen Van der Ley als de meest verlichte kweekschooldirecteur beschouwde. Banning had geen reden zich tegen Van der Ley persoonlijk te keren. Vermoedelijk wilde hij zich laten gelden.

In september 1907 werd J. Dijkstra penningmeester van de KGOB. De vernieuwde bond groeide: er ontstond een afdeling Amsterdam, de opgeheven afdeling Groningen werd opnieuw opgericht, er kwamen afdelingen bij, andere verdwenen. We weten niet hoe Vorrink deze periode heeft beleefd. In de godsdienstles

vond de leraar, ds. Paré van de Nederlandse Protestanten Bond, hem in die dagen lastig, onverschillig en eigenwijs. Maar Paré was een bijzonder slechte leraar. Gehuld in pelsjas, zolang het er ijszig koud was, gaf hij les in een keldergewelf aan de Haarlemse Nieuwe Gracht. Hij behandelde de bakkelingen uit de hoogte en wist ze niet te boeien. Hij overhoorde, zegt Pleijsier, 'lesjes' uit een 'boekje dat bij de Brahmanen begon en bij de vrijzinnigen eindigde'.²¹ Met Paré's opvolger, de doopsgezinde dr. Hylkema, kwam Koos in het tweede studiejaar in conflict. 'De bijbel moeten jullie kennen, jongelui,' zei Hylkema, 'het is het grootste, verhevenste boek dat ooit geschreven is.' Vorrink reageerde met zijn 'bonkige stem': 'Ik vind de *Max Havelaar* van Multatuli veel mooier.' Hylkema antwoordde verontwaardigd: 'Jongen, je bent krankzinnig' en veranderde zijn lesmethode. In plaats van een vrije discussie, met de mogelijkheid tot vragen stellen, ging hij les geven: 'Jullie weten toch niks.' Koos heeft verder gezwegen. 'Uit angst verwijderd te worden,' naar de mening van zijn klasgenoot Kannegieter. Het lijkt ons niet onmogelijk.

Begin december 1907 hield de bekende geheelonthouder, dichter-schoolhoofd A. K. Klaren uit Zutphen, een rede over geheelonthouding in het gymnastieklokaal van de school. Van der Ley was opnieuw aanwezig en ook het hoofd van de Rijksleerschool, J. W. Sevenhuijsen, vegetariër en esperantist, kwam met zijn vrouw naar de door zo'n veertig bakkelingen bezochte vergadering. Zeer waarschijnlijk heeft ook Vorrink de rede van Klaren beluisterd. Maar zeker was hij betrokken bij de uitgave, in januari 1908, van het officiële gedrukte orgaan van de КГОВ, *Jonge Kracht*. De redactie berustte bij Dirk Coster. Op de Gedempte Oude Gracht liet deze vol trots het eerste exemplaar aan Koos zien. Koos reageerde op de vraag hoe hij de krant vond met een 'fijn kerel!'²² Een maand later, Vorrink is nog eerstejaars, werd een brief van Banning over het 'zwarte boek' ontdekt. Van der Ley besloot om de КВ te verbieden. Banning trok zich, na aarzeling, in juli 1908 als redacteur terug en bedankte in september 1908 als voorzitter van de groep КВ'ers die zich inmiddels officieel 'Nederlandse Vereniging van Kwekelingen en Oud-Kwekelingen' waren gaan noemen.

In diezelfde maand, maart 1908, dat Van der Ley de КВ verboden had, wordt de door hem gewaardeerde Jaap Dijkstra – Van der

Ley sprak altijd over 'Jacob en zijn vrienden' – voorzitter van de КГОВ.²³ Piet Schuhmacher komt als bibliothecaris in het bestuur. Op 10 april 1908 verschijnt een eerste brochure van de КГОВ, *Jong Bloed*, geschreven door de Rotterdamse onderwijzer A. Don, zoon van de bekende Vlaardingse geheelonthouder. In deze tijd, de datum is onbekend, heeft Van der Ley in de muziekzaal een bijeenkomst belegd van alle studiejaren om zeer geëmotioneerd, zoals we al zagen, met zijn kwekelingen de zaak van het 'zwarte boek' te bespreken. Allen stonden in een grote kring om de vleugel, met Van der Ley in het midden. Verder waren Kraak en de geschiedennisleraar Fick aanwezig: 'Het ging niet over de geheelonthouding, alleen over het "Zwartboek".'²⁴ De houding van Van der Ley maakte diepe indruk op een deel van de aanwezigen, niet in het minst door de wijze, 'als een schreeuw', waarop de naam van Wim Banning door Van der Ley werd genoemd en uitgesproken.²⁵

Koos werd in april 1908 bevorderd. De lerarenvergadering toonde zich tevreden over de kwekelingen. Zij klaagde alleen over 'de nationale fout van gebrek aan waardering van ordelijkheid'. In het tweede studiejaar werd, een novum blijkbaar, Engels aan de leer vakken toegevoegd. Het werd gegeven volgens de 'directe methode'. Vorrink heeft het nooit ver in die taal gebracht. In Neurenberg zal hij jaren later in het Duits over de nazi-misdaden moeten getuigen.

Met 'potbroer' Tiggers, 'de rooie duivel' die op de kweekschool als 'zeer lastig' gold, kwam hij te wonen op de Harmenjansweg 35, ten huize van de onderwijzer J. Waage, 'de Kar', die verbonden was aan de Rijksleerschool van Sevenhuijsen, een school waar de kwekelingen van het vierde jaar hun praktische oefening ontvingen. De reden van de overplaatsing zou het feit zijn geweest dat Piet Tiggers en Koos Vorrink het overal 'te bont' maakten en, naar het oordeel van Van der Ley, een slechte invloed op hun medescholieren zouden uitoefenen.²⁶ Koos had tot zijn verhuizing echter voor zijn gedrag steeds, zoals wij zagen, het predikaat 'uitmuntend' verworven. Op school maakte hij het, in het begin, dus zeker niet te bont. Het is veel waarschijnlijker dat Van der Ley met de overplaatsing kwam na de klacht van Vorrink dat hij op de Nassaulaan niet genoeg te eten kreeg.²⁷

Op 24 mei 1908, opnieuw een zondag, mocht de КГОВ van Van

der Ley zijn tweede algemene ledenvergadering in de muziekzaal van de Haarlemse 'Bak' beleggen. Hij vond het goed dat 'de meisjes er in kwamen' en stelde het natuurkundelokaal ter beschikking om koffie te zetten. De bond had toen zo'n driehonderd leden, verdeeld over twaalf afdelingen. Voorzitter Dijkstra leidde de vergadering. Hij drong aan op 'een zakelijke bespreking' van de verschillende punten, omdat 'het heerlijke lenteweer tot wandelen uitlokte.'²⁸ Vorrink speelde, voor zover bekend, op deze vergadering geen belangrijke rol. Maar na deze tweede AV ging Van der Ley het in Haarlem zetelende hoofdbestuur van de КГОВ verbieden om in functie te treden. Het 'waarom' is niet bekend. Van der Ley legde wellicht verband met Bannings KB. Van overtreding van Van der Ley's verbod om 'zich met politiek in te laten' was geen sprake.²⁹ Ger Harmsen baseert zijn verklaring op geschriften van de al in 1906 uit Haarlem vertrokken 'buitenstaander' D. L. Daalder die waarschijnlijk doelt op een vergadering van kwekelingen nog vóór de oprichtingsvergadering van de КГОВ op 25 april 1906. Daalder spreekt over 'enkele maanden voor het examen', dat in april 1906 werd afgenomen. Pas in maart 1906 kwamen Banning c.s. met hun plannen voor een 'algemene Nederlandse Kwekelingen Geheelonthoudersbond' voor de dag. Het is daarom misleidend om, zoals Daalder doet, van 'de КГОВ' te spreken, wanneer de plaatselijke 'Haarlemse Kwekelingen Geheelonthoudersclub' wordt bedoeld.

Volgens Dijkstra moesten de leden van het hoofdbestuur bij Van der Ley komen. Hij zei: 'Het spijt me wel voor Jacob en zijn vrienden, maar het mag niet langer zo, het moet maar uit wezen.' Vast staat dat in september 1908 een 'Amsterdams' hoofdbestuur van de КГОВ werd ingesteld, met Dries Grabowsky als voorzitter. Het 'Haarlemse' hoofdbestuur deed het bevel van Van der Ley om op te houden aan de leden mee. Vorrink, die wilde 'doorgaan', voerde een felle oppositie. Sleutel voor de oplossing van Vorrinks rol in deze zaak is een gesprek dat hij in deze tijd heeft gevoerd met de evenals Jaap Dijkstra tot aftreden gedwongen Piet Schuhmacher. Vorrink vond dat Schuhmacher 'een veel te goed beeld van de verhoudingen' op de Rijkskweekschool had.³⁰ 'Kooos zat ons wel achter de broek,' herinnert J. Dijkstra zich. Vorrink zag kennelijk mogelijkheden om de strijd voor een onafhankelijke

κΓΟΒ 'in stilte' voort te zetten: 'Koos zou die brief misschien niet voor zijn rekening genomen hebben, maar hij wou die κΓΟΒ houden, omdat-ie geheel overtuigd was van het goeie van die geheelonthouding.'

Op 2 november 1908 werd Koos Vorrink gekozen tot voorzitter van de afdeling Haarlem van de κΓΟΒ.³¹ Er zat ook, en dat was voor Haarlem iets nieuws, een afgevaardigde van de Nutskweekschool voor meisjes in het afdelingsbestuur: Nellie Sevenhuijsen, dochter van het hoofd van de Leerschool, die bang was voor Van der Ley, maar die toch meedeed. 'Koos vormde om zich heen een kleine kring, waarin,' zegt Pleijsier, 'o, wonder, soms ook meisjes van andere scholen aanwezig waren.' Die meisjes waren leerlingen van de Nutskweekschool en van de Normalschool.

Het 'chronologisch overzicht van de κΓΟΒ-geschiedenis' in het *κΓΟΒ-Gedenkboek* van 1916 noemt deze ontwikkelingen niet. Vorrink hield er niet van 'tegenslagen' te vermelden. Hij noemde ze alleen als ze functioneel waren, als ze pasten in een zijns inziens positieve ontwikkeling. Vorrink bleek als voorzitter van de afdeling Haarlem niet tegen Van der Ley op te kunnen. In het voorjaar van 1909, in de tijd dat een verslag over de toestand en het werken van de κΓΟΒ, geschreven door Jaap Dijkstra, werd uitgegeven, verhinderde Van der Ley een feestavond die de Haarlemse afdeling van de κΓΟΒ wilde houden. Koos schreef aan zijn vriend en medebakkeling Kees de Boer: 'Wat κΓΟΒ betreft, och ik vind het werkelijk maar het beste de afdeling te ontbinden, want gesteld, dat we wisten te bewerken dat de afdeling toch nog mocht blijven bestaan, wat zou het anders zijn dan een dood kindje met een lam handje?'³² Op de derde algemene vergadering van de κΓΟΒ, eind mei 1909, in Amsterdam, werd duidelijk dat het ledental van de κΓΟΒ aan het dalen was. Zesentwintig kwekelingen van de Haarlemse Rijkskweekschool mochten niet langer lid van de afdeling Haarlem blijven en werden 'algemeen lid' van de κΓΟΒ. In de grote vakantie moest Koos Vorrink de strijd opgeven. Hij stopte ermee en trok zich terug als voorzitter van de afdeling Haarlem. In *Jonge Kracht* schreef hij de bittere woorden: 'Voor het laatst heeft een bakkeling het nieuws uit Haarlem geschreven en hij zal 't nooit weer doen.' Hij voegde er aan toe: 'Mensen, het is een afscheid niet voor altijd. Over enkele jaren staan we zelfstandig, op eigen benen,

geheel vrij en dan zal het leven ons opeisen en vorderen, dat we het onze bijdragen tot het geluk van onze medemensen.'³³ Koos Vorrink is dan achttien jaar oud en zit in het derde studiejaar. Hij moet het gevoel gehad hebben dat hij faalde. 'Gebrek aan vertrouwen in onze eigen krachten', heeft hij het later genoemd.³⁴ Eind juli 1909 zocht hij de Haagse KB'ers van het Eibernest op, maakte er 'heel wat' kennissen en begon (weer) te spreken van 'onze fijne KB-geest'.³⁵

In Amsterdam kwam in september 1909 een nieuw hoofdbestuur van de KGOB tot stand. Piet Lansen werd voorzitter en Jan Poen tweede secretaris. Als 'adviseur' trad steeds J. H. Varekamp van de Nederlandse Onderwijzers Propaganda Club, de NOPC, op. Deze zag de KGOB als een voor de NOPC zeer nuttig voorportaal en gaf zich steeds veel moeite de ondergang van de bond te voorkomen.³⁶

Vorrinks reactie op zijn 'falen' en deze 'voortgang' is tweeledig geweest. Ten eerste besloot hij, om Van der Ley te misleiden, onder een schuilnaam te gaan opereren. Geïnspireerd door de afkorting 'J. Kr.' die vaak voor het orgaan *Jonge Kracht* werd gebruikt, koos hij de schuilnaam 'Jan Kraal'.³⁷ In de tweede plaats bond hij de strijd aan met de NOPC die in *Het Cluborgaan* haar leden had opgeroepen artikelen te schrijven voor *Jonge Kracht*, nu de KGOB'ers zelf te veel in hun activiteiten werden belemmerd. In november schreef hij een artikel: 'Zal onze beweging gezond zijn, dan moet er bezieling zijn bij de leden', tegen de overheersing door de NOPC, dat op 1 december 1909, ondertekend met K., in *Jonge Kracht* verscheen. Daarin schreef hij onder meer: 'Als de Bond niet anders kan bestaan dan zoals hij nu bestaat, d.w.z. onder het hoge beschermheerschap van de NOPC, dan wordt het tijd dat hij inrukt of dan moet de NOPC er maar een theekransje van maken, Varekamp de thee inschenken en de balletjes uitdelen en wij de versjes opzeggen.'

Die winter trapte Koos Vorrink iedere zaterdagavond op de fiets naar Amsterdam om met Piet (Lansen), Jan (Poen) en Marie (van der Velde) te vergaderen. Het kerstrapport, van december 1909, laat zien dat zijn cijfers voor gedrag en vlijt aangetast werden. Hij verloor zijn twee 'achten' en kreeg er 'zessen' voor in de plaats. Tiggers, afgevaardigde voor Haarlem op de derde AV van de KGOB,

scoorde als enige van Vorrinks jaar een onvoldoende voor gedrag, een 'vier'.³⁸

In de kerstvakantie komt 'Jan Kraal' voor het eerst in Delft 'speechen over geheelonthouding': 'Dan liep hij op het toneel van rechts naar links, heen en weer, te springen. Hij schreeuwde het uit: Verbod van alcohol. Op straat zijn er toch ook verboden om het verkeer te hinderen. Die verboden kunnen er zijn.'³⁹ In het voorjaar van 1910 holt hij, na de tekenles op zaterdagmiddag, naar het station om het land in te 'treinen', nieuwe afdelingen op te richten, spreekbeurten te vervullen en zijn mensen tot activiteit aan te sporen.⁴⁰ In deze tijd, waarin Koos het in de ogen van Van der Ley zeker 'te bont' maakte, verhuist hij met Piet Tiggers naar de Kleverparkweg, eerst naar '2 rood', in oktober naar nummer 83, waar de familie Rolff de jongens opneemt. Koos 'broeide' plannen uit voor wat hij als een 'revolutie' zag. Hij belegde een vergadering van het hoofdbestuur zonder zijn adviseur van de NOPC, waar hij, zonder van dat hoofdbestuur lid te zijn, meesprak en meebesliste. Tegenstand tegen de nieuwe oppositierol van de KGOB, bijvoorbeeld van de zijde van Verkerk, werd onderdrukt. Het contact met Wim Banning, nu onderwijzer aan de openbare school in Nieuwendam, werd hernieuwd en verstevigd. Op de buitengewone, vierde algemene vergadering van de KGOB, gehouden op 13 februari 1910 in het gebouw 'De Eendracht' te Amsterdam, in aanwezigheid van Varekamp van de NOPC en Zieck van de in juli 1908 officieel opgerichte Nederlandse Kwekelingenvereniging KB, maakt de KGOB zich los van de NOPC. Vorrink, in het verslag van deze vierde AV aangeduid als 'K.', houdt een inleiding omtrent de verhouding tussen KGOB en NOPC. Op 21 februari 1910 schenkt hij Wim Banning op diens verjaardag een bundel van Troelstra, *Van Leed en Strijd*, met de opdracht: 'Ik zie het voor ons, óns leven van Leed en Strijd, maar ik zie tevens de lichtende Dageraad, waar de Zege wacht! Een hand, broeder, en voorwaarts! In het Licht der Waarheid en der Liefde!'⁴¹

In de tijd na de buitengewone vierde AV werpt Vorrink zich op de propaganda. Verscheidene afdelingen die verdwenen waren worden heropgericht, nieuwe gevormd. Hij spreekt onder andere in Den Haag en houdt in de zomer van 1910 een propagandatocht van drie dagen naar Kampen, Hoogeveen en Coevorden.

Na zijn bevordering tot het vierde studiejaar moet Koos, evenals de anderen, praktisch gaan werken. De hem als 'mentor' toegewezen onderwijzer van de Leerschool C. H. Geevers, die een goede naam had, was niet zo enthousiast: 'Vorrink is een jong mens met genoeg zelfgevoel, 't kon wel wat minder. Hij maakt daardoor wel indruk [...]; 't is alleen maar jammer dat zijn invloed maar oppervlakkig werkt en hij nog tot 't inzicht moet komen, dat de indruk diep moet gaan om blijvend te zijn.'⁴² In augustus 1910 zakt Koos voor de akte tekenen-l.o. die de Haarlemse kwekelingen gemakkelijk in het vierde leerjaar konden verwerven.⁴³ Typerend voor Vorrink is dat hij zijn 'falen' probeert goed te maken. Het volgende jaar doet hij opnieuw, nu met succes, examen.

In deze tijd, in juli misschien, maar meer waarschijnlijk op 29 augustus 1910, leert hij in Dordrecht, waar hij als Jan Kraal over het 'alcoholvraagstuk' spreekt, zijn latere vrouw Irene Bergmeijer, secretaresse van de afdeling Dordrecht en dochter van de bekende SDAP'er, kennen. Irene had een moeilijke jeugd. Haar vader, de oude Bergmeijer, was een intelligent maar 'zeer eigenzinnig' man. Haar moeder was opgenomen in een psychiatrische inrichting. Ze was gymnasiaste en dat moet Vorrink hebben geïmponeerd: 'Jij bent geen kwekeling, eigenlijk kan je geen lid zijn.' Hij gebruikt tegen haar de uitdrukking 'ik en het HB'.⁴⁴ Evenals Pleijsier komt ook zij ambivalent tegenover Koos te staan.

In het najaar van 1910 wordt Vorrink 'ingeschreven' en 'aangenomen' voor de militaire dienst, nadat hij op principiële gronden de burgemeester van Vlaardingen heeft laten loten.⁴⁵ Burgemeester Pier Pruis lootte hem vrij. Vorrink voelt niet voor de militaire dienst, wil er niets mee te maken hebben en schijnt met medeleerlingen die aan de schietoefeningen deelnamen te hebben afgesproken in ieder geval niet deel te nemen aan de officiersopleiding. Jaargenoot en vriend Kees Pronk, 'een vrolijke figuur', heeft zich aan deze afspraak gehouden en moest daardoor gedurende de oorlog vier jaar op 'een waddeneiland' doorbrengen. Aan het eind van die periode als gewoon soldaat liep hij, op het station Alkmaar, Vorrink tegen het lijf die inmiddels officier was geworden, 'met sabel en cape'. 'En toen is Kees Pronk aan het schelden gegaan, wat nogal in de gaten liep, want het was een mindere tegen een officier.'⁴⁶

Met het 'kweken' gaat het in dit najaar beter. Sevenhuijsen vindt dat 'J.J. Vorrink de indruk gaf, dat hij meer dan gewone aanleg voor het onderwijzersambt heeft. Hij geeft dikwijls zo goed les, dat een bedreven onderwijzer het hem niet verbeteren zal.'⁴⁷ Koos slaagde in december voor de akten handenarbeid A en B.

Op 4 februari 1911 kwam het tot een gecombineerde vergadering van het hoofdbestuur van de KGOB en van de Nederlandse Vereniging van Kwekelingen en Oud-Kwekelingen, KB. Tussen beide organisaties was na februari 1910 rivaliteit ontstaan. In Amsterdam, Haarlem, Leiden, Den Haag, Delft, Dordrecht en Rotterdam bestonden afdelingen van beide verenigingen. Koos voelde in de kerstvakantie dat de KGOB het ging winnen: 'KB beleeft geen congres meer of 't is om z'n eigen te begraven. 'k Heb nog nooit ergens zo'n intens dooie boel gezien als in KB tegenwoordig.'⁴⁸ Vorrink wil dat de KB'ers, met name de niet-geheelonthouders, de richting van het KGOB-hoofdbestuur volgen. Daarom verschijnt hij op 14 april 1911 op het achtste Congres van de KB in Diligentia te Amsterdam. In een 'knap gestyleerde met gloed voorgedragen rede' geeft hij toe dat de geheelonthouding alleen 'een dood ding' was en dat de strijd in wezen ging om de 'algemene verhoging van het zedelijk peil der jongelingschap'. Een voorstel tot opheffing van de KB haalt het niet, maar een paar maanden later geven 'de lui' het op.⁴⁹ Jan Kraal kon tevreden zijn. Hij had, tegen de macht van de volwassenen ingaande, de KGOB, de 'jonge krachtige reus', tot bloei gebracht. Maar kort voor zijn examen werd hij bij Van der Ley geroepen. In de nabijheid van een leraar van de Rijkskweekschool hadden twee meisjeskwekelingen gezegd dat 'Jan Kraal' Koos Vorrink was. Van beide kanten werden felle woorden gesproken. Maar Van der Ley besluit de zaak 'zo'n beetje te sussen.' Koos mocht deelnemen aan het examen en behield de gelegenheid om op rijkskosten tot 1 augustus 1911 een voortgezette opleiding voor gymnastiekonderwijzer te volgen.⁵⁰ Te midden van zijn jaargenoten werd hij vereeuwigd op de traditionele foto van het vierde studiejaar.⁵¹ Hij verhuisde, na het behalen van de onderwijzersakte, in mei 1911 naar de Duvendoordestraat 96, een bekend adres voor de KGOB'ers, omdat zij niet beter wisten of Jan Kraal woonde daar sinds maart 1910, evenals de KGOB'ster Mara Arentsen.

Vorrinks pedagogische capaciteiten waren in de laatste maanden van het vierde leerjaar steeds duidelijker gebleken. Het was vooral Sevenhuijsen die, sneller dan de klassenonderwijzers-mentoren, in de gaten kreeg, dat hij te maken had met een meer dan normaal begaafde jongen. De gedrevenheid van de jonge Vorrink boezemde hem een zeker ontzag in. 'Er is iets volkomens in Vorrink, dat men niet verwacht van jongelui van zijn leeftijd en dat ons met angst de toekomst voor hem doet inzien. Hij kan een grote kracht voor het onderwijs worden, maar het kan ook, dat hij bezwijkt voor de grote aantrekkelijkheid van een maatschappelijk hervormer te worden,' schrijft hij in zijn verslag over Vorrinks onderwijspraktijk.⁵² Behalve aan de Rijksleerschool is Vorrink praktisch werkzaam geweest aan de Doopsgezinde School te Haarlem.⁵³

Het judicium dat Koos kreeg over de gehele schooltijd was, ondanks het geschil met Van der Ley, mooi. 't Ziet er uit of ik de grootste lieveling ben geweest die je je denken kunt. Gedrag ... zeer goed. Vorderingen en andere "kundigheden"... zeer tevreden. Moet je nog peultjes?'⁵⁴ Volgens het officiële getuigschrift had hij zich 'zeer goed' gedragen, zoals alle geslaagden trouwens. Het predikaat 'uitmuntend', aan sommigen verleend, bleef hem echter onthouden. Over zijn kennis waren directeur en leraren 'zeer tevreden', evenals over zijn algemene ontwikkeling en over zijn vorderingen in de praktijk. Op al deze gebieden verwierf hij het hoogste predikaat. De vorderingen in de zang en het vioolspel waren voldoende. Voor handenarbeid kreeg hij de hoogste aantekening: 'zeer tevreden'. Zijn gezondheidstoestand, in 1909 nog uitmuntend, werd nu als 'voldoende' beoordeeld. Van 1907 tot 1911 heeft Koos Vorrink vele malen het cijfer '6', '7' of '8' behaald. Een enkele keer verwierf hij een '9', voor tekenen bijvoorbeeld, voor gymnastiek en voor landbouwkunde. In het laatste, mede door zijn 'Jan Kraal-activiteiten' zo drukke jaar, kreeg hij met kerstmis een '5' voor het praktische rekenen, met pasen een '5' voor het theoretische rekenen. Het vak 'inrichtingen' leverde hem eens een '4' op. Maar het totale beeld is gunstig en vergelijking met de laagste en hoogste prestaties van zijn jaar per vak wijst uit dat Koos relatief goed was in lezen, spraakkunst, stijl, letterkunde, schrijven, vaderlandse en algemene

geschiedenis, aardrijkskunde, kosmografie, natuur- en scheikunde, natuurlijke historie, algebra, meetkunde, zang- en toonkunst, tekenen, gymnastiek, anatomie, fysiologie en gezondheidsleer, landbouwkunde, Frans, Hoogduits, Engels, opvoedkunde, onderwijspraktijk en handenarbeid. De op de 'universiteit der armen' opgedane kennis zal later 'macht' blijken te zijn.⁵⁵

Gedurende zijn voortgezette opleiding voor gymnastiekonderwijzer zette Koos zijn propaganda voor de КГОВ voort. Een brochure van zijn hand, *Krachtige Jeugd*, komt in 2000 exemplaren uit. 'Jan Kraal' richt onder andere de afdelingen Assen en Winschoten op, houdt propaganda-avonden in Haarlem in 'het zaaltje van de Karseboom', in Amsterdam en Dordrecht. Kort voor zijn gymnastiekexamen, begin augustus 1911, vindt de vijfde algemene vergadering van de КГОВ, het 'werkcongres', te Amsterdam plaats. De bond telt nu ongeveer 600 leden en begint aan 'uitbreiding' tot alle 'abstinent studerenden' te denken. Maar het congres verwerpt de 'uitbreiding' voorlopig. Een gezellige 'picknick' op Duin- en Kruidberg bij Haarlem besluit deze av waar de gewoonlijk langharige Koos, geheel onverwachts, met uiterst kortgeknipt haar was verschenen.⁵⁶

Na het slagen voor de akte gymnastiek en, zoals hiervoor vermeld, voor de akte tekenen, begint Vorrink aan de voorbereidingen voor een grote propagandatocht naar het noorden. De tocht zal drie weken duren en gedeeltelijk bekostigd worden met de winst op de verkoop van de brochure *Krachtige Jeugd*. De eerste nacht, van 2 op 3 september 1911, slaapt hij bij Jan Poen in de Elisabeth Wolffstraat in Amsterdam, samen met Jan en diens broertje in één bed. Zondag 3 september gaat hij met twee gulden en zijn propagandamateriaal per trein op weg. In Leeuwarden spreekt hij zo meeslepend over de strijd tegen de drinkgewoonten, 'vooral tegen de matigheid', dat het op sommigen een onuitwisbare indruk maakte:

'Zo heb ik gestaan voor volle zalen, waar de meesten uit louter nieuwsgierigheid eens kwamen luisteren, waar velen reeds van tevoren besloten waren, niet toe te treden en waar je 't dan voelde komen in de lui, de belangstelling, de aandacht, eindelijk het

meeleven, totdat je tegen het einde voelt de harten te hebben veroverd...'

Hij bezocht ook Heerenveen en Sneek.⁵⁷ Zijn vader zorgde in deze tijd voor het verzenden van een verzoek, d. d. 12 september 1911, om op de 'doorlopende lijst van sollicitanten naar de betrekking van onderwijzer' bij het openbaar lager onderwijs in Vlaardingen te worden geplaatst. Koos heeft zijn aandacht waarschijnlijk niet erg bij dit verzoek gehad. J. W. Sevenhuijsen noemt hij J. C. W. Sevenhuizen.⁵⁸

In Groningen spreekt Koos Vorrink 'onder de bedrijven door' in Winschoten, de dertiende september te Ten Boer, 'waar 60 [geheelonthouder] zijn een waarachtige heldendaad is', de vijftiende in de stad Groningen. Daar luisteren zeker 160 kwekelingen naar 'Kraal', onder wie Klaas Toornstra die Koos later als 'mijn goede vriend' heeft aangeduid. 'Een week lang,' zegt Vorrink, 'heb ik gezeten midden tussen de Groninger kwakken, ben ik op hun kasten geweest, hebben we geboomd.' In Coevorden valt hij weer op door zijn welsprekendheid: 'Daarna gaf ze [Mies Pape] het woord aan Jan Kraal en toen stak de "Demosthenes" van wal.' Hij spreekt in Zwolle en Harderwijk, bezocht het onthoudingsvijandige Eibergen, Winterswijk en keert pas op dinsdag 26 september 1911 in het ouderlijk huis aan de Hofsingel terug. Zijn vader heeft ondertussen, vóór het verstrijken van de sollicitatietermijn, de sollicitatiestukken 'naar de vacante betrekking van onderwijzer' aan tussenschool B te Vlaardingen, hoofd de heer J. Faber – 'een zeer sympathiek man' – ingezonden, 'wegens uitstедigheid van mijn zoon'.

Oktober en november 1911 zijn maanden van kentering. Voor de *КГОВ-Almanak* 1912, de eerste, schrijft Koos Vorrink 'Onze historie' en 'Op propaganda'. Hij vindt dat de КГОВ een organisatie moet worden van alle kwekelingen en 'eindelijk ook' van alle jonge mensen. Dan zal, zegt hij, 'de samenleving met méér liefde, meer geluk en zonder bedwelming' er komen. In Dordrecht spreekt hij over *Sprotje* van Scharten-Antink. Hij heft, per 1 november, zijn pseudoniem Jan Kraal op. Hij spreekt in Maastricht. Het hoofd van school B in Vlaardingen vraagt in deze tijd J. J. Vorrink aan te

stellen als 'tijdelijke onderwijzer met ingang van 1 december 1911'. Schoolopziener J. van der Laan heeft geen bezwaar en Koos krijgt een brief van het college van B. en W. dat hij per 1 december tijdelijk is aangesteld. Na de intens genoten septembermaand begint Vorrink in december zijn werk aan de school aan het West-Nieuwland, waar zijn vriend Pleijsier nog leerling was geweest.

'Een lijkenhuis,' zo luidde zijn eerste reactie.⁵⁹ Hij paste er niet erg, zijn gedrag en kleding weken af van het gebruikelijke. Met de ongeveer dertienjarigen van de vervolklas die hij na een maand krijgt toegeschoven, bleek hij goed te kunnen omgaan. Ze zaten in een 'rij apart' in het hoogste, zesde leerjaar.⁶⁰ Vorrink had met zijn collega van de zesde klas samen één lokaal. Hij toonde overwicht en kon, als het nodig was, een mond opzetten, naar het oordeel van sommigen een te grote. Met Faber, ambulantly hoofd, kreeg hij spoedig conflicten. Een gedeelte van de vervolklas was bestemd voor de Normaalschool. Faber gaf die groep, geheel belangeloos, na schooltijd bijles. 'Dat was niet naar de smaak van Vorrink' en hij gaf dat duidelijk aan de leerlingen te kennen.⁶¹ Nauwelijks tijdelijk benoemd, weigerde hij een 'voorleesboekje' te gebruiken waarin, naar zijn oordeel, 'het kolonialisme' werd 'verheerlijkt': 'Toen gooit-ie dat boek met een reuzenzwaai van zich af en toen is hij daar een tirade gaan afsteken over de verhouding van blank en zwart... Hij wond zich op, hij kreeg gewoon een rooie kop d'r bij. Hij gooide dat boek opzij.'⁶² 'Bovenmeester' Faber moet vreemd hebben opgekeken toen Vorrink hem opzocht in zijn 'kamertje' om te vertellen dat het boek 'tegen zijn principes' streed, omdat volgens hem er sprake was van 'uitbuiting' van de 'oorspronkelijke bevolking'. Faber besloot, na ruggespraak met Van der Ley, die Vorrink weliswaar als eigenwijs, maar ook als jongen met 'pit' afschilderde, het optreden van zijn nieuwe tijdelijke onderwijzer te accepteren: 'Als dit jouw ernstige principes zijn, dan moet je maar een ander boek nemen.'⁶³

Ondertussen was de eerste КГОВ-kalender verschenen, was de *Almanak* in aantocht, had Koos gesproken op de feestavond van de twee jaar geleden opgerichte afdeling Delft en ging hij op 28 december 1911, de dag van het 'gouden feest' van de Haarlemse Rijkskweekschool, waar ook Varekamp sprak en de 'Bakmars', die door

de KGOB was overgenomen, menigmaal werd aangeheven, naar een feestavond van de afdeling Coevorden. Hij zorgde voor de oprichting van de afdeling Utrecht en sprak begin februari 1912 te Haarlem over 'het drankkapitaal'. Koos Vorrink beschikte in deze tijd over grote populariteit in de KGOB, het is daarom des te opmerkelijker dat er toch KGOB'ers blijken te zijn die zich tegen hem keren. Het is Henk Sikkens uit Assen die in maart en april 1912 durft te twifelen aan het door Vorrink als heilig voorgestelde axioma dat een kwekeling, die buiten de KGOB blijft, het 'zo moeilijk' heeft. Hij vindt, na de reactie van Koos te hebben verwerkt, dat deze 'wat krom is recht weet te praten' en geen ongelijk kan erkennen. Vorrink toont zich door het 'wantrouwen' van Sikkens en van anderen pijnlijk getroffen: 'De toon die hier is aangeslagen zou passen als men de duidelijkste bewijzen in handen had, dat ik een huichelaar en bedrieger was.'⁶⁴

In Zaandam groeide een afdeling van de KGOB onder leiding van Vorrinks klasgenoot Berrie IJzerdraat uit tot een algemene jeugdclub van 'jongelieden geheelonthouders'. Dacht Vorrink aan groei van de KGOB door opneming van abstinente studerenden, hier ontwikkelde de KGOB zich tot een organisatie voor werkende jongeren.

Weldra kreeg Koos Vorrink de kans om te gaan werken op de in 1909 in gebruik genomen nieuwe tussenschool E, in de Prins Hendrikstraat, waar hij met ingang van 1 mei 1912 'vast' werd benoemd. De gemeenteraad had op 16 april besloten om een 'vervolgklasse' aan school E in te stellen. De medische keuring voor deze vaste betrekking werd opgedragen aan dokter Poortman van de Schiedamse weg. Deze ontdekte bij Vorrink geen 'afwijkingen'.⁶⁵ Na de keuring vertrok Koos naar Almelo om de kwekelingen aldaar toe te spreken. Hij gedroeg zich nog steeds excentriek en liet zich door iedereen, ook door zijn leerlingen, 'Koos' noemen. 'Hij maakte van zijn topklasse een soort KGOB-afdeling,' zegt Pleijsier. Hij liet de kinderen verzen van de Tachtigers lezen, toonde en besprak reproducties van Van Gogh: 'Ik weet nog heel goed, we hadden allemaal een tegeltje getekend en geschilderd, dat was in de kleuren rood en blauw. Toen zei-ie: "Ja dat zijn mijn kleuren", want blauw was de kleur van de geheelonthouders en rood de kleur van

zijn politieke overtuiging.⁶⁶ Met zijn (weer) lange haren die hij telkens ordende met 'vijf vingers door zijn kuif', zwarte hoed met brede rand, 'een flambard', zijden strik, 'vrijheidsdas' en donkergrijze cape, bleek hij toch acceptabel voor het hoofd van school E, Duhén, de man die hem indertijd voor 'Haarlem' had opgeleid. Deze vertrok echter naar Rotterdam en werd, per 1 juli 1912, opgevolgd door Harmen Jousma met wie Koos spoedig conflicten kreeg.⁶⁷

Bijna ieder weekeinde ging Vorrink op propagandatocht. Begin mei 1912 sprak hij in Sappemeer, Winschoten en Drachten, een week later te Hilversum, zaterdag 18 mei te Rotterdam. Ook maakte hij een propagandareis door Twente. Zijn vader vierde op 17 mei het dertigjarig bestaan van de *Hollandia mee*. De Hummelincks hadden een nieuwe linkervleugel laten verrijzen aan de Oosthavenkade met het trotse opschrift: 'Nil sine magno labore'.⁶⁸ Het kan niet anders of deze 'waarheid' moet met instemming door de jonge Vorrink zijn gelezen, die, anders dan zijn vader, zijn inspannende arbeid kon wijden aan niet-kapitalistische ondernemingen.

In juni 1912 verscheen de brochure *Uitbreidingsplannen van de KGOB* in 2500 exemplaren. Vorrink liet ze, net als de almanakken, andere brochures en *Jonge Kracht*, aan de Hofsingel bezorgen. Hij nam allerlei KGOB'ers mee naar huis en schakelde 'moe' in.⁶⁹ Hij trok voor een 'voorvergadering' naar Meppel, naar Nijmegen, Amsterdam en Utrecht. De zesde algemene vergadering vond op 7 en 8 augustus 1912 in Zwolle plaats. Koos was toen in een 'himmelhoch jauchzende' stemming.⁷⁰ Hij genoot van alles wat met het congres te maken had en vertelde trots aan zijn toekomstige schoonzusje over de ingeslagen voorraden, dat er 'zulke kazen' waren ingekocht. De KGOB telde in augustus 1912 bijna 1200 leden, van wie er 300 naar het Zwolse congres kwamen. Irene Bergmeijer kwam ook en had het er erg naar haar zin. In 1916 spreekt zij nog enthousiast over haar 'heerlijke KGOB-tijd'. Op de algemene vergadering wees secretaris Vorrink op de strijd die de KGOB nog te voeren had tegen 'restantjes van de oude KB' en stelde vast dat 'het ideaal van de KB' verder werd gedragen door de KGOB, 'niet meer vaag en onduidelijk', maar belichaamd in het 'ideaal van een abstinente, omhoogstrevende kwekelingenwereld'. De 'uitbrei-

dingsvoorstellen' werden echter door de AV verworpen. Een deel van de vergadering bleek bovendien bang voor 'beïnvloeding der meningen' door Koos Vorrink. Deze was onaangenaam getroffen door de blijkbare vrees voor overreding van zijn zijde. Een picknick op de Hattemerheide besloot op traditionele wijze dit congres.⁷¹

De maanden na Zwolle zijn, wat Vorrinks werken voor de КГОВ betreft, wat rustiger dan mei, juni en juli. Hij spreekt in deze tijd vooral over 'vrije omgang', een onderwerp dat sinds 1905 in de КВ grote aandacht had gekregen.⁷² Het is duidelijk dat Koos Vorrink het onthoudingsbeginsel alleen onvoldoende acht om de КГОВ verder te laten groeien. In oktober 1912 wordt secretaris Vorrink, na het vertrek van 'administrateur' Jan Poen, 'algemeen secretaris'. Piet Schuhmacher, die hij in 'Zuid-Holland' opnieuw had ontmoet en die in Rotterdam in de kost is, wordt als 'Propaganda Commissaris voor Zuid-Holland en Zeeland' in het bestuur opgenomen. Irene Bergmeijer, 'Centenmens', gaat de penningen beheren.⁷³

Nadat verschillende ouders zich met klachten tot het hoofd van school E hadden gewend nam Jousma op 1 november 1912 Vorrink zijn klas af.⁷⁴ Koos bleef een paar weken ziek thuis, maar hij kreeg na zijn genezing de vervolgklas niet terug. Hij werd belast met het onderwijs in het derde leerjaar. Daarin zaten kinderen van ongeveer acht jaar. In 1930 herinnerde Pleijsier zich dat Koos afgekeurd werd voor het zevende leerjaar, omdat zijn 'broekspijpen te kort waren'. Maar het was niet de afwijkende kleding die Jousma hinderde. Verscheidene ouders die de tussenschool gekozen hadden om hun kinderen verdere mogelijkheden tot studie te geven, vonden dat Vorrink te veel 'zwamde', te veel aan 'kunst' deed en daardoor bijvoorbeeld de aansluiting op de cursus 'Kennis is macht' of de Normalschool onmogelijk maakte. Vorrink reageerde door zich 'laatdunkend' uit te laten over Jousma, ook tegenover leerlingen. Een hoofd werd door hem zoals door alle leden van de Bond van Nederlandse Onderwijzers, waarbij Vorrink zich had aangesloten, als vijand beschouwd.⁷⁵ Voor voorbereidende bijlessen, zoals Faber ze gaf, wilde Vorrink niet zorgen. Als er klachten kwamen, reageerde Koos met: 'Het is hier geen voorbereiding voor een Normalschool.' Corrigeren deed hij sporadisch. Hij gaf een antwoordenboekje en zei: 'Kijk het zelf maar na.' Over een

excursie naar een glasfabriek liet hij opstellen maken. Na een paar dagen, naar de cijfers gevraagd, zei hij: 'Die opstellen, die heb ik maar gelijk verscheurd, want ze waren zó slecht.'⁷⁶ Het is duidelijk dat hij zijn onderwijs op een andere manier wilde geven: 'We hadden het ontzettend fijn bij Koos, want Koos was een originele man. Altijd werd getekend naar voorbeelden van Zwier en Jansma. Die werden voor de klas gehangen. Dat vond Koos maar niets. Wij moesten naar de natuur tekenen en ieder kreeg een apart voorwerp voor z'n neus; de één kreeg een mooie vaas, de ander een schelp, die kreeg een tak met katjes of bloemen.'⁷⁷

Koos bleef actief in de КГОВ. In november richt hij de afdeling Zutphen op en spreekt in de Handwerkers Vriendenkring in Amsterdam. Maar hij schijnt eigenlijk wat beknot in zijn mogelijkheden. Hij begint een briefwisseling met de oud-КГОВ'er H. van Staveren die in *Het Cluborgaan* van de НОРС had beweerd dat volgens Vorrink zelf, 'één der voormannen van de КГОВ', deze bond 'onder het vaan van GO het doel van КВ wil bereiken'. In het februari-nummer van *Jonge Kracht* rekt hij met Van Staveren af en stelt vervolgens 'donateurs, НН Directeuren en Leraren en bevriende organisaties' gerust. In de Bond van Nederlandse Onderwijzers vindt hij in dit voorjaar kameraadschap. Vanwege de afdeling Vlaardingen gaat hij cursussen geven. Zo draagt hij de *Beatrijs* van Boutens voor, geeft commentaar aan de hand van de legende van Beatrijs, met discussie na. Hij trekt daarmee zo'n twintig toehoorders, onder wie ook buitenstaanders.⁷⁸ In het nieuwe jaar treedt hij ook op in 'Excelsior', voor de afdeling Vlaardingen van de 'Nederlandse Vereniging tot afschaffing van alcoholhoudende dranken'.⁷⁹ Maar het КГОВ-werk zet hij voort. In maart 1913 blijkt er echter een 'schuld' te bestaan. Kennelijk zijn onder zijn leiding te grote uitgaven gedaan. Alleen groei van het ledental kan de financiële positie van de КГОВ verbeteren. In mei komt een extra propagandanummer van *Jonge Kracht*, 'Oproep aan de Nederlandse Kwekelingen', uit. In augustus 1913 heeft de КГОВ 1465 leden.

Bij het begin van de nieuwe cursus, in mei 1913, handhaaft Jousma Vorrink in dezelfde klas. Koos 'gaat mee' naar het vierde leerjaar. Hij leert zich wat strikter te houden aan de gewone leerstof. Opgeleid door Van der Ley gaf hij, onder de rook van de Hollan-

dia, 'natuurkunde' en deed de voorgeschreven proefjes om het verschijnsel 'condenseren' duidelijk te maken. Een enkele keer nam hij de kinderen mee naar buiten.⁸⁰ De kwekelingen die belast waren met het ophalen van spaargeld of absenten troffen dikwijls een ijverig werkende Vorrink aan, die zich met KGOB-zaken bezighield, of een wel ordelijke klas, maar met een Vorrink die de pest in had, omdat hij zijn 'fijne klas' had moeten afstaan.⁸¹

Op de zevende algemene vergadering, in Utrecht, op 6 en 7 augustus, trok Koos zich uit het hoofdbestuur van de KGOB terug. Hij werd als secretaris opgevolgd door Jelle Dam. Met vlaggen en bannieren trokken de afgevaardigde KGOB'ers, zo'n vijfhonderd, door de straten van Utrecht. Het gaf Koos Vorrink een groot geluksgevoel: '... toen drongen de tranen in mijn eigen ogen, omdat ik het haast niet geloven kòn, dat een mens zo'n groot geluk kon overkomen, dat het zóvelen gegeven was, op te gaan in een ideaal...' Hij kon de KGOB met een gerust hart verlaten:

'Ik heb veel meegemaakt in de kwekelingenwereld, doch deze dagen zijn de aller-, allerschoonste geweest — deze gloed, deze geestdrift, deze eenheid, deze kracht is meer dan van het ogenblik — die allen: gloed, geestdrift, eenheid en kracht, zij zijn van de Toekomst.'⁸²

Op de av werd voor het eerst een 'projectielantaarnavond' gehouden. Piet Tiggers, Dolf Tulp, de schilder Wim Schuhmacher en Henk van Dijk verzorgden een kunstavond. Het besluit viel 'alcoholcursussen' te gaan geven. In bondsuitgaven zouden voortaan geen tabaksadvertenties worden opgenomen. De KGOB was springlevend en werd, dit in verband met de 'schuld' en de kans op subsidie, voorgedragen voor koninklijke goedkeuring. Deze werd aan het eind van 1913 verleend.⁸³

Bij de 'onafhankelijkheidsfeesten' van 1913 kwam het opnieuw tot moeilijkheden met Jousma. Koos weigerde met zijn klas 'vaderlandse liedjes' te zingen en wilde geen oranje dragen bij het begeleiden van zijn klas in de optocht. Jousma besloot zelf zangles te gaan geven en gaf dit keer toe.⁸⁴ Vorrink werkte in deze tijd voor de KGOB door, samen met Irene Bergmeijer, vijf projectie-

lantaarnavonden over Griekse cultuur te houden voor de afdeling Dordrecht. In *Jonge Kracht* schreef hij een artikelenserie over zijns inziens verwerpelijke 'artistieke' middelen in de drankstrijd. Maar in december 1913 kondigt hij aan dat hij zich 'uit het daadwerkelijke KGB-leven' terugtrekt en tot september 1914 niet zal spreken. Hij wil zijn hoofdactestudie afmaken. De spreekbeurt in Rotterdam over 'Griekse mythologie' zal wel een uitzondering op de regel zijn geweest, evenals de propagandaspeech die hij in juni in Vlissingen houdt. Op 1 mei heeft Jousma hem een nieuwe klas, de zesde, gegeven. De zo gevreesde maar noodzakelijke hoofdacte wordt door Koos op 21 juni 1914 verworven. Zijn salaris stijgt daarvoor van f 750,— tot f 900,— per jaar. In het voorafgaande jaar had hij f 600,— verdiend. Zijn vader kreeg toen zo'n f 1475,— per jaar, zijn baas Jousma f 1700,— en de oude Hummelinck, vlak voor zijn dood, ongeveer f 110 000,— als persoonlijk inkomen.⁸⁵ De Hollandia boekte over het boekjaar 1913 een winst van f 911 955,99. Het kapitaal van de vennootschap werd op 3 miljoen gulden gebracht en de nieuwe aandelen werden uitgegeven tegen een koers van 200.⁸⁶ Dat had het kapitalisme dan toch maar te bieden gehad, toen 'krisis, krijg en katastrophen' zich begonnen aan te kondigen.⁸⁷

Noten

- 1—A. Pleijsier, Mw. R. E. Pleijsier-Van Dam: 3.1.1976, 10.8.1976, 25.2.1977, 4.1.1979, 7.4.1979; A. Pleijsier: 14.1.1980.
- 2—C. P. van Hulten, Mw. S. van Hulten-Pleijsier: 24.5.1979.
- 3—C. P. van Hulten (zie 2).
- 4—Archief Rijkskweekschool Haarlem. G. Harmsen, *Blauwe en rode jeugd*, Assen 1961, p. 77 e. v.
- 5—J. Dijkstra, Mw. C. A. J. M. Dijkstra-De Graaff: 13.7.1979.
- 6—D. L. Daalder, *Schimmenspiel*, p. 181.
- 7—J. Z. Kannegieter: 27.8.1979; brief G. J. van Dijk: 25.8.1975.
- 8—Mw. L. van Dam-Natte: 23.12.1975.
- 9—*De Nieuwe Stem*, 1919, p. 224.
- 10—Mw. C. A. J. M. Dijkstra-De Graaff (zie 5).
- 11—Archief Rijkskweekschool Haarlem.
- 12—A. Pleijsier (zie 1).
- 13—J. Z. Kannegieter: 27.8.1979.

- 14—A. Pleijsier (zie 1).
- 15—A. Pleijsier, *Memoires* (handschrift), p. 21.
- 16—Archief Rijkskweekschool Haarlem.
- 17—*Gedenkboek* 10-jarig bestaan KGOB, Z. p., 1916, p. 29.
- 18—Gemeentearchief Haarlem.
- 19—KGOB-*Almanak* 1912, p. 19.
- 20—*Kweekelingenbode*, 6. 3. 1908.
- 21—A. Pleijsier (zie 1).
- 22—KGOB-*Almanak* 1912, p. 24.
- 23—J. Dijkstra (zie 5).
- 24—J. Z. Kannegieter: 27.8.1979; J. Dijkstra (zie 5).
- 25—J. Dijkstra (zie 5).
- 26—*Het Jonge Volk*, 1934, p. 172.
- 27—A. Pleijsier (zie 1); vergelijkbare gevallen in: D. L. Daalder, *Schimmenspel*, pp. 168, 174, 183 en A. Pleijsier, *Leen Wouters op de Kweekschool*, Amsterdam 1929, pp. 12 e. v., 124.
- 28—KGOB-*Almanak* 1912, p. 27.
- 29—Ger Harmsen, *Blauwe en rode jeugd*, pp. 91, 404.
- 30—*Het Jonge Volk*, 1930, p. 268.
- 31—*Jonge Kracht* 7 (oktober 1908), p. 4.
- 32—*Jonge Kracht* tweede jaargang nr. 5 (april (?) 1909), p. 4. IISG, Collectie C. de Boer, Brief Koos Vorrink, 21.4.1909, aan Kees de Boer.
- 33—*Jonge Kracht* tweede jaargang nr. 6 (september 1909), p. 3.
- 34—KGOB-*Almanak* 1912, p. 30.
- 35—IISG, Collectie C. de Boer, Brief Koos Vorrink, 2.8.1909, aan Kees de Boer.
- 36—*Gedenkboek* 10-jarig bestaan KGOB, Z. p., 1916, passim.
- 37—J. Z. Kannegieter: 27.8.1979.
- 38—Archief Rijkskweekschool Haarlem.
- 39—C. P. van Hulsten (zie 2).
- 40—'Wij'. Vrijdag 31 januari 1936, nr. 53.
- 41—H. van Hulst, *Koos Vorrink. Zijn leven in beeld*, Amsterdam 1956, p. 12; C. H. Wiedijk, 'Geluidsdocumenten van en over Koos Vorrink', SFW, Utrecht 1981, p. 49.
- 42—Archief Rijkskweekschool Haarlem.
- 43—Archief Rijkskweekschool Haarlem; J. Z. Kannegieter: 27.8.1979.

- 44—*Het Jonge Volk*, 1930, p. 270; H. Molendijk, Mw. M. Molendijk-Kalter: 1.9.1979, 24.9.1979.
- 45—Gemeentearchief Vlaardingen; A. Pleijsier (zie 1).
- 46—J. Z. Kannegieter: 27.8.1979.
- 47—Archief Rijkskweekschool Haarlem.
- 48—IISG, Collectie C. de Boer, Brief Koos Vorrink, 1.11.1911, aan Kees de Boer.
- 49—G. Harmsen, *Blauwe en rode jeugd*, pp. 87, 93; *Gedenkboek* 10-jarig bestaan KGOB, 1916, p. 51; *KGOB-Almanak* 1912, p. 51.
- 50—Archief Rijkskweekschool Haarlem.
- 51—Archief Rijkskweekschool Haarlem.
- 52—Archief Rijkskweekschool Haarlem.
- 53—Gemeentearchief Vlaardingen.
- 54—IISG, Collectie C. de Boer, Brief Koos Vorrink, 21.7.1911, aan Kees de Boer.
- 55—Archief Rijkskweekschool Haarlem.
- 56—*KGOB-Almanak* 1912, p. 52; *Gedenkboek* 10-jarig bestaan KGOB, 1916, p. 31; H. van Hulst, *Koos Vorrink*, p. 15.
- 57—*KGOB-Almanak* 1912, pp. 59–67, 79; *Jonge Kracht* vierde jaargang nr. 10 (1.11.1911), passim.
- 58—Gemeentearchief Vlaardingen.
- 59—H. P. Kuipers, Mw. N. Kuipers-Van der Weyden: 10.1.1976.
- 60—C. P. van Hulten (zie 2); Gemeentearchief Vlaardingen.
- 61—C. P. van Hulten (zie 2).
- 62—Mw. M. Tiemeijer-Van der Meijden: 25.8.1979, 14.1.1980.
- 63—J. Binsma, Mw. N. G. Binsma-Faber: 15.10.1976.
- 64—*Jonge Kracht* vijfde jaargang nr. 6 (5.4.1912).
- 65—Gemeentearchief Vlaardingen.
- 66—Mw. M. Tiemeijer-Van der Meijden (zie 62).
- 67—Mw. M. de Ligt: 29.12.1975; C. van Dam: 29.12.1975; Gemeentearchief Vlaardingen.
- 68—Het opschrift is nu overgeverfd, maar leesbaar gebleven (februari 1982).
- 69—*Gedenkboek* 10-jarig bestaan KGOB, p. 80; *Het Jonge Volk*, 1930, p. 269.
- 70—Mw. G. Vorrink-Reinhardt: 3.12.1976.
- 71—*Jonge Kracht* vijfde jaargang nr. 14 (20.9.1912).
- 72—G. Harmsen, *Blauwe en rode jeugd*, p. 81; Mw. M. Molendijk-

Kalter (zie 44); Mw. C. J. Tol-Van Oogen: 15.10.1976; Mw. A. G. Zee-Haasbroek: 10.12.1976.

73—*Het Jonge Volk*, 1930, p. 270.

74—Gemeentearchief Vlaardingen; zie 75.

75—A. Pleijsier (zie 1); A. Pleijsier, *Memoires*, p. 25; C. P. van Hulten (zie 2).

76—Mw. S. van Hulten-Pleijsier (zie 2).

77—Mw. M. Tiemeijer-Van der Meijden (zie 62).

78—A. Pleijsier (zie 1).

79—Gemeentearchief Vlaardingen.

80—Mw. M. de Ligt (zie 67).

81—Mw. M. Tiemeijer-Van der Meijden (zie 62).

82—*Gedenkboek* 10-jarig bestaan KGOB, 1916, p. 28; G. Harmsen, *Blauwe en rode jeugd*, p. 94; F. G. Zwaving: 8.10.1976;

Mw. T. Toornstra-De Hondt: 17.9.1979, 24.9.1979.

83—*Gedenkboek* 10-jarig bestaan KGOB, 1916, p. 32.

84—Mw. M. de Ligt (zie 67).

85—Gemeentearchief Vlaardingen.

86—Verslag van de naamloze vennootschap 'Hollandia', Nederlandsche Fabriek van Melkproducten en Voedingsmiddelen, over het boekjaar 1913.

87—*Die Neue Zeit*. Wochenschrift der deutschen Sozialdemokratie, 1902, p. 143.

In of na 1902 stuitte Sam de Wolff in een artikel van Kautsky in Die Neue Zeit, op een intrigerende uitspraak: 'Krisen, Kriege, Katastrophen aller Art, diese liebliche Alliteration ist es, die uns die Entwicklung der nächsten Jahrzehnte in Aussicht stellt.' Vele malen heeft De Wolff dit citaat in woord en geschrift gebruikt. Hij wist dat Kautsky in hetzelfde artikel had gesproken over de klassenstrijd die moest worden uitgevochten, voordat van maatschappelijke harmonie sprake kon zijn. Nog in 1951 vinden we in De Vlam zijn eigengemaakte vertaling waarin hij probeerde de 'noodlottige' klank van het origineel te behouden: 'Krisis, krijg en katastrophen van allerlei aard, het is deze liefelijke alliteratie, welke ons de ontwikkeling der eerstvolgende decennien in uitzicht stelt.'

Ook Koos Vorrink werd lang beheerst door het verlangen naar een 'betere' tijd. Hij dacht dat niet in de eerste plaats de kapitalistische klasse, maar de kapitalistische geest bestreden moest worden. In 1906 had hij deze geest in zijn geboorteplaats Vlaardingen al leren kennen. In 1910 meende hij de 'lichtende Dageraad' van de zege te bespeuren. In 1914 brak de wereldoorlog uit.

Wiedijk geeft een overzicht van het leven van Vorrink in deze jaren. Zijn proefschrift zal uit een biografisch-chronologisch deel en een analytisch deel bestaan.

Klassieke dilemma's

GER VERRIPS

*Nederland 1945—1982:
tussen communisme en democratisch-socialisme*

Voor wie het eerste politieke levenslicht tijdens de Duitse bezetting aanschouwde leken de keuzen in 1945 tamelijk eenvoudig.

Rechts had gefaald. Rechts had niets gedaan om het Duitse nazidom de weg te versperren, integendeel, in het algemeen gesproken had rechts aan Hitler heel wat meer hulp en aanmoediging geboden dan aan hen die in Duitsland democratie en het vreedzaam regelen van internationale geschillen bleven nastreven. Ook na de Duitse inval was het beeld in ons land wat dat betreft duidelijk geweest: de antirevolutionaire leider Colijn preekte berusting in een door Hitler-Duitsland gedomineerd Europa, de leider van de Christelijk-Historische Unie, De Geer, verliet zijn post als minister-president van de naar Londen uitgeweken regering en keerde als capitulant naar het door de vijand bezette vaderland terug, waar Romme, de leider van de Rooms-Katholieke Staatspartij, alvast een grondwet uitwerkte voor een autoritair staatsbestel. En na de oorlog waren het deze zelfde partijen die vóór alles herstel van oude verhoudingen wensten.

Ter linkerkzijde, waar men juist op grond van de ervaringen met de economische crisis in de jaren dertig en de oorlog sterker dan ooit maatschappelijke hervormingen verlangde, bevonden zich toentertijd in ons land niet meer dan twee serieus te nemen politieke partijen, de pasgevormde Partij van de Arbeid en de Communistische Partij van Nederland.

Bij jongeren die toen al wel veel wilden maar nog weinig ervaring hadden kunnen opdoen en vaak alleen al daarom meer gevoelsmatig dan verstandelijk hun politieke weg zochten, speelden min of meer toevallige persoonlijke ervaringen en omstandigheden waarschijnlijk een grotere rol dan tegenwoordig in de qua spreiding van kennis, macht en inkomen heel wat minder primitieve omstandigheden; afgezien daarvan namen in mijn overwegingen toentertijd de volgende kwesties de belangrijkste plaats in:

— wat hadden socialisten en communisten bijgedragen aan de strijd tegen het nazidom en welke antwoorden boden zij op de vraag hoe nieuwe crises en oorlogen konden worden voorkomen? — hoe kon de met de verzuiling gepaard gaande politieke versterking in ons land worden doorbroken, en een sociale en democratische vernieuwing worden gerealiseerd, en welke houding koos men in de Indonesische kwestie?

Voor menig Nederlands sociaal-democraat was verzet bieden tegen de opmars van het nationaal-socialisme en fascisme in het Europa van vóór mei 1940 al een natuurlijke gang van zaken en daarmee doorgaan nadat de Wehrmacht de grens was overgetrokken een vanzelfsprekendheid. Maar zijn partij, de SDAP, verdween als zodanig van het politieke toneel. De enige politieke partij die in 1940 georganiseerd ondergronds ging werken en zich in de illegaliteit onafgebroken actief tegen de bezetter heeft getoond, was de CPN; zij maakte deel uit van een internationale beweging, hecht verbonden met de Sovjetunie, die door haar bijdrage aan het verslaan van Hitler-Duitsland in de hele wereld in brede kringen in hoog aanzien kwam te staan. Bij de bevrijding en in de eerste jaren na de oorlog nam de CPN — met het grootste dagblad en de grootste vakcentrale en een bekende, door de geallieerde opperbevelhebber onderscheiden verzetsman als voorzitter — een belangrijke plaats in het politieke leven in. Geen enkele andere politieke partij heeft bij verkiezingen in ons land ooit de sprong van 2 naar 10 procent van het electoraat (toen nog alleen 23 jaar en ouder) kunnen maken; en ook intellectuelen, kunstenaars, journalisten en radiomedewerkers, meldden zich aanvankelijk in drommen.

Menig verzetsstrijder is na de oorlog tot de Partij van de Arbeid toegetreden, een samengaan van de vroegere SDAP met enkele kleine vrijzinnige groeperingen uit het midden van het vooroorlogse spectrum, maar anders dan in de voor korte tijd heropgerichte SDAP voerden de kleine partijen die zich met haar verbonden tot één democratisch-socialistische beweging, geen zuivering van de eigen rijen door. Dit leidde tot het voor vele linkse en met het verzet verbonden mensen sprekende feit, dat tijdens het oprichtingscongres van de Partij van de Arbeid een man als Oud achter de pvda-bestuurstafel prijkte — voordien Vrijzinnig Democraat,

nadien weldra vvd'er — hoewel hij tijdens het Duitse bewind burgemeester van Rotterdam was gebleven en een treurige vermaardheid genoot als iemand die had meegewerkt aan de maatregelen tegen de joodse landgenoten en het fêteren van landverraders. Nederlandse communisten hebben vaak met gemak een beroep gedaan op sentimenten uit de jaren '40—'45 om zich als betere antifascisten voor te doen dan democratische socialisten.

De tweede oorlogsramp die Europa binnen een mensenleeftijd heeft geteisterd, maakt de vraag naar de oorzaken van de crises en oorlogen onontkoombaar; maar nog steeds bestaan noch in de socialistische noch in de communistische beweging doordachte, uitgekristalliseerde opvattingen over de voorgeschiedenis. Van systematisch onderzoek van het verleden was in de eerste jaren na de bevrijding al helemaal geen sprake. Goedkope, algemene verwijzingen naar het kapitalisme en hypocriete redeneringen over de verderfelijke van 'het volkskarakter' van Duitsers deden maar al te gemakkelijk opgeld. Wie meer wilde weten kwam zelden verder dan de overigens terdege belangrijke vaststelling dat zowel Hitlers machtsgreep in 1933 als zijn binnenlandse en buitenlandse brutaliteiten nadien ondenkbaar zouden zijn geweest zonder de ellende van de werkloosheid en de verwarring, de besluiteloosheid en de verdeeldheid in de rijen van zijn tegenstanders in en buiten Duitsland. Van overdenkingen van het hoe en het waarom van deze factoren was bitter weinig te bespeuren.

Onder deze omstandigheden kwamen de communisten met hun eenvoudige, op dat moment aansprekende opvattingen en hun doortastende en eensgezinde handelend optreden gunstiger in beeld dan de vaak weifelend optredende democratisch-socialistische bewegingen in Europa. De communistische visie op heden, verleden en toekomst was zelfverzekerd: crises, oorlogen en fascisme ontsproten aan het kapitalisme en aan samenzweringen van de reactionaire klassen tegen de Sovjetunie. Stalin en de zijnen waren weliswaar met harde hand te werk gegaan, maar de ervaring met het nazidom leek te hebben bevestigd dat het communistische vuistenwerk uiteindelijk resultaat zou opleveren en het handen schudden met de burgerlijke partijen, waar de sociaal-democraten in hadden uitgeblonken, niet.

In de communistische kijk op de historie van de eerste helft

van de twintigste eeuw moesten toen – en moeten nog steeds – vooral de Duitse sociaal-democraten het ontgelden; hen werd en wordt meer dan wie ook verweten dat de socialistische partijen en hun Internationale in 1914 de Eerste Wereldoorlog niet hadden kunnen verijdelen, vervolgens dat zij in 1918, toen het keizerlijke Duitsland moest capituleren, niet de socialistische revolutie hadden doorgezet, in de eerste regeringen van de republiek van Weimar geen radicale maatregelen tegen de machtsposities van de Duitse reactie hadden doorgevoerd, en zelfs dat zij verantwoordelijk waren voor het aan de macht komen van Hitler, omdat zij niet samen met de communisten tegen hem waren opgetrokken. Een leugenachtige voorstelling van zaken, maar in een periode waarin overwinnaars de geschiedschrijving dicteren bleek ze ook buiten de communistische rijen meer gehoor te vinden dan men zou mogen verwachten.

Nog triomfalistischer dan na de Eerste Wereldoorlog en de Russische revolutie van 1917 werd na de Tweede Wereldoorlog vanuit de communistische partijen een nieuwe agressieve haatcampagne jegens 'de rechtse sociaal-democraten' ontketend. Ponomarjow, door Stalin aangesteld als politiek instructeur voor buitenlandse communistische partijen – een functie die de leiding van de CP van de Sovjetunie hem anno 1982 nog poogt te laten vervullen – stelde toentertijd: 'In Frankrijk, Italië en een reeks andere West-europese landen zijn de aanvoeders van de rechtse socialistische al niet meer in de gelegenheid het massale optreden der werkers tegen te houden en dit optreden in een voor de kapitalistische klasse gunstig vaarwater af te leiden, zoals dit hun voor de oorlog meermaalen wel gelukte... Dagelijks wordt het de arbeiders duidelijker dat de rechtse socialistische slechts een afdeling van het imperialistische kamp zijn, een afdeling die met vergiftigde wapens opereert en die de arbeidersklasse en alle werkers in de rug wil aanvallen... De crisis van de rechtse socialistische partijen weerspiegelt de algemene crisis van het kapitalisme. Zij is een gevolg van de verzwakking van de politieke en economische posities van het imperialistische kamp, van het groeiende bewustzijn van de arbeidersklasse en andere lagen van het werkende volk, van de versterking van de Communistische en Arbeiderspartijen, van hun strijd tegen de rechtssocialistische verraders.'¹

De opzienbarende grote overwinning die de Labour Party onder Attlee in 1945 dank zij een linkse meerderheid onder de Britse soldaten-kiezers op de Conservatieven onder oorlogsleider Churchill behaalde, verleidde de socialisten tot een poging het internationaal zegevierend oprukkende communisme althans propagandistisch met gelijke munt te betalen: de Partij van de Arbeid hief de leuze 'Doe als Tommy' aan. Maar het bracht weinig soelaas; de socialistische regering van het economisch bankroete, oorlogsmoede Engeland, dat worstelde met de liquidatie van het grootste koloniale imperium dat de wereld heeft gekend en met het afstand doen van de positie van wereldmogendheid, wist in eigen land en elders in West-Europa niet veel inspirerende prestaties te verrichten.

Herstel, wederopbouw en vernieuwing stonden de eerste jaren na de bevrijding boven aan de politieke agenda. Terwijl de Partij van de Arbeid als belangrijkste regeringspartij de minister-presidenten Schermerhorn en Drees leverde en zware verantwoordelijkheid voor het beleid van de eerste naoorlogse coalitiënkabinetten aanvaardde, bleven de communisten, anders dan in België, Frankrijk en Italië, uitgesloten van regeringsdeelname. De onderlinge verschillen werden ook daardoor al gauw in zwart-wit gezet; bij de communisten is het aan waardering blijven ontbreken voor de herstel- en wederopbouw-prestaties, bij de socialisten verviel men te gemakkelijk in blinde afwijzing van al wat de communisten voorstelden.

Een bijzonder teer punt bleef de mislukte zuivering; maar ook de befaamde leuze van de CPN in die tijd, 'De lonen omhoog, de prijzen omlaag', is ten onrechte gebagatelliseerd. 'Het is noodzakelijk om duidelijk te zien hoe van de dag af waarop Schermerhorn proclameerde dat de armoede gelijk zou worden verdeeld, tot heden de spanning tussen lonen en prijzen de technische vormgeving is geweest van de strijd om de verdeling van het maatschappelijk inkomen,' schreef Den Uyl in 1950.² Het reële prijspeil steeg in die jaren, het reële loonpeil daalde en de door de socialisten beoogde herverdeling van het maatschappelijk inkomen liet op zich wachten. De CPN gaf met haar leuze in die tijd terdege de richting aan voor een herverdeling ten gunste van de loon- en salaristrek-

kers; zij hield er geen rekening mee dat de inflatie en de daarop afgestemde Keynesiaanse politiek een lachspiegeleffect hadden op de wijze waarop de feiten in de cijfers werden gepresenteerd – veel meer kan men haar op dit punt niet verwijten.

Onder wie zich met het verzet verbonden voelden, rekenden velen na de bevrijding op ingrijpende maatschappelijke vernieuwingen en leek de terugkeer naar vooroorlogse verhoudingen, waarin Nederland zich ‘een federatie van een aantal levensbeschouwelijke volksstammen’³ toonde, ondenkbaar. Het ogenschijnlijk moeiteloos herstel van de traditionele parlementair-politieke verhoudingen, ondanks de euforie van bevrijding en vernieuwing en ondanks de verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd, was een hard gelag. Dat gold in het bijzonder voor wie door de vorming van de Partij van de Arbeid hadden gehoopt op een sterke toestroom naar links van kiezers die zich, anders dan vóór de oorlog, niet meer door hun geloof aan een rechtse confessionele partij gebonden zouden achten. De pogingen van de socialisten om een dergelijke doorbraak naar het electoraat van de confessionele partijen te bewerkstelligen en de verzuiling te slopen, leidden in de ogen van de tijdens de bezetting geradicaliseerde, niet-godsdienstige arbeidersaanhanger van de oude SDAP voornamelijk tot verwatering, uitverkoop van socialistische symbolen en idealen en het op de voorgrond treden van dominees en evangelisten in de Partij van de Arbeid met een kwezelig aandoend ‘personalistisch socialisme’.

Er trokken nogal wat socialistische kiezers naar de CPN, terwijl de ‘ontmoeting tussen socialisme en christendom’ zich bleef afspeelen in een vergeestelijkt grensgebied en nauwelijks enige winst onder confessionele kiezers teweegbracht. De communisten weten de mislukking van de electorale doorbraak naar de Partij van de Arbeid aan een strijdschuwe, door weinig zelfvertrouwen en veel compromissen en zelfrechtvaardiging gekenmerkte toegevendheid van de socialisten jegens rechts; zij vonden daarmee niet alleen in eigen kring gehoor.

De breuk tussen socialisten en communisten werd in Nederland het schrijnendst toen de capitulatie van Japan de toekomst van Indonesië op de agenda van de binnenlandse politiek plaatste en de Partij van de Arbeid, voorrang verlenend aan haar deelname aan

de regeringscoalitie, voor compromissen koos met de KVP en nog rechtser krachten die de dekolonisatie wilden tegenhouden. Drees en andere bewindslieden, de Kamerfracties en het partijbestuur van de PvdA maakten zich medeverantwoordelijk voor de oorlogvoering tegen de Republiek, terwijl de Nederlandse communisten deze politiek niet alleen propagandistisch maar ook daadwerkelijk bestreden, onder andere door havenstakingen tegen het uitzenden van troepen en hun morele en materiële steun aan de Indonesiëweigeraars onder de dienstplichtigen, wier aantal in de duizenden liep. Enkele bekende jonge communisten liepen gevangenisstraffen van drie, vier en zeven jaar op en hebben die tijd inderdaad in de cel moeten doorbrengen.

De CPN stond niet voor de vraag tot welke compromissen met betrekking tot de Indonesiëpolitiek zij al dan niet bereid zou moeten zijn, omdat zij toch van regeringsdeelname was uitgesloten. De Franse communisten, met wie de CPN zich toentertijd nauw verbonden voelde, hebben in die tijd wel voor keuzes gestaan die met die van de Partij van de Arbeid vergelijkbaar zijn en geen principieel andere koers gekozen dan de Nederlandse socialisten; van kritiek op hen liet de CPN niet horen. Een en ander neemt niet weg dat de Nederlandse communisten een sterke traditie van actieve solidariteit met de strijders voor de Indonesische onafhankelijkheid hooghielden, terwijl de Partij van de Arbeid zelfs van haar eigen politieke geestverwanten onder de Indonesiërs vervreemdde.

Nog geen tien maanden na de capitulatie van Japan werd de 'koude oorlog' tussen de westelijke mogendheden en de Sovjetunie publiekelijk geopend met een redevoering van Churchill waarin hij Stalin ervan beschuldigde dwars door Europa 'een ijzeren gordijn' neer te laten waarachter, in strijd met de afspraken die binnen de anti-Hitler-coalitie werden gemaakt, communistische politiestaten werden opgebouwd. De afkondiging van de Truman-doctrine, de oprichting van de Kominform, de deling van Duitsland, de blokkade van Berlijn, de totstandkoming van de NAVO en later van het Warschaupact leken menigeen noodlottige etappes op weg naar een Derde Wereldoorlog.

Onder communisten heerste de opvatting dat er sprake was van

voortzetting van de pogingen om de Oktober-revolutie van 1917 ongedaan te maken, de in de oorlog materieel zwaar toegetakelde Sovjetmacht te breken, de eerste hoopwekkende socialistische samenleving in de geschiedenis te liquideren en overal het kapitalisme te herstellen. De grote vredesactie die de internationale communistische beweging toen voerde, was de campagne voor het buiten de wet stellen van de (toen nog superieure Amerikaanse) kernwapens. Onder een desbetreffende oproep van het in maart 1950 in Stockholm gehouden *Wereldvredescongres* werden in Nederland, voornamelijk dankzij de CPN, een half miljoen handtekeningen bijeengebracht, een aantal dat men alleen al met het oog op de geringere bevolking en politieke belangstelling op zeker het dubbele moet stellen om een vergelijking met de beginjaren tachtig reëel te maken.

De periode na de bevrijding in 1945 was voor communisten weldra niet meer dan een kortstondige onderbreking in de grote strijd op wereldschaal tussen enerzijds het opkomende socialisme in de Sovjetunie waarmee zij zich verbonden voelden en anderzijds het aftakelende, tot ondergang gedoemde kapitalisme. Voor democratische socialisten liep de scheidslijn internationaal tussen dictatuur en democratie en bepaalde deze cultuurstrijd en niet een primitief patroon van klassenstrijd de fundamentele keuzen in de tweede helft van de twintigste eeuw; zij zagen de democratische en sociale verworvenheden in dit deel van de wereld niet bedreigd door de Amerikanen, maar door een militair overwicht van de Sovjetunie zodra de Britse en Amerikaanse troepen zich van het Europese vasteland zouden hebben teruggetrokken. Er maakte zich onder Stalin in Oost-Europa een meedogenloze dictatuur en expansiezucht kenbaar en reële, eigen democratisch-socialistische perspectieven in een verdeeld Europa los van de Verenigde Staten waren er niet.

Het congres van de Partij van de Arbeid sprak zich onvoorwaardelijk uit voor de aansluiting van Nederland bij de NAVO. Jaap Burger voorzag toen dat 'wij van nu af aan op één hoop gegooid zijn met alle oorlogsfhitters. Wij zijn in een bondgenootschap getreden met het kapitalisme.' Vele communisten stelden het en zagen het inderdaad zo. Twijfel en genuanceerder oordelen jegens de ontwikkeling van de Sovjetunie en van Duitsland, voor en na

Hitler, bleven taboe voor hen; de politieke opstelling werd bij zeer velen van hen bepaald door emoties die met de bezettingsjaren waren verbonden. Toen de koude oorlog in volle omvang doorzette waren de verhoudingen tussen de PvdA en de CPN al gauw in doorslaggevende mate bepaald door de internationale verhoudingen en bleef tussen beide partijen geen brug meer heel. Aan de rechtgetrokken fronten doofde bij velen de kritische zin en werd simplistischer dan ooit gedacht over elkaar en daarnaar gehandeld.

Er was, met medewerking van de Partij van de Arbeid, sprake van onmiskenbare ophitsing tot het verbieden en vogelvrij verklaren van communisten, discriminatie en broodroof; de massamedia bleven voor communisten gesloten, allerlei chicanes bemoeilijkten het normaal functioneren van een politieke partij die zich aan de Grondwet en de parlementaire democratie wenste te houden en zich daaraan ook heeft gehouden. Vooral in die tijd ontstonden aan beide kanten karikaturaal vertekende beelden van elkaars ideeën en drijfveren, die bij sommigen nog steeds normale politieke bejegening blokkeren. Wie voorkeur had voor de één leek per definitie slechts afkeer voor de ander over te moeten hebben. Politieke en menselijke fijnzinnigheid ontbraken niet alleen in de grote propaganda-oorlog tussen Oost en West. Bij wie zich in elk geval niet in politieke vrijblijvendheid wilden terugtrekken moest dat er vaak wel toe leiden dat emotioneel bepaalde drijfveren in meerdere, en rationele, afstandelijker overwegingen in mindere mate de uiteindelijke keuzen bepaalden.

Wat mijzelf betreft leidde de onvoorwaardelijke steun van de Partij van de Arbeid aan de Duitse herbewapening tot een breuk met het democratisch socialisme, tot het kiezen van de zijde van de communisten en mijn aansluiting bij de CPN. Als consequentie van haar keuze voor de NAVO aanvaardde de PvdA niet alleen de herbewapening van Duitsland, maar werd zij ook medeverantwoordelijk voor pogingen de jaarlijkse 5 mei-vieringen af te schaffen, het bemoeilijken van verzetsherdenkingen, de gratiëring van Duitse oorlogsmisdadigers en de discriminatie van communistische verzetslachtoffers. De vrees, als dienstplichtige samen met oud-ss'ers onder leiding van NAVO-bevelhebbers, die men als voormalige generaals van de Hitler-Wehrmacht barbaarse oorlogsmisdaden behoorde te verwijten, te moeten optrekken tegen het Rode

Leger en jacht te moeten maken op de ongetwijfeld opnieuw in het verzet terugkerende communisten, was voor mij in die tijd uit zowel politieke als persoonlijke motieven intens en allerminst denkbeeldig. Mijn breuk met het democratisch socialisme heeft er overigens nooit toe geleid, dat ik de onderlinge vijandschap tussen socialisten en communisten niet meer als schadelijk en onnatuurlijk ondervond en niet meer trachtte oog te houden voor mogelijkheden tot op zijn minst zakelijke, politieke toenadering.

Het marxisme was in die eerste jaren na de bevrijding in Nederland geen publiek gedachtengoed. Wie Marx wilde lezen moest naar de CPN-boekhandels; zelfs in de Universiteitsbibliotheek van de toch als rood bekend staande Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam zocht men vergeefs – het eerste exemplaar van *Das Kapital* werd er aangeschaft in 1953, een kleine eeuw na de verschijning ervan.

Voor zover Nederlandse communisten zich aan theoretische beschouwingen over de maatschappelijke ontwikkeling meenden te kunnen bezondigen waren die afgestemd op wat daarover vanuit Moskou te berde werd gebracht. In de internationale communistische beweging was de theorievorming versmald tot Stalins reglementen voor de communistische krijgs- en denktucht; van een serieuze gedachtenwisseling tussen marxisten was binnen de eigen rijen en met buitenstaanders allang geen sprake meer. De ideeën van Marx waren er gerussificeerd, vermengd met die van Lenin, deels buiten het publiek domein gehouden, onder invloed van de vergoddelijking van de Sovjet-dictator besmet met diens paranoia en vervreemd van zowel de maatschappelijke realiteit in de Sovjetunie als daarbuiten. De theorieën over de klassenstrijd en de wetmatigheden in de maatschappelijke ontwikkeling verzandden in schemata van classesamenzweringen die binnen de Krem-linmuren de intellectuele proporties van Beierse duiveluitdrijvingen kregen. Voor zover er elders in ons land sprake was van enige gedachtenwisseling over Marx' maatschappijvisie tussen ter zake geïnformeerden voltrok zich die binnen een uitermate klein gezelschap, waarin Sam de Wolff wellicht de belangrijkste rol heeft gespeeld. Jongeren leerden Marx over het algemeen op zijn best kennen uit prekerige babbels over Marx in boekjes van ds. Banning. Van theorievorming en debat tussen socialisten en commu-

nisten was minder sprake dan voordien ooit in de geschiedenis van de linkse beweging in Nederland het geval is geweest.

De verwondering over het feit dat weldenkend geachte mensen een communistische partijdiscipline kunnen aanvaarden, komt me nog steeds voor als een opmerkelijke uiting van de luxe waarin maatschappelijk verwende intellectuelen leven, die blijkbaar geen notie hebben van de ondergeschiktheid die, zeker in die tijd, onvrijwillig, en voor heel wat minder verheven geachte doeleinden, werd geëist in scholen, kerken, bedrijven en militaire dienst en daarover niet willen nadenken. Er is trouwens veelal sprake van een volstrekt vertekend beeld van machteloos onderworpen partijleden en van kommer en kwel waartoe het zich vrijwillig schikken naar regels en onderlinge afspraken leidt in communistische partijen die niet over de staatsmacht beschikken. Gedramatiseerde teleurstellingen van hen die wel gemakken en geen ongemakken verwachtten kunnen geen maatstaf voor de beoordeling van een partijorganisatie zijn.

Doorslaggevend voor de positie en het optreden van de Nederlandse communisten in de binnenlandse politiek in de jaren vijftig en zestig was dat zij werden geweerd uit instellingen voor democratische besluitvorming (dagelijkse besturen van gemeenten en provincies, Kamercommissies e. d.), uit de grote bij het sociaal-economische overleg betrokken vakbeweging en uit de massamedia. Voor zover het actieve deel van de partij uit arbeiders bestond, waren dat vooral bouwvakkers die van de voor deze bedrijfstak bijzonder gunstige conjunctuur gebruik konden maken om bij de patroons 'handje-contantje' zoveel mogelijk zwart loon binnen te halen; sterke aanhang onder hooggeschoolde vakarbeiders kwam alleen voor in de Amsterdamse scheepsbouw. De partij kon zich voor de eigen aanhang propagandistisch gemakkelijk voordoen als de voorhoede van de loonstrijd voerende arbeidersklasse, maar wist nauwelijks enige aanhang te winnen in andere bedrijfstakken en in de moderne vakbeweging. Een en ander leidde ertoe dat de CPN zich meestal noodgedwongen en tegen het streven van een belangrijk deel van de leiding in, concentreerde op elementair anti-kapitalistisch arbeidersverzet buiten de belangrijke bedrijfstakken van het zich breed industrialiserende land, los van de gevestigde

belangenorganisaties van de moderne arbeidersbeweging, en ook sterker dan haar lief was geworteld bleef in de oude, soms nog anarchistisch maar in elk geval antisociaaldemocratisch georiënteerde bevolkingsgroepen.

De partijleiding zocht een uitweg uit dat isolement en de dreigende politieke verstarung ter linkerzijde door tegenover de telkens weer tot stand komende coalitiekabinetten van Drees en Romme de *Katholieke Volkspartij* als bolwerk van de reactie in dit land voor te stellen en onder de aanhang van de Partij van de Arbeid oppositie en 'eenheid tegen Romme' te bepleiten. Het was een politiek waarvoor gezien de parlementaire verhoudingen in die tijd reël gesproken geen ruimte viel te ontdekken, maar zij heeft onder de communisten en hun aanhangers toch een belangrijke positieve rol gespeeld, doordat zij een radicaal afwijzende, sektarische, antiparlementarische instelling tegenover de socialisten teggenging en, in strijd met taaie tradities, koers hield op toenadering en samengaan met democratische socialisten. Paul de Groot, vooral toen onmiskenbaar de politieke voorman in de leiding, onderbouwde deze lijn met een populaire analyse van Romme's boekje *Katholieke politiek*, waaraan in het partijkader veel aandacht werd besteed. Hij riep het beeld op van de pvdA als de grote rijnaak van links Nederland, die door de kleine sleepboot CPN behendig in beter vaarwater moest worden gemanoevreerd.

In 1955 werd, op basis van de dooi in de internationale betrekkingen die zich na de dood van Stalin leek door te zetten, besloten tot een 'nieuwe aanpak'. De CPN hoopte toen, profiterend van 'de geest van Genève', met haar nieuwe poging tot toenadering tot de socialisten en voorstellen tot 'linkse coördinatie' de stelselmatige teruggang van haar kiezersaanhang—van tien procent in 1946 naar zes procent in 1952—bij de Kamerverkiezingen die dat jaar in juni zouden worden gehouden te stuiten.

Voor een succesvolle heroriëntering op langere termijn was een wijziging van de vakbondspolitiek vereist, concreter en daadkrachtiger gericht op toenadering tot de socialistische arbeidersaanhang in het NVV. Bij het kader van de door de communisten bestuurde, niet in het sociaal-economisch overleg erkende *Eenheidsvakcentrale*, aangesloten bij het door Moskou gedirigeerde *Wereldvakverbond*, stuitte men echter voortdurend op een vaderlandvreemd

streven deze organisatie uit te bouwen tot een complete pendant van de wel erkende vakcentrales (NVV, KAB, CBV). In de partijleiding werd daaraan veelal de grootheidswaan debet geacht die bij deze mensen werd aangekweekt tijdens bezoeken aan hoogwaardigheidsbekleders in de Oosteuropese vakbonds bureaucratie. De eerste aarzelende stappen tot heroriëntering van de vakbondspolitiek bleven beperkt tot enkele wijzigingen in de samenstelling van het partij kader.

De 'nieuwe aanpak' is in die naoorlogse periode de ernstigste poging van de CPN geweest uit haar politieke isolement te geraken. Zij heeft er de eigen gelederen van buitenaf echter niet of nauwelijks mee kunnen versterken; de voornaamste, maar niet de enige reden daarvoor werd gevormd door de gebeurtenissen op het Twintigste Congres van de Communistische Partij van de Sovjetunie in het voorjaar en het neerslaan van de opstand in Hongarije door het Rode Leger in het najaar van 1956. Deze volstrekt onvoorziene gebeurtenissen in Oost-Europa veroorzaakten onder de communisten grote verwarring, verhevigden de tegenstellingen tussen socialist en communist en hielden steeds meer kiezers op afstand van de CPN. Hoopvol begonnen eindigde 1956 voor de Nederlandse communisten met de grootste politieke kater die ze sedert de ondertekening van het Hitler-Stalin-pact in 1939 hadden gekend.

Op een besloten zitting van het CPSU-congres dat in februari 1956 in Moskou werd gehouden, hield Chroestsjov zijn befaamde rede over de misdaden van Stalin. De tekst is door Moskou voor de buitenwereld geheim gehouden, maar lekte enkele weken later uit naar het Westen, werd via internationale persbureaus alom verspreid en kreeg ook in ons land grote bekendheid, onder andere via publikatie in *De Groene Amsterdammer* en huis-aan-huis-verspreiding in Amsterdam door de Partij van de Arbeid. De partijleiding van de CPN zag zich voor een bijzonder gecompliceerde situatie geplaatst. Zij werd geconfronteerd met het feit dat sinistere paleisrevoluties en lugubere schijnprocessen tegen politieke tegenstanders van Stalin en hem onwelgevallige communisten werkelijkheid waren geweest en men de onthullingen daaromtrent ten onrechte als laster van de klassevijand had bestreden. Ook de massale deportaties, slavenarbeid en peilloze rechteloosheid in het

vaderland van het socialisme, waarvan men het bestaan, op gezag van Moskou, met de gehele internationale communistische beweging, altijd had ontkend — en met vereende krachten en niet zonder opzienbarende successen als smerige propagandapraat van de reactie had trachten af te doen — bleken waar. (Op de vraag of de tekst die in het Westen werd verspreid juist was, heeft Moskou officieel ontkennend noch bevestigend geantwoord; in de begin april 1956 opgestelde verklaring van het partijbestuur ging men er toch maar vanuit dat deze tekst de juiste was.)

De CPN-leiding, op het CPSU-congres vertegenwoordigd door Paul de Groot en Henk Hoekstra, hield het er al gauw op dat men het optreden van Chroestsjov moest beoordelen tegen de achtergrond van conflicten binnen de CPSU-leiding na het wegvallen van Stalin. Ze wilde vermijden dat de partij daarin, net als in de jaren twintig, een speelbal zou worden en koos voor een afbakenen en zo snel mogelijk afsluiten van de discussies die door Chroestsjovs rede waren ontketend. Men trok de grens ongeveer aldus: het feit dat deze zaken op het CPSU-congres aan de orde zijn gesteld toont aan dat het socialisme in staat is zichzelf te corrigeren en het stelsel als zodanig staat dan ook niet ter discussie — het optreden van Stalin betreft een interne zaak van de CPSU die verder aan haar moet worden overgelaten. Men verzette zich vóór alles tegen de opheffingsuitverkoop van de ideeën en beginselen waarvoor men lang met overtuiging had gestreden en paste Lenins adagium toe: 'Wie de weifelenden wil helpen moet beginnen met op te houden zelf te weifelen.'

In de verklaring van het partijbestuur van april 1956 werd 'betreurd' dat men 'fouten' van Stalin en kwalijke 'gebeurtenissen' die daarvan het gevolg waren geweest tegenover het Nederlandse volk had 'verdedigd'. De cruciale passage luidde: 'Het Partijbestuur verklaart dat het tegen herhaling hiervan zal waken en dat het in de toekomst geen stelling zal nemen inzake interne gebeurtenissen in andere landen indien deze aan zijn beoordeling ontsnappen.' Op het in oktober 1956 gehouden Achttiende Congres kwam de CPN bij de samenstelling van het nieuwe partijbestuur nog wel tot enkele botsingen over de vraag hoe op Chroestsjovs onthullingen had moeten worden gereageerd, maar werd uiteindelijk een vertrouwd beeld van eensgezindheid bereikt en leek de discussie

over 'de kwestie Stalin' inderdaad te kunnen worden 'afgesloten'.⁴

Een paar weken later echter sloegen Sovjetroepen de rebellie in Hongarije neer en werden het isolement en de verwarring binnen de CPN sterker dan ooit. Het over de vakbondspolitiek en allerlei organisatorische en personele kwesties toch al verdeelde partijbestuur werd politiek goeddeels verlamd door interne verwickelingen, die niet op enige beginselstrijd waren terug te voeren en waarvan de destalinisatiediscussie een weinig uitgediept aspect bleef. Deze periode liep uit op de afsplitsing van de Bruggroep van Wagenaar en Gortzak, respectievelijk partijvoorzitter en voorzitter van de Kamerfractie, de feitelijke ontbinding van de Eenheidsvakcentrale, een dieptepunt in het publiek aanzien van de CPN — onder meer door het toepassen van de stijl van geschiedschrijven van Lenin en Stalin op het verzetsverleden van mannen als Wagenaar — en een halvering van de kiezersaanhang bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1959.

Dat de Sovjetcommunisten in bepaalde perioden het wapen van de terreur hadden gebruikt was bekend. Voor 'Hollandse marxisten' die *De Tribune* verzorgden was de kritiek van democratische socialisten daarop indertijd 'oudewijvengeklets' geweest, maar voor de minder academisch gevormde en abstract redenerende Nederlandse communisten die de jaren van de Duitse overheersing achter de rug hadden, was dat, veertig jaar na de Oktoberrevolutie, een periode waarin men dacht van overwinning naar overwinning te zijn gegaan, om meer dan één reden geen acceptabel verweer meer. De onthullingen over Stalins misdaden ontluisterden een verleden waar ze zelf met veel inzet en offers, schone verwachtingen en goede bedoelingen, deel van hadden uitgemaakt en trots en voldoening aan hadden ontleend.

Afgaande op zowel mijn eigen gevoelens indertijd als op de indrukken die ik kreeg van die van anderen in de partij, meen ik dat het te veel was gevraagd van door zuivere bedoelingen gedreven communisten de gruwelijke werkelijkheid in de Sovjetunie tijdens het Stalinbewind op korte termijn te beseffen en zo afstandelijk te beoordelen dat men er verstrekkende conclusies aan kon verbinden.

Men was veelal opgegroeid, men had in elk geval zijn politieke

opvattingen ontwikkeld, in een gedachtenwereld waarin het communisme zo niet als het enige dan toch wel als het aangewezen alternatief werd beschouwd tegenover het fascisme en het nationaal-socialisme en alles wat daartoe kon leiden. De afkeerwekkende schilderingen van het leven en de politieke verhoudingen in de Sovjetunie, die enige tijd na de bevrijding weer verbreid werden, leken soms niet meer dan een verzachte versie van de rabiante anti-bolsjewistische haatcampagnes van de Hitler-propaganda in de bezette gebieden en was alleen al daarom veelal niet te verteren.

De volstrekte, onvoorwaardelijke, afwijzing van alles en iedereen die had meegewerkt aan de nationaal-socialistische barbarij, waarvan de rook boven Auschwitz het symbool blijft, was verbonden met trots, warmte en de diepgevoelde kameraadschap met de miljoenen communisten die in de Sovjetunie vochten om de overlevenden van Auschwitz te bevrijden en de beulen van Europa aan de galg te brengen. Dat velen onder hen miljoenen landgenoten en medestrijders na de oorlog afvoerden naar de dood in de kampen, die hun eens zo gevierde opperbevelhebber Stalin liet inrichten, moest tot een dusdanige herziening van het wereldbeeld en vaak ook tot een herwaardering van het eigen verleden leiden, dat sommigen er meer dan een mensenleeftijd voor nodig hebben. Er kunnen er maar weinigen zijn geweest die deze schok op korte termijn hebben verwerkt.

Tegen deze achtergrond was het vanzelfsprekend dat velen hun hoop en verwachtingen stelden op de door Chroestsjov ingezette destalinisatie en de nieuwe politieke mogelijkheden die daardoor leken te ontstaan. Het uitdiepen van de historie van de communistische beweging en het analyseren van de opgedane ervaringen leken te kunnen wachten tot latere, meer academische rust ademende tijden. Dat evenwel bleek op ernstige vergissingen te berusten.

Chroestsjovs onthullingen hielden ook in dat de Communistische Partij van de Sovjetunie het eigen volk en de buitenwereld, met inbegrip van alle, altijd onvoorwaardelijk solidaire zusterpartijen, vele jaren intens en systematisch had belogen en bedrogen. Men had er beter aan gedaan daaraan de nodige conclusies te verbinden.

Wat er, na de aanzet tot een zekere destalinisatie in de Sovjetunie en de pakkende voornemens die op het Twintigste Congres van de CPSU werden bekendgemaakt, ook gebeurde, de machtsstructuur in de door Stalin geschapen éénpartijstaat bleef gehandhaafd. Aan de top ervan bevonden zich een kwart eeuw later nog uitsluitend mannen die tot de vertrouwde medewerkers van de dictator in de staats- en partijleiding hadden behoord.

Onzeker omtrent de reacties op het wegvallen van de almachtige, gezag inboezemende despoot, toverden zij aanvankelijk, veiligheidshalve, een aantal veelbelovende vooruitzichten uit de goochelaarshoed van hun marxistisch-leninistische theorie. Zij stelden het communistische ideaal van de welvarende klassenloze maatschappij als zeer nabij: nog voor hun generatie grijs en der dagen zat zou zijn kon het worden gerealiseerd. Maar al heel gauw bleek dat ook zij niet in staat waren de groeiende problemen in zowel de agrarische produktie als de industriële planning te verhelpen en zelfs maar de meest noodzakelijke en voor de hand liggende verbeteringen van het levenspeil waar te maken. Evenals Stalin bleken zij geen groter zorg te kennen dan het behoud van hun macht over partij, staat en maatschappij. Zodra Chroestsjov, in 1964, aan de monoliete partijstructuur begon te morrelen en een splitsing in een organisatie voor de industrie en een afzonderlijke voor de landbouw trachtte door te voeren, werd hij afgezet.

Sedert Stalins dood hebben de Sovjetmachthebbers herhaaldelijk de versterking van hun moreel gezag in eigen land nagestreefd door middel van de nationale gevoelens prikkelende evenementen in de internationale politiek en de ruimtevaart. Chroestsjovs bezoek aan de Verenigde Staten en de eerste Sovjet-Amerikaanse akkoorden over kernwapens leidden evenwel tot een openlijke breuk met China en het definitieve einde van de droom van een sterk, groeiend eensgezind 'socialistisch kamp', dat zijn stempel op het wereldgebeuren zou kunnen drukken.

De nadruk die de CPSU telkens weer legde op het vreedzaam naast elkaar bestaan van landen met verschillende maatschappelijke stelsels en op vreedzame wedijver tussen de Sovjetunie en de Verenigde Staten waar het de zorg voor het geluk van de werkende massa's betrof, bleek niets te veranderen aan de feitelijke koers van de CPSU. Die was en bleef er op lange termijn op gericht haar

idee van de wereldrevolutie door te zetten en op korte termijn politieke, economische en militaire hulp te verlenen aan revolutionaire dan wel reactionaire bewegingen, die afbreuk zouden kunnen doen aan de posities van haar voornaamste rivalen in de internationale arena — in eerste instantie de Verenigde Staten, later ook China. De plaatsing van Sovjet-kernraketten op Cuba en de internationale crisis die dit teweegbracht wijzigde de CPSU-politiek slechts in zoverre, dat men daarna rechtstreekse confrontaties met Amerika als het enigszins kon vermeed.

Van een kritische terugblik op het CPSU-verleden bleek geen sprake meer toen de nieuwe krachtsverhoudingen binnen de CPSU-leiding waren gestabiliseerd. Tot op de dag van vandaag is Chroestsjovs rede over het Stalintijdperk in de Sovjetunie niet gepubliceerd. Medebestuurders en uitvoerders van Stalins terreurprojecten hebben geen publieke verantwoording hoeven af te leggen en zijn niet berecht. De rehabilitatie van de slachtoffers is vrij snel weer stopgezet. De door Stalin zelf benoemde leiders van de afdelingen ideologie en betrekkingen met buitenlandse communistische partijen van de CPSU, Soeslov en Ponomarjov (de man die zijn buitenlandse bezoekers nog jaren na Chroestsjovs rede met een portret van Stalin op zijn bureau ontving), bleven almachtige, onaantastbare autoriteiten, wier invloed in de partijleiding in de loop der jaren zelfs merkbaar toenam.

Inmiddels blijkt de gemiddelde levensduur van de Sovjetbevolking sedert het midden van de jaren zestig een duidelijk dalende tendens te tonen en is het peil van de zuigelingensterfte op dat van laaggeklasseerde ontwikkelingslanden gekomen. Stagnatie en crisis bepalen het beeld van de door de CPSU geregeerde samenleving.

Aanvankelijk werd in de CPN vertrouwd op de verwezenlijking van stoutmoedige vernieuwingen die op het Twintigste Congres waren aangekondigd en waarover vanuit de CPSU-propaganda uitvoerig werd bericht. Maar in het begin van de jaren zestig taande dat snel, werd aan Chroestsjovs bluf over het 'inhalen en voorbijstreven van de Verenigde Staten' geen enkel geloof meer gehecht en aan het klakkeloos napraten daarvan een einde gemaakt. Niet meer bevreesd voor de steun van Moskou aan de groep Wagenaar koos men voor een eigen, vooral jegens Chroestsjov zeer gereserveerde

opstelling. Dit leidde in 1964 tot een unieke persconferentie van het voltallige dagelijks bestuur van de CPN, waar men in jubelende stemming commentaar leverde op Chroestsjovs afzetting.

Men had openheid beloofd waar het de internationale betrekkingen van de partij betrof, maar gaf voor het roeyement van veteraan-partijbestuurder Friedl Baruch — die vasthield aan het vertrouwde, onvoorwaardelijk met de politiek van de CPSU instemmende internationalisme — slechts a-politieke gronden. Men smoorde elke gedachtenwisseling in de partij over de betrekkingen met de CPSU in de kiem — zij bleef beperkt tot een kleine kring partijfunctionarissen rond De Groot, Hoekstra en Wolff.

Na het vertrek van Chroestsjov werd een koerswijziging van de CPSU verwacht, die terugkeer naar geliefde illusies omtrent de eenheid van het Sovjet-Chinese 'socialistische kamp' en nieuwe eensgezindheid in de hele 'internationale communistische beweging' mogelijk zou maken, ditmaal wel gebaseerd op kameraadschappelijke betrekkingen en gelijkwaardigheid van de betrokken partijen. Men hoopte op een herwaardering van Stalin, gepaard aan een veroordeling van de onbekookte, overdreven geachte verguizing door de 'revisionist' Chroestsjov. Tegen beter weten in zijn deze verwachtingen vele jaren als flakkerende kaarsvlammetjes in de koude oostenwind moeizaam gekoesterd en brandend gehouden zonder enige discussie van betekenis binnen de partij. Het heeft geleid tot isolement van de CPN in de internationale betrekkingen en op den duur tot een afzakken van de partijleiding naar hulpeloze verwarring en schijnheiligheden.

Bezinning op de onthullingen over de maatschappelijke werkelijkheid in de Sovjetunie en de eigen ervaringen met de CPSU bleef incidenteel en oppervlakkig. Men liet zich nog jaren vrijwel kritiekloos leiden door de vulgair-marxistische schemata waarmee de wetenschappelijke instituten van de Communistische Partij van de Sovjetunie munitie aanvoerden voor de propagandaoorlog over de vraag welk maatschappelijk stelsel superieur was, dat van het kapitalistische kamp waarin de Verenigde Staten domineerden of dat van het socialistische kamp dat zich rond de Sovjetunie groepeerde. Pas in de jaren zestig werd ook in de CPN duidelijk dat deze wetenschappelijke instituten van de CPSU voornamelijk humbug voor de volksverlakerij in eigen land voortbrachten en met

systematische vervalste gegevens en zinloze vergelijkingen werkten. Daarin wreekte zich het feit dat ter zake deskundiger intellectuelen in de partij ontbraken of moreel en materieel weinig ruimte voor eigen, kritisch oordelen werd gelaten.

Het in 1956 ingenomen standpunt dat de CPN geen stelling meer zou nemen 'inzake interne gebeurtenissen in andere landen indien deze aan zijn beoordeling ontsnappen', werd in de praktijk vaak veelal zo uitgelegd dat men ook geen stelling nam inzake gebeurtenissen in Oost-Europa die niet aan de eigen beoordeling hoeven te ontsnappen; het werd zelfs dit jaar nog gehanteerd als legitimatie voor de nog steeds vrijwel kritiekloze opstelling tegenover het binnenlands gebeuren in de Sovjetunie.

Nog geen jaar na het neerslaan van de Hongaarse opstand lanceerde de Sovjetunie haar eerste spoetnik, demonstreerde heel de wereld daarmee op spectaculaire wijze technische superioriteit op het terrein van de ruimtevaart en bracht een revolutionaire wijziging in de militaire krachtsverhoudingen teweeg: heel West-Europa en de Verenigde Staten waren binnen het bereik komen te liggen van de ondanks alle problemen van de naoorlogse wederopbouw door de Sovjetunie toch op eigen kracht tot stand gebrachte kernwapens en raketten. Vooral door dit feit waren aan het eind van de jaren vijftig de politieke verhoudingen grondig gewijzigd; zowel in Oost als in West kon de periode van naoorlogs herstel als afgesloten worden beschouwd. Er was evenwicht tussen de twee supermogendheden ontstaan op basis waarvan nieuwe Sovjet-Amerikaanse betrekkingen werden ontwikkeld, in beide kampen de strategische concepties werden herzien en de eerste breuken zichtbaar werden. China begon zich los te maken van de Sovjetunie en Frankrijk koos onder De Gaulle nadrukkelijker zelfstandige posities.

Ook in Nederland werd de periode van wederopbouw en vernieuwing als afgesloten beschouwd en kwamen de eerste naoorlogse kabinetten zonder PvdA-ministers tot stand. De balans van veertien jaar socialistische medeverantwoordelijkheid voor het regeringsbeleid toonde geen indrukwekkend saldo aan vernieuwingen en liet bij de PvdA sterke onvrede na over coalities met de KVP.

Een interessant kritisch herbezinnen van Jan Tinbergen op 'De internationale taak van de sociaal-democratie' verscheen in *Socialisme en Democratie* van februari 1957 – geschreven op een moment waarop de geëmotioneerde afkeer van de communisten als gevolg van de gebeurtenissen in Hongarije nog zeer sterk leefde. Hij stelde nuchter aan de orde: 'Drie onderling samenhangende vraagstukken beïnvloeden ons aller bestaan op dagelijks zichtbare wijze: 1. de noodzaak om een oorlog te vermijden; 2. de armoede der onderontwikkelde landen; 3. de wenselijkheid om de maatschappij verder te hervormen zonder communistische methoden toe te passen. En ook: Moeilijkste van alles: wij zullen ten opzichte van de communisten iets meer begrip moeten tonen. Niet dat we ook maar iets zouden moeten opgeven van onze opvattingen over wat menselijk is en wat niet. Maar wij zullen moeten beseffen dat zij er zijn, dat zij een grote macht hebben; en dat hun bepaalde dingen ernst zijn, waarvoor ook wij staan. Voorts, dat wanneer bij hen bepaalde inzichten evolueren, we de wereld geen dienst bewijzen door het deze ontwikkeling moeilijk te maken. Met name zullen wij een ongeëmotioneerde discussie moeten bevorderen over de resultaten van de communistische en de niet-communistische regimes, en pogingen moeten steunen om minder in zwart en wit te redeneren dan zij.'

Tinbergen liet de betrekkingen tussen socialisten en communisten buiten de Sovjetunie en andere door hen geregeerde landen volledig buiten beschouwing. De CPN bracht een brochure uit met de volledige tekst van Tinbergens artikel plus een reactie daarop van een redacteur van *De Communist*, het theoretisch maandblad van de CPSU, een en ander voorzien van een veelzeggend voorwoordje van De Groot waarin de PvdA en de redacties van *Het Vrije Volk* en *Het Parool* op hoge toon 'doodzwijgen' van Tinbergens beschouwing werd verweten. Alleen al om die reden kon het moeilijk als een uitnodiging voor een nadere gedachtenwisseling worden beschouwd.

Voor het eerst na de oorlog slaagde een nieuwe linkse groepering erin zich tussen de Partij van de Arbeid en de CPN op te stellen en zich een weg naar de Tweede Kamer te banen; deze onder de leuze 'Socialisme zonder atoombom' opererende Pacifistisch Socialistische Partij bood aanvankelijk ook enkele jaren politiek on-

derdak aan de groepering Wagenaar-Gortzak, wat voor de leiding van de CPN een reden te meer werd te trachten de opkomst van de PSP in de kiem te smoren en samengaan van communisten met wie tot deze linkse stroming behoorden tegen te gaan.

De ontspanning in de Sovjet-Amerikaanse betrekkingen schiep in de jaren zestig ook meer ruimte voor onafhankelijke opstellingen in de binnenlandse politiek. De Partij van de Arbeid liet in vraagstukken van vrede en veiligheid een wat eigener geluid horen; ze stelde zich kritischer op tegenover de politiek van Neerlands permanente reiziger in buitenlandse zaken, minister Luns, tegenover de dictatoriaal geregeerde regimes die tot het NAVO-bondgenootschap behoorden en uiteindelijk ook tegenover bedenkelijke kanten van de politiek van Washington.

In enkele internationale kwesties kwamen de Nederlandse socialisten en communisten voor het eerst weer op één lijn uit. Beiden keerden zich tegen pogingen een Europese kernmacht te vormen, die vooral na de totstandkoming van de as Bonn-Parijs van Adenauer en De Gaulle een acuut karakter leek te krijgen. Maar tot praktisch samengaan kwam het slechts in 1961 toen de CPN ongevraagd opriep zich aan te sluiten bij de PvdA-demonstratie tegen de Nieuw-Guinea-politiek van het kabinet De Quay-Luns.

Voor het eerst sinds de eerste verkiezingen na de bevrijding wist de CPN dat jaar verkiezingswinst te behalen. Traag maar gestaag begon zij de oorspronkelijke sterkte van haar Kamerfractie in 1956, vóór het uitreden van Wagenaar en de zijnen, te herstellen; in 1972 was zij terug op zeven zetels. Een verlate nieuwe aanpak van het werk in gemeenteraden en provinciebesturen maakte samenwerking met socialisten mogelijk; zij werd in de hoofdstad, waar Harry Verhey – inmiddels als tweede man achter De Groot afgezet en uit de partijleiding verwijderd – als wethouder veel waardering oogstte, een voorbeeld van mogelijk samengaan van socialisten en communisten onder nieuwe verhoudingen. Ook de nieuwe oriëntatie in de vakbondspolitiek kreeg eindelijk enig resultaat: het verzet tegen toelating van communisten in het NVV nam af. Desondanks bleef de partij voortdurend oude aanhang verliezen: arbeiders die het na de opheffing van de Eenheidsvakcentrale voor gezien hielden en oude getrouwen die de onthullingen over de werkelijkheid in de Sovjetunie, de conflicten in de

internationale communistische beweging, de verwijdering van Wagenaar en de zijnen of het afstand nemen van de CPSU door de partijleiding niet konden aanvaarden.

De jaren zestig werden in Nederland gekenmerkt door een hoogconjunctuur en een aantal ingrijpende veranderingen in het leefpatroon waar vooral de communisten niet op bedacht zijn geweest: massale invoering van wasmachines en andere elektrische huishoudelijke apparaten, de auto en de televisie, die de grenzen van het kennen en verlangen snel verlegden. De propagandistische bestrijding van het automatisme tussen geloof en partijkeuze pal na de bevrijding moge de geesten rijp hebben gemaakt voor deconfessionalisering binnen de partijen ter linkerzijde, politiek tastbare verschuivingen deden zich pas voor, overeenkomstig Marx' ideeën over basis en bovenbouw, na de sterk toegenomen industrialisering van het zuiden en het verruimen van de geestelijke horizon door de nieuwe technische vindingen — in het bijzonder door wat wellicht het meest revolutionaire produkt van door katholieken beheerde farmaceutische bedrijven bleek: de pil, die gedrags- en gezagsverhoudingen van eeuwen op losse schroeven zette.

Nieuwe generaties, niet meer gebonden in oude geloven en ideologieën, losrakend uit de verzuiling, in opstand daartegen, betraden het politieke toneel. Zij waren niet meer geboeid door de ervaringen van de bezetting, maar werden gedreven door eigen oorlogsemoties, die van de strijd in Vietnam, die dag aan dag thuis op de beeldbuis verscheen en alleen al daardoor niet slechts 'een voetnoot' in het boek der historie kon zijn, zoals Kissinger zich dat professoraal-afstandelijk had voorgesteld. De oorlog in Vietnam werd een eye-opener voor de niet-vermoede, niet-aanvaarde maatstaven die politieke machten bleken te hanteren — en bood in elk geval in ons land redenen te over voor rebellie tegen al wel ontluisterde, maar nog steeds gehandhaafde autoriteiten en bestuurspatronen.

De KVP moest zich van de complete politieke afgang zien te redden door vorming van een CDA. In de Partij van de Arbeid zette een vérgaande democratisering in en ontwikkelde zich in de loop van de jaren zeventig een strijdbaarder opstelling en een radicalere, democratische maatschappijkritiek op grond waarvan in 1973

het voor links veelbelovende kabinet-Den Uyl aan het bewind kon worden gebracht, dat aan het eind van de rit de grootste socialis-tische verkiezingswinst ooit behaald in dit land kon incasseren.

Ook in de omringende landen waren belangrijke verschuivingen waarneembaar. In de Bondsrepubliek kwam aan het eind van de jaren zestig de SPD in de regering en bracht Willy Brandt ontspanning in de Oost-West-betrekkingen. In Frankrijk werden aan het gaullisme zware klappen toegebracht en wisten de socialisten onder Mitterrand een gemeenschappelijk front met de communisten te vormen dat zowel rechts verzwakte als de nog altijd sterk op de CPSU georiënteerde en met oude stalinistische praktijken opererende CPF in grote moeilijkheden bracht; de socialisten zelf werden ten slotte door de kiezers ongekend sterk in het centrum van de macht geplaatst. In Italië leek de ver naar democratisch-socialistische standpunten opschuivende PCI een serieuze kandidaat-regeringspartij te zijn geworden.

Maar in de CPN – waar de leiding bleef bestaan uit communistische jeugdleiders van pal na de bevrijding, zonder andere maatschappelijke ervaring dan die zij sindsdien als functionarissen in de partijorganisatie hadden opgedaan, nog steeds gebiologeerd door de bejaarde De Groot – wreekte zich de afgeslotenheid, het niet durven doorzetten van kritisch denken over het gebeuren in Oost-Europa en de ervaringen die men in eigen land en partij opdeed en vooral de ridicule zelfoverschatting waarmee men dat telkens weer trachtte te compenseren. Ondanks het electorale herstel en enige toestroom van nieuwe leden vanuit de studentenbeweging bleef het optreden van de leiding grillig en onzeker en het partijleven mat en stagnerend.

De cynische wijze waarop in 1968 door middel van een militaire inval door de CPSU een einde werd gemaakt aan het optreden van een nieuwe haar niet welgevallige leiding van de CP van Tsjecho-Slowakije, ontketende openlijke twisten met een aantal communistische partijen in West-Europa, waaruit een vaag en amorf blijvend Eurocommunisme voortkwam dat weinig levensvatbaar is gebleken. De CPN had de bezetting van Tsjecho-Slowakije door troepen van andere Warschaupactstaten veroordeeld, maar ze zweeg weldra in alle talen weer over het verwerpelijke optreden van de Sovjetkameraden, verleende geen enkele steun aan de

vervolgde Tsjecho-Slowaakse communisten en hield zich op zijn best afzijdig van de Eurocommunistische kritiek jegens de CPSU. Ze zocht vóór alles contact met de meest uitgesproken pro-CPSU-partij in West-Europa, die van Portugal.

Voor mij was het moment waarop de CPN-leiding zonder enige publieke uitleg de betrekkingen met de CPSU vanaf 1975 normaliseerde, het einde van alle illusies over het doorzetten van een werkelijk openhartige, autonome opstelling van de CPN in de internationale communistische beweging. Zonder omslag werden zelfs de betrekkingen met de door de strijdkrachten van de Sovjetunie en andere Warschaupactlanden aan de macht gebrachte partijleiders in Praag hersteld. Als beloning werd de publikatie van *Communistische Notities*, met Sovjet-kritiek op de CPN door Baruch en Wim Klinkenberg, gestaakt.

Toen het kabinet-Den Uyl aantrad koos de CPN voor constructieve oppositie, maar toen het werd overvallen door de oliecrisis en in grote problemen geraakte kwam de oude Adam van de leninistische haat tegen de sociaal-democratie toch weer boven, meende men zijn kans schoon te zien en verviel weer in kortzichtige beginselloze bestrijding. Velen van de arbeiders onder de communistische kiezers, die van de partij wel radicalisme maar toch ook resultaten — behoud van werk en koopkracht en verbetering van hun levenspeil — verwachtten, zochten hun heil in groten getale bij de socialisten. Het netto-kiezersverloop van de CPN naar de PvdA bedroeg in de jaren zeventig meer dan een derde van het oorspronkelijk CPN-gezinde kiezerscorps.

Blind voor met het blote oog waarneembare feiten en zo ver meegegleept in de traditionele afkeer van democratisch-socialisme dat men af en toe zelfs met zogenaamde 'linkse' terroristische bestrijding van de regering-Schmidt in de Duitse Bondsrepubliek koketteerde, ging men 'Van Agt eruit, De CPN erin' jubelend het grootste verkiezingsdebacle uit de partijhistorie tegemoet en verloor in 1977 in één klap vijf van de moeizaam herwonnen zeven zetels aan de democratisch-socialisten.

Het is voor de partijleiding niet alleen in eigen rijen en in dit land een verdovende afgang geweest, maar ook tegenover de internationale communistische beweging. Daar had men verwachtingen kunnen wekken over een interessante parlementaire wippo-

sitie na de verkiezingen en eindelijk een ontmoeting CPSU-CPN op topniveau bereikt (Soeslov en Ponomarjov met De Groot en Hoekstra) waarna een gewichtig gemeenschappelijk communiqué werd uitgebracht. De vlucht voor de feiten in verhalen over terroristencomplotten die de kiezers in dit land in 1977 massaal in paniek uit de rijen van de CPN vandaan naar de PvdA zouden hebben gejaagd, kunnen ver achter de dikke muren van het Kremlin en in andere buitenlandse communistische partijen, waar men nauwelijks weet van Nederland heeft, nog enigszins geloofwaardig hebben geklonken, na de daaropvolgende Europese verkiezingen, toen de zusterpartijen een herstel van de CPN-aanhang tot maar liefst vier procent in het vooruitzicht werd gesteld,⁵ moet ook daar de bluf zijn doorzien. Maar vooral dankzij succesvolle acties tegen de invoering van de neutronenbom en het NAVO-besluit tot modernisering van de raketbewapening in Europa zal de CPN voor de machthebbers in Moskou van bijzondere betekenis zijn gebleven.

De CPN-leiding zocht na de catastrofe bij de Kamerverkiezingen van 1977 haar heil in een verstoten van De Groot, en, toen dat in de partij goed bleek te vallen, in een breed opgezette alles-wordt-anders-show vanaf het congres in januari 1978. Maar tot een reële versterking van haar positie in de vertegenwoordigende lichamen leidde dat allerminst – het algemene beeld bij verkiezingsuitslagen nadien toonde dat van wie eenmaal waren vertrokken slechts weinigen terugkeerden.

In de CPN is men van plan zich in de jaren tachtig om te vormen tot een nieuw type communistische partij; de publikatie van een *Ontwerp voor een nieuw partijprogramma* en de discussie daarover, die eind 1983 tot een definitieve tekst moet leiden, zijn daarin tot dusver het voornaamste gebeuren. De belangrijkste verandering die wordt beoogd is het aantrekkelijker maken van de partij voor de nieuwe actiegroepen en emancipatiebewegingen (feminisme, milieubeheer, krakers). Maar van een wezenlijke vernieuwing kan uiteraard pas sprake zijn wanneer de partij haar ervaringen in de internationale communistische beweging grondig en kritisch heeft verwerkt; daarvan zijn tot nu toe nauwelijks aanzetten waarneembaar.

Er wordt vanuit de nieuwe lichtung jongere, ditmaal merendeels academisch geschoolde, leden herhaaldelijk aangedrongen op breken met 'het stalinisme', maar dat zegt bitter weinig zolang niet wordt gepreciseerd wat men daar wel en niet toe rekent en draagt, zolang dat niet is gebeurd, slechts bij tot de zo langzamerhand uitzichtloze begripsverwarring. De gedachte dat het slechts aan de onwil van de huidige CPN-leiding is te danken dat de Nederlandse communistische partij niet is gedestaliniseerd werkt misleidend. Met uitzondering van de Italiaanse CP is nergens in de internationale communistische beweging iets waarneembaar dat van een duidelijk en consequent opgeven van de tijdens Stalin ontwikkelde opvattingen getuigt.

Als de situatie in ons land sinds de bevrijding op één punt ingrijpend is verbeterd, dan is dat zeker waar het de mogelijkheden betreft voor geïnteresseerde jongeren zich te verdiepen in theoretische en historische studies over de socialistische beweging en de ervaringen die zij in de loop van de twintigste eeuw heeft opgedaan. En nuchter, feitelijk, onbevangen onderzoek is meer dan ooit nodig.

Het valt niet te negeren dat voor een praktische beoordeling van de economische ontwikkelingen in Europa en Noord-Amerika de schemata van het marxisme weinig bruikbaar zijn gebleken, nauwelijks door verhelderder inzichten zijn vervangen, maar ook amper verder zijn uitgewerkt dan waartoe Marx meer dan een eeuw geleden kwam. Evenmin kan men over het hoofd blijven zien, dat de Sovjetunie, waar een nieuwe, efficiënter, socialistische produktiewijze werd verwacht, met crisisverschijnselen kampt waarbij die in het Westen verbleken. Het tot litanie vervallen argument dat men oog behoort te hebben voor 'de bijzonder moeilijke omstandigheden', waaronder de Russische communisten de Sovjetunie hebben moeten opbouwen, op grond waarvan ze in de eerste plaats recht op begrip in plaats van kritiek zouden hebben, is zeker vijftenzestig jaar na de Oktoberrevolutie vals. Waren die moeilijkheden niet een gevolg van hun afwijzing van coalities met andere democratisch en socialistisch-gezinde stromingen in het revolutionaire Rusland? En als er begrip voor hun bijzondere omstandigheden wordt gevraagd, waarom dan niet ook oog voor de bijzonder moeilijke omstandigheden waaronder de permanent

vervloekte sociaal-democraten in Duitsland in die jaren hebben moeten strijden?

Mij zijn vooral deze laatste vragen steeds meer bezig gaan houden, niet alleen uit persoonlijke betrokkenheid bij deze problematiek: zij betreffen naar mijn overtuiging de sleutelkwestie voor goed begrip van de dramatische gebeurtenissen in Duitsland in de eerste helft van de twintigste eeuw en de uitwerking daarvan op de socialistische beweging in haar volle internationale breedte en de ruimte die deze schiep voor de verovering van de macht door het nationaal-socialisme, met alle gevolgen voor Europa en de wereld nadien. Het bracht me tot de definitieve breuk met alles wat leninisme is gaan heten. Het halfzachte gepraat van wegens de Stalinperiode gegeneerde communisten ten spijt, is de kern van elk leninisme een primitief absolutisme, dat met theoretische pretenties en vooral politieke ambities het gehele maatschappelijk leven zonder morele restricties denkt te kunnen richten naar de leer en in elk geval naar de wil van een kleine groep machthebbers. Het heeft me doen beseffen dat aanhangers van socialisme en democratie inderdaad in de eerste plaats moeten kiezen in een *cultuurstrijd* – tussen democratie en dictatuur, scepticisme en absolutisme, een militante redelijkheid en de terreur van de onverdraagzaamheid. Het heeft me opnieuw de aansluiting bij het traditionele, brede, per definitie *democratische* socialisme doen vinden.

Nuchtere feiten hebben in de politieke praktijk maar al te vaak minder gewicht dan mythen en legenden, die worden geweven uit onachtzaamheid en al dan niet propagandistisch bedoelde maar in elk geval onvolledige en onbetrouwbare informatie en in stand worden gehouden door onnadenkendheid en niet of nauwelijks omstreden misleiding.

Toen ik – laat, maar nooit te laat – gelegenheid vond tot eigen historische studie trof me vooral een aspect van de Duitse geschiedenis.

In het vanuit Moskou via de communistische partijen gepropageerde beeld van de voorgeschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en de heiligen- en zondaren-rollen die communisten en socialisten daarin zouden hebben gespeeld, een beeld dat tot op de dag van vandaag ook tot ver in de rijen van de democratische

socialisten nog steeds de stemming van het historische landschap bepaalt, zijn enkele essentiële gegevens zorgvuldig geretoucheerd.

De mislukking van de wereldrevolutie waarop Lenin in 1917 speculeerde toen hij de Oktoberrevolutie uitriep en de alleenheerschappij van zijn partij organiseerde, was niet te wijten aan 'dat stinkend lijk', zoals hij de Duitse sociaal-democratie voortaan liet heten, maar aan de totale miskennis van de Duitse werkelijkheid door Lenin zelf en andere buitenstaanders die de Duitse arbeidersbeweging in 1918 tot avonturiersgedoe trachtten te verleiden. Daarna zijn het niet de Duitse sociaal-democraten geweest die de eerste democratische Duitse republiek van zijn levensvatbaarheid hebben beroofd – integendeel, zij waren vrijwel de enigen die haar kracht vormden en haar serieus trachtten te redden en door de stormen van de naoorlogse inflatiecrises, putschpogingen, niet te voldoende herstelbetalingen, wereldcrisis en naziterreur heen te loodsen.

Verwijten op dit punt van de zijde der communisten vormen een toppunt van huichelarij: binnen Duitsland werd de opbouw van de parlementaire democratie stelselmatig ondermijnd door aanvallen van de Duitse communistische partij die de voorschriften van de Komintern in Moskou opvolgde en met alle beschikbare middelen, ook de gewapende opstand tegen de democratisch gekozen regering in Berlijn, een Sovjet-Duitsland beoogde, terwijl tegelijkertijd de gevaarlijkste rechtse tegenstanders van de Republiek en de sociaal-democratie in Duitsland, het korps van merendeels reactionaire officieren van de Reichswehr in staat werd gesteld zich in de Sovjetunie in het geheim te bekwamen in militaire technieken (tanks, luchtmacht, artillerie) die hen door de geallieerden in het Verdrag van Versailles en door de Duitse regering waren verboden.

Een moeilijker te verzwijgen historisch feit is de afsluiting van het niet-aanvalsverdrag tussen Duitsland en de Sovjetunie in augustus 1939. Tijdens en kort na de oorlog werd door velen graag geloof gehecht aan de redenering achteraf van de Moskouse propaganda dat het slechts een tactische manoeuvre was geweest om te voorkomen dat de Sovjetunie het slachtoffer van een westelijke samenzwering zou zijn geworden – erop gericht Duitsland en de Sovjetunie in een onderlinge oorlog te laten verbloeden ten ge-

rievē van de grootkapitalisten in Engeland en Amerika – en dat het Ribbentrop-Molotov-pact slechts diende om de Sovjetunie ‘een adempauze’ te verschaffen voor de botsing die men uiteindelijk toch onontkoombaar achtte. Maar deze zogeheten adempauze werd allerminst benut om iets te doen dat de militaire catastrofe van zomer 1941 had kunnen verhinderen; de Duitse strijdmacht, nauwelijks groter dan degene die een jaar voordien Frankrijk op de knieën had gebracht, veroverde in een paar maanden heel het bewesten Moskou gelegen deel van de Sovjetunie, maakte miljoenen Russische soldaten gevangen en dreigde het regeringscentrum en Leningrad in te nemen.

Er zijn geen aanwijzingen dat Stalin toen hij het verdrag met Hitler sloot iets anders voor ogen stond dan een niet alleen vreedzaam maar ook vriendschappelijke betrekkingen ontwikkelend naast het Duitse nazirijk bestaan. Dat was de politiek waarvoor de Komintern ondersteuning verlangde van de communistische partijen buiten de Sovjetunie. Geen enkele communistische partij brak toen met de Komintern of met de CPSU, al tekende zich onder het kader hier en daar verzet af.

Hitler heeft zich niet aan het verdrag gehouden en Stalin nam hem dat openlijk zeer kwalijk. Wat zou er van de communistische partijen in West-Europa zijn geworden als de Komintern niet enige maanden maar enige jaren de gelegenheid zou hebben gehad hen in de befaamde ‘correcte houding’ tegenover nazi-Duitsland op te stellen, ondertussen de klassenhaat jegens de plutocraten in Londen en Wall Street aanwakkerend? Zou de CPN ooit tot de anti-Hitlercoalitie hebben behoord? Waarschijnlijk zouden de communistische partijen in West-Europa alle door massaal verlies van aanhang aan een dergelijke morele en politieke rotternij zijn bezweken en teruggebracht tot amper gecamoufleerde agentschappen van een vreemde mogendheid. Hitlers avonturisme in de zomer van 1941 heeft de communisten in West-Europa deze schande bespaard.

Zo gevaarlijk zijn de banden met de Communistische Partij van de Sovjetunie toen al gebleken.

Vanuit de Partij van de Arbeid werd in 1981 door publikatie van een *Nota* over de CPN een serieus debat over belangrijke geschil-

punten tussen beide partijen mogelijk gemaakt. Van CPN-zijde werd ontwijkend gereageerd op zaken die voor de PvdA van belang zijn en voornamelijk de kans benut zichzelf op te waarderen en CPN-ideeën over 'progressieve samenwerking' te propageren, die er op neerkomen dat 'geschilpunten geen breekpunten mogen zijn' tussen PvdA en CPN, maar het wel moeten zijn tussen PvdA en de niet-kleinlinkse partijen.

Een normaal, zakelijk debat met de socialisten wordt uit de weg gegaan door telkens weer in zo langzamerhand hysterisch zelfbeklag spookbeelden van de koude oorlog op te roepen. In een samenvattende CPN-reactie op de PvdA-Nota van Rinus Haks, die vanaf 1956 deel uitmaakt van het dagelijks bestuur, in *Politiek en Cultuur* worden de democratisch-socialisten in dit land anno 1982 nog steeds aangesproken in termen die een sfeer van ware vervolgingen oproepen: 'gruwelijke koude oorlog...' 'verbitterde strijd om het voortbestaan...' 'het woeden van het anti-communisme...' 'walgelijke hoogtepunten...' 'verminkingen en ontsporingen...' 'diepe kerven en emoties...' 'outcast in de samenleving'.

Maar deze CPN-leiding heeft sedert 1956, toen de terreurmethodes in de Sovjetunie tijdens het bewind van Stalin door de CPSU zelf werden bevestigd, nooit ook maar één woord van verontwaardiging kunnen vinden voor de werkelijke gruwelen waarvoor haar zusterpartij de CPSU verantwoordelijk is, noch van begrip voor woede, walging, kerven en emoties, die dat heeft nagelaten bij de outcasts die daarvan het slachtoffer werden. Integendeel, alle hooggeprezen autonomie ten spijt weigert men de morele en materiële banden met deze zusterpartij te slaken.

Het gejammer over de ervaringen tijdens de jaren vijftig en de verwijten aan het adres van de socialisten berusten goeddeels op bluf en huichelarij tegenover wie het niet hebben meegemaakt: het lijstje concrete voorbeelden van doorstane ellende is schamel, zeker als men het vergelijkt met wat in omringende landen is gebeurd. Bovendien heeft de PvdA op dat punt inmiddels zichzelf openlijk gekritiseerd en gecorrigeerd.

De vijandigheid jegens socialisten onder Nederlandse communisten heeft diepe historische en ideologische wortels in het oude anarchisme en de invloed van de Tribunisten, die hun stempel drukten op de eerste decennia in het bestaan van de partij, en in

het door de Komintern ingevoerde leninisme, dat aansloot op een vele jaren voortwoekerende sectarische vervreemding van de maatschappelijke realiteit en het politieke bestuur in de praktijk. Maar ze berust toch vooral op de bijna reflexmatige vlucht voor het gezonde verstand, het zich gemakzuchtig vermeien in mythen en legenden en het toegeven aan primitieve emoties.

'Alles wat het geloof aan het verstand ondermijnt, brengt ons niet vooruit,' stelde Karl Popper, een bescheidener en oorspronkelijk filosoof van de twintigste eeuw dan Lenin, eens nuchter vast. Dat zou een vruchtbare werkbasis moeten kunnen zijn voor zowel kritische communisten als socialisten, die de historie ter harte willen nemen om nieuwe inzichten te formuleren en reële politieke perspectieven te vinden in het Europa van de jaren tachtig, waar *le socialisme reste à créer*.

Noten

1—Boris Ponomarjov, 'De crisis van de rechtse socialisten', in: *De Bolsjewiek*, januari 1949, Moskou, overgenomen in *Kwartaal — Overzicht van de voornaamste publikaties in de vooruitstrevende pers*, nr. 7 (voorjaar 1949), Amsterdam, een CPN-uitgave onder redactie van Paul de Groot.

2—J. M. den Uyl, *Inzicht en uitzicht*, Bert Bakker, Amsterdam 1978, p. 15.

3—A. Lijphart, *Verzuiling, Pacificatie en Kentering in de Nederlandse politiek*, Amsterdam 1968.

4—Zie *Politiek en Cultuur*, maandblad van de CPN, jaargang 1956, pp. 309 e. v., 616 e. v. en 682 e. v.

5—*Cahiers du communisme*, april 1979, Parijs, p. 100.

Personenregister

Adenauer, Konrad: 23, 155

Adler, Friedrich: 20

Agt, A. A. M. van: 158

Albarda, J.W.: 19

Allende, Salvador: 41

Arafat, Yasser: 33, 40

Arentsen, Mara: 118

Aron, Raymond: 100

Atatürk, Kemal: 45

Attlee, Clement: 28, 138

Bakoenin, Michail A.: 14

Banning, W.: 104, 106, 109v, 111, 112, 113, 116

Baruch, Friedl: 152, 158

Bell, Daniel: 65, 66, 70vv, 74, 80v, 85, 87, 88, 89, 92, 97, 98, 100,
101, 102

Berckenhoff: 109

Bergmeijer, Irene: 117, 124, 125, 127

Berlinguer, Enrico: 48

Bernstein, Eduard: 16

Boer, Kees de: 114

Boutens, J. C.: 126

Brandt, Willy: 12, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 39, 157

Braunthal, Julius: 39

Brouckère, L. de: 19

Burger, Jaap: 141

Cartiglia, Carlo: 64

Chroestsjov, N. S.: 146, 147, 149, 150, 151, 152

Churchill, Winston S.: 138, 140

Colijn, H.: 134

Coster, Dirk: 109v, 111
Covatta, L.: 64
Craxi, Bettino: 61, 62, 63

Daalder, D. L.: 113
Dam, Jelle: 127
Dankert, Piet: 39
Day, Alan: 47
Debs, Eugene: 97
Decleva, E.: 64
Delany, W.: 100
Disraeli, Benjamin: 93
Don, A.: 112
Drees, W.: 138, 140, 145
Duhon, T. P.: 104
Dijk, Henk van: 127
Dijkstra, Jaap: 110, 111, 113, 114

Eeden, Frederik van: 108
Eisenhower, Dwight D.: 96

Faber, J.: 121, 122, 125
Fabius: 106
Fick: 112
Forlani: 54

Galbraith, J. K.: 83vv, 101
Galli, Giorgio: 64
Gasperi, Alcide de: 50, 51, 52
Gaulle, Ch. de: 153, 155
Geer, D. de: 134
Geevers, C. H.: 117
Glasneck, Johannes: 39
Gogh, Vincent van: 123
Gortzak, Henk: 148, 155
Graaf, de: 108v
Grabowsky, Dries: 113
Groot, Paul de: 145, 147, 152, 154, 155, 157, 159

Guillaume, Günter: 30

Haks, Rinus: 164

Harmsen, Ger: 113

Hicks, Granville: 90, 91, 96, 101, 102

Hitler, Adolf: 19, 134, 136, 137, 140, 142, 149, 163

Hoekstra, Henk: 147, 152, 159

Hook, Sidney: 65, 66, 68

Hummelinck: 124, 128

Hylkema, ds.: 111

Jacobs: 110

Jansma: 126

Jong, W. F. de: 110

Jousma, Harmen: 124vv

Kalma, Paul: 10

Kannegieter, J. Z.: 109, 111

Kautsky, Karl: 8

Kissinger, Henry: 156

Klaren, A. K.: 111

Klinkenberg, Wim: 158

Kornhauser, W.: 101

Kowalski, Werner: 39

Kraak: 108, 112

Kreisky, Bruno: 32, 33, 39

Krop, Marnix: 40

Laan, J. van der: 122

Lansen, Piet: 115

Lenin, V. I.: 17, 67, 143, 147, 148, 162, 165

Leone, Giovanni: 62

Lerner, M.: 100

Ley, van der: 104vv

Lichtheim, George: 90, 101

Lipset, Seymour Martin: 65, 74v, 78v, 81v, 91, 93, 94, 95, 99,
100, 101, 102

Lombardi, Riccardo: 54, 57, 61

Loosbroek, Tineke: 39
Louw, André van der: 39
Löwenthal, Richard: 40
Lula: 40
Luns, J. M. A. H.: 155
Luyten: 107, 108
Lijphart, A.: 165

Mammarella, Giuseppe: 64
Martino, Francesco de: 61
Marx, Karl: 13, 14, 15, 16, 22, 74v, 143, 156, 160
Mayer, J. P.: 100
Millerand, E. A.: 16
Mills, C. W.: 89
Mitterrand, François: 32, 36, 48, 63, 157
Moch, Jules: 22
Molotov, V. M.: 163
Moro, Aldo: 56, 62
Mulder, Lodewijk: 104
Mulder, dr.: 108
Multatuli: 111
Mussolini, B.: 57

Nenni, Pietro: 20, 21, 50, 51, 53, 54, 55 vv
Niebuhr, Reinhold: 66

Oud, P. J.: 135

Palme, Olof: 32, 39
Pape, Mies: 121
Paré, ds.: 111
Parri, Ferruccio: 50
Peres, Shimon: 33
Perez, Carlos Andrés: 40
Pertini, Sandro: 62
Petersen, William: 95, 96, 101, 102
Philips, Morgan: 22, 28
Pitterman: 30

Pleijssier, Arie: 104, 105, 108, 110, 111, 114, 117, 122, 123, 125
Poen, Jan: 115, 120, 125
Ponomarjov, Boris: 137, 151, 159
Poortman, dr.: 123
Popper, Karl: 165
Pronk, Kees: 117
Proudhon, P. J.: 14
Pruis, Pier: 117

Quay, J. E. de: 155

Ribbentrop, Joachim von: 163
Riesman, David: 78v, 101
Rogoff, N.: 101
Rolff: 116
Romme, C. P. M.: 134, 145
Ronchey, Alberto: 63
Roosevelt, Franklin D.: 70, 71, 73, 81, 94, 95
Roosevelt, Theodore: 93
Ruinen: 105

Sadat, Anwar: 33
Saragat, Giuseppe: 21, 22, 50, 51
Scharten-Antink, M.: 121
Schermerhorn, W.: 138
Schlesinger jr., A. M.: 101
Schmidt, Helmut: 158
Schmölling: 109
Schuhmacher, Piet: 110, 112, 113, 125
Schuhmacher, Wim: 127
Schuhmacher, Kurt: 22
Schumpeter, J.: 86v, 89
Sevenhuijsen, J. W.: 111, 112, 118, 119, 121
Sevenhuijsen, Nellie: 114
Sikkens, Henk: 123
Slangen, J. H.: 105
Smith, Adam: 84
Soeslov, M.: 151, 159

Sonsbeek, van: 108
Spaak, Paul Henri: 22
Spadolini, Giovanni: 63
Stalin, J. V.: 21, 53, 67, 136, 137, 140, 141, 143, 145, 146, 147, 148,
149, 150, 151, 152, 160, 161, 163, 164
Staveren, H. van: 126
Steinfels, P.: 101
Steininger, Rolf: 39
Stevenson, Adlai: 94
Stroessner, Alfredo: 44

Thomas, Norman: 96v, 98, 102
Tiggers, Piet: 106, 112, 115, 116, 127
Timmermann, Heinz: 40
Tinbergen, Jan: 154
Tobagi, Walter: 57
Tocqueville, Alexis de: 75vv, 100
Togliatti, Palmiro: 51
Toornstra, Klaas: 121
Toot, Johan: 109v
Trilling, Lionel: 65
Troelstra, P. J.: 116
Truman, Harry S.: 21, 70, 71, 140
Tulp, Dolf: 110, 127
Turone, Sergio: 64

Uyl, J. M. den: 138, 157, 158

Varekamp, J. H.: 115, 116, 122
Velde, Marie van der: 115
Verhey, Harry: 155
Verkerk: 116
Verrips, Ger: 9
Vorrink, Koos: 8, 104vv
Vos, Hein: 25

Waage, J.: 112
Wagenaar, Gerben: 148, 151, 155, 156

Walesa, Lech: 40
Waxman, Chaim J.: 100
White, M.: 101
Wiedijk, C. H.: 8
Wilson, Edmund: 66
Wilson, Harold: 28
Witte-van der Bruggen, M. de: 104
Wolff, Joop: 152
Wolff, Sam de: 8, 143

IJzerdraat, Berrie: 123

Zieck: 116

Zwier: 126

Marja Blom Geboren in 1953. Studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit in Utrecht. Doctoraalscriptie (samen met A. C. M. Peek) over de 'Protestants-Christelijke Werkgemeenschap in de Partij van de Arbeid, van 1946 tot 1956'. Thans als docente geschiedenis verbonden aan de Rijksscholengemeenschap in Woerden.

Marnix Krop Geboren in 1948. Studeerde rechten aan de Rijksuniversiteit in Groningen, internationale betrekkingen aan de Johns Hopkins University. Is sedert 1977 als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de Wiardi Beckman Stichting. Hij redigeerde opstellenbundels over Duitsland (*Burengerucht*, Kluwer, 1978) en Afrika (*De smalle marge van de onafhankelijkheid*, Bert Bakker, 1982) en is lid van het redactiesecretariaat van *Socialisme en Democratie*. Bijdragen van zijn hand verschenen in *Ars Aequi*, *Socialisme en Democratie* en *Die Neue Gesellschaft*.

Maarten van Rossem Geboren in 1943. Wetenschappelijk medewerker aan het Instituut voor Geschiedenis van de Rijksuniversiteit in Utrecht. Werkt aan een dissertatie over de *Partisan Review* en het intellectuele klimaat in de vs in de periode 1932–1952.

Ger Verrips Geboren in 1928. Lid van de Partij van de Arbeid (1948–1952) en van de CPN (1953–1975). Redacteur van de *Waarheid* en medewerker van *Politiek en Cultuur*. Bijdragen aan de opstellenbundels *De uitdaging van het marxisme* (Pegasus, 1966) en *Het verbleekte ideaal* (Bert Bakker, 1982). De spanning tussen communisme en sociaal-democratie vormde ook stof voor zijn roman *Met andere ogen* (De Arbeiderspers, 1979) en de verhalenbundel *Berlijns blauw* (De Arbeiderspers, 1982).

C. H. Wiedijk Geboren in 1935. Studeerde geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Publiceerde 'Geluidsdocumenten van en over Koos Vorrink', SFw, Utrecht 1981. Werkt aan een proefschrift over J.J.(Koos) Vorrink.